

Från storsvindel till småfiffel

– teman i internationell ekobrottsforskning

BRÅ-rapport 2000:23

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos
Fritzes Kundtjänst
106 47 Stockholm. Telefon 08-690 91 90, fax 08-690 91 91.
E-post order.fritzes@liber.se

Författare: Sven-Åke Lindgren och Christer Theandersson
Produktion: Brottsförebyggande rådet, Information och förlag
Box 1386, 111 93 Stockholm. Telefon 08-401 87 00, fax 08-411 90 75.
E-post info@bra.se. BRÅ på Internet: www.bra.se
ISSN 1100-6676, ISBN 91-38-31719-2
Redigering och layout: Ozelot Konsult AB
Tryck: Elanders Gotab, 2001
© Brottsförebyggande rådet

Innehåll

Förord	5
Inledning	7
Syfte	7
Avgränsningar och urval	7
Att uppmärksamma	8
Disposition och läsanvisningar	8
Sammanfattning	9
Kapitel 1: Definitioner: vad menas med ekonomisk brottslighet?	13
En första avgränsning	13
Sutherlands inflytande	14
Yrkesutövning och företagande	19
Organisationsaspekter	21
Affärsbrottslighet och oegentligheter	23
Den undre och övre världens snarlikhet	23
Europeiska definitioner	27
Avslutande diskussion	32
Lästips	35
Kapitel 2: Vem är ekobrottslingen?	37
Förskingrare – en heterogen kategori	37
Medelklassens brott	38
Lågstatuspersoners ekobrottslighet	42
Könsskillnader	43
Avslutande diskussion	47
Lästips	48
Kapitel 3: Orsaker	49
En fråga om personlighet	49
Rationella val	51
Attityder, situation och motivation	52
Social inlärning och rationalisering	54
Social desorganisation	56
Konfliktteorier	58

Organisationens roll	59
Sammansatta ansatser	65
Avslutande diskussion	69
Lästips	70
Kapitel 4: Offer och skadeverkningar	71
Förbisedda aspekter	71
Ett klassificeringsförsök	72
Exempel på inriktningar och betoningar	75
Fyra studier	78
Avslutande diskussion	83
Lästips	84
Kapitel 5: Motåtgärder: utformning, implementering och effekter	85
Frågor som präglat	85
Milda sanktioner mot storföretagen	88
Slipper de mäktiga undan?	89
Strängare syn – hårdare sanktioner	91
Självreglering	94
Massmedias roll	97
Olika motargument	100
Avslutande diskussion	102
Lästips	104
Kapitel 6: Reflektioner om framtidens ekobrottsforskning	105
Ett oenhetligt forskningsfält	105
Några utvecklingslinjer	107
En blick framåt	109
Antologier och databaser	111
Referenser	113
English Summary	123

Förord

Ett slitet uttryck är "man behöver inte uppfinna hjulet två gånger". Det gäller för all verksamhet och inte minst för åtgärder på det kriminalpolitiska området. Här har Brottsförebyggande rådet (BRÅ) en viktig uppgift. Genom att sammanställa och sprida forskningsresultat kan man höja nivån på de insatser som görs för att motverka brott. Härigenom kan man också undvika att göra om misstag som andra redan har gjort. Därför spelar internationella forskningsresultat en stor roll för kunskapsuppbyggnaden.

På området för ekonomisk brottslighet har BRÅ ambitionen att fungera som ett kunskapscentrum och att sprida forskningsresultat. Bakgrunden är bland annat den strategi för samhällets samlade åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten som antogs av regering och riksdag år 1995 (Skr. 1994/95:217). Den var början till ett mycket omfattande reformprogram för att minska den ekonomiska brottsligheten. I programmet har behovet av ytterligare kunskap om ekobrottsligheten betonats. BRÅ har därför fått i uppgift att verka för att forskningen om ekonomisk brottslighet utvecklas vid universitet och högskolor. Sedan år 1998 har de kunnat söka medel hos BRÅ för sådan forskning.

Forskningsresultaten publiceras i BRÅ:s rapportserie med en särskild under rubrik "Forskning om ekonomisk brottslighet". För närvarande pågår närmare tjugo forskningsprojekt vid olika universitet och högskolor. De första resultaten har nu börjat bli färdiga. Hittills har en rapport från programmet publicerats, "Finansiella offshore-marknader och skatteparadis" (BRÅ-rapport 2000:19), och fler rapporter kommer under de närmaste åren.

År 1999 gav BRÅ ut en översikt över tidigare och pågående forskning om ekonomisk brottslighet i Norden (BRÅ-rapport 1999:7). Vad som länge saknats är också en sammanställning av viktigare resultat från den internationella ekobrottsforskningen. I strategin mot ekobrottsligheten har också den internationella dimensionen lyfts fram särskilt. En självkritisk tillbakablick på den svenska ekobrottsdiskussionen visar att den visserligen har influerats av hur frågan behandlats internationellt, men i begränsad utsträckning tagit tillvara de resultat som kommit fram i andra länder.

Den här rapporten fyller därför ett länge känt behov. Den är skriven av docenten Sven-Åke Lindgren vid Sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet och fil.dr. Christer Theandersson, numera vid Vårdhögskolan i Borås. Författarna tackar Carl-Johan Löfmarck som bistått med sammanfattningar av en del av

den franska litteraturen. Rapporten tar upp ett antal centrala teman i den internationella ekobrottsforskningen. Den går att läsa från pärm till pärm, som en sammanfattning av standardverk och ett urval av andra viktiga källor. Rapporten lämpar sig också väl för läsning av enskilda avsnitt. Författarna svarar själva för urval och slutsatser.

Redaktör för BRÅ:s forskningsserie om ekonomisk brottslighet är verksjuristen Lars Emanuelsson Korsell.

Ekobrottsmyndigheten har bidragit med ekonomiskt stöd till produktionen.

Ann-Marie Begler

Generaldirektör vid BRÅ

Inledning

Syfte

Syftet med denna framställning är att presentera och i viss mån diskutera internationell forskning om ekonomisk brottslighet. Det görs genom att översiktligt redovisa förekommande perspektiv, teman och konkreta forskningsresultat. Det översiktliga – innehållsliga konturer, tematiska utvecklingslinjer, perspektivskiften, kumulativitet etc. – kombineras med mer avgränsade nedslag i form av sammanfattningar och fördjupningar av konkreta forskningsprojekt. Det senare poängteras i framställningen med annorlunda utformade sidor som ger ett koncentrat av elva internationellt uppmärksammade studier.

Avgränsningar och urval

Rapporten är avgränsad till forskning med empirisk underbyggnad. Det är väsentligt att i första hand presentera forskning som genom bearbetning och analys av empiriska material genererat konkreta resultat, givet vissa problem- och frågeställningar. Utöver sådan forskning redovisas arbeten av mer teoretisk art – forskning som kännetecknas av intressanta problematiseringar, analytiska vidareutvecklingar och samstämmiga klassificeringar. Artikelmaterial och antologier med mer polemiska inslag och med alltför framträdande ideologiska partstaganden har vi försökt hålla utanför.

Översikten lider av en påtaglig slagsida. Den forskning som avhandlas är i allt väsentligt anglosaxisk, vilket betyder att den producerats av forskare verk-samma i USA, Kanada, Storbritannien och Australien, och att den också i hög grad behandlar problem som gäller för dessa länder. Detta speglar förvisso forskningsfältets faktiska tyngdpunkt. Men icke desto mindre innebär det ett förbiseende av forskning på andra språk och forskning om ekonomisk brottslighet i andra delar av världen. I viss mån kompenseras för denna ensidighet genom en begränsad genomgång av nutida tysk och fransk ekobrottsforskning.

Man kan även konstatera att översikten har en slagsida åt det sociologiska, kriminologiska och rättssociologiska. Även denna begränsning speglar i och för sig ekobrottsforskningens huvudinriktning och akademiska tyngdpunkt. Men det hindrar inte att det i dag produceras intressant forskning som behandlar olika aspekter av ekobrottsligheten inom ämnen som nationalekonomi, företagsekonomi, ekonomisk historia, rättsvetenskap, psykologi och i tvärvetenskapliga ämneskombinationer som rättsekonomi.

Urvalet har inte skett förutsättningslöst och generellt, utan snarare mot bakgrund av viss tidigare förtrogenhet med forskningsfältet – mer strategiskt och kvalitativt. Det finns inom internationell ekobrottsforskning ett antal studier med klassikerstatus. Dessa har en självklar plats. Därutöver finns ett antal senare empiriskt inriktade studier, vilka har recenserats i internationella vetenskapliga tidskrifter och som det ofta refereras till. Dessa studier kan ha gjorts för att testa påståenden och hypoteser som förekommer i de klassiska studierna. Materialet har kompletterats med uppgifter hämtade från databassökningar.

Att uppmärksamma

Det råder ett välkänt samband mellan tillgängliga data och producerade forskningsresultat. Resultatens bredd och djup är i hög grad beroende av den ingående informationens kvalitet. Ekobrottsforskningen skiljer sig från forskningen om traditionell brottslighet i fråga om datamaterial, metodval, analys- och tolkningsstrategier. Signifikant för denna skillnad är frånvaron av kriminalstatistik, offerundersökningar av surveytyp samt självdeklarationsstudier. Inget säger att detta är en naturgiven skillnad, men till följd av ekobrottens särdrag, rättssystemets inriktning och kriminologins traditioner föreligger den. Registerdata används, men då ofta hämtade från kontroll- och tillsynsmyndigheter, eller i form av mer begränsad statistik över lagförda personer. Vanligare inom ekobrottsforskningen är i stället kombinationer av intervjuer och dokumentmaterial, ibland också kombinerat med observationsdata. I en del studier förekommer också tidningsartiklar.

Val av datamaterial och metoder får vissa konsekvenser – positiva och negativa. Det möjliggör belysning, analys och diskussion av vissa sidor, men försvårar kunskapsgenerering och insikt om andra förhållanden. Om dessa problem kan man läsa i slutkapitlet.

Disposition och läsanvisning

Framställningen är tematiskt organiserad. Därmed har huvuddragen i den internationella ekobrottsforskningens innehållsstruktur fångats. Definitionsfrågan ges ett relativt stort utrymme. Men så är den kanske mer framträdande här än inom många andra forskningsområden. Som kontrast till definitionsföreläsningsantaganden presenteras forskning som med olika utgångspunkter och utifrån olika datamaterial ger en delvis annan bild av vem ekobrottslingen är. Orsaksfrågan, som behandlas i kapitel 3, är också inom detta forskningsfält en central problematik och därför en självklar tematisk indelningskategori. Offer och skadeverkningar är en ännu outvecklad tematik, men är ett forskningsområde under utveckling. Temat motåtgärder utgör ett mångfacetterat och delvis vagt delområde. Forskningsproduktionen är här, liksom i fråga om orsaksproblematiken, omfattande och bitvis svåröverskådlig. Avslutningsvis ges några slutreflektioner.

Sammanfattning

I denna rapport presenteras och diskuteras internationell forskning om ekonomisk brottslighet. Redovisningen omfattar konkreta forskningsresultat såväl som förekommande teoretiska perspektiv och betonade teman. Tyngdpunkten ligger på internationellt uppmärksammat forskning med empirisk underbyggnad, i huvudsak producerad i den anglosaxiska delen av världen.

Termer och definitioner

I det första kapitlet avhandlas definitions- och terminologifrågor. Begrepp som manschettbrottslighet, företagsbrottslighet, yrkesbaserad brottslighet, organisatorisk brottslighet, ekonomisk brottslighet med flera indikerar ett aspektrikt forskningsobjekt. Förutom begreppshistorik diskuteras tvistefrågor som rör:

- Aktörskapet – är det individer (fysiska personer) eller organisationer (juridiska personer), eller både och, som begår ekonomiska brott?
- Brottsbegreppet – ska studier och åtgärder avgränsas till enbart straffbara handlingar (straffrätten), eller ska också handlingar som sanktioneras enligt civil- och administrativ lagstiftning inkluderas?
- Distinktionen mellan manschettbrottslighet (ekonomisk brottslighet) och organiserad brottslighet – är det teoretiskt och empiriskt meningsfullt att i dagens sammansatta värld hålla isär dessa fenomen?
- Definitionernas samband med forskningssyften och traditioner – är det rimligt att diskutera ”definitionsoredan” utan att ta hänsyn till att frågor och intressen har sitt ursprung i olika ämnestraditioner, vetenskapsfilosofiska synsätt, teoretiska antaganden och förespråkade metodologier?

Vem är ekobrottslingen?

Först kan konstateras att det inte bara är högstatuspersoner (white-collar) som inom ramen för en yrkesutövning begår ekonomiska brott. En ansevärd mängd sådana brott begås av personer med medelklassstillhörighet samt av personer ur de lägre klasserna (blue-collar). Gärningspersonerna är oftast män. Ekobrottslighetens genusmönster överensstämmer i hög grad med det som gäller för så kallad traditionell brottslighet. Samtidigt bör noteras att ekobrottsligheten i stort skiljer sig från konventionell gatubrottslighet. Andelen som tillhör etniska minoriteter, arbetslösa och fattiga gärningspersoner är exempelvis betydligt mindre när det gäller ekonomisk brottslighet. En grundläggande fråga för bedömningen

av forskning om den ekonomiska brottslighetens karaktär är frågan om data-material och tillämpad metod. I grova drag gäller regeln: Ju större andel av rättsdata och annat myndighetsbaserat registermaterial, desto större andel av okvalificerade ekobrott och desto mindre andel av gärningspersoner som motsvarar de klassiska definitionerna (white-collar).

Orsaker och omständigheter

Orsakstemat är ett av de mest omfattande och innehållsrika inom internationell ekobrottsforskning. Påvisade orsaker avser förhållanden på individ-, organisations- och samhällsnivå. Ofta framhållna omständigheter är personlighets-egenskaper, social inlärning och rationella val. För organisationsnivån gäller faktorer som organisationsstorlek, förekomsten av subkulturer, branschinterna förhållningssätt, samspelet mellan organisationer och tillsynsmyndigheter etc. Villkor på samhällsnivå rör strukturella och kulturella förhållanden som social uppdelning i klasser, social desorganisation, könsrollsbaseerade attityder och det ekonomiska systemets vinst- och konkurrensprinciper. Det är ont om sammansatta teorier där faktorer på olika analytiska nivåer införlivas i en helhet. Sökandet efter en grundläggande och avgörande faktor har hittills dominerat ambitionen att finna ekobrottslighetens orsaker.

Offer och skadeverkningar

Frågor om offer och skadeverkningar har länge haft en undanskymd plats inom ekobrottsforskningen. Det är först under 1980- och 90-talen som det viktimologiska intresset på allvar vunnit insteg. Med viktimologi avses studier där offrens situation före, under och efter brottsangreppet bildar underlag för olika problemställningar och ansatser. I syfte att analytiskt särskilja olika offerkategorier och olika sorters skadeverkningar talas det om direkta respektive indirekta offer samt primära, sekundära och tertiära skadeverkningar (drabbar enskilda personer, drabbar företag och institutioner, drabbar mer komplexa och svåravgränsbara storheter som den fysiska miljön respektive välfärdssamhället). I offerdiskussionen förekommer betoningar och argument som påminner om dem som formuleras i debatten om ekobrottsbegreppets avgränsning. Är man offer i brottsoffermening enbart då man utsatts för individers uppsåtliga angrepp? Ett motargument säger att skador är skador, oavsett om de orsakas av olyckor, försummelse eller en överlagd brottslig handling, oavsett om de till sin natur är fysiska, sexuella, psykiska eller ekonomiska och oavsett om de förorsakas av individer, organisationer, företag, regeringar eller genom samhället i stort.

Motåtgärder för att minska ekobrottsligheten

Termen motåtgärder sammanfattar en rad olika aktiviteter som syftar till att förebygga, minska eller undanröja den ekonomiska brottsligheten. Frågeställningarna inom detta temaområde har varit och är föremål för djupgående åsiktsbrytningar och motstridiga uppfattningar. Aktörernas krav och argument base-

ras i regel på antingen en effektivitetsgrundval eller en rättvisegrundval. Men meningarna går också isär då det gäller tolkningen av empiriskt baserade forskningsresultat. En sammanfattning av forskningsläget beträffande några aktuella frågeställningar säger att:

- Det finns belägg för tesen om en i rättsliga sammanhang privilegierad ställning för företag i förhållande till enskilda personer, men det betyder inte att alla ekobrott bemöts med lika milda sanktioner.
- Resultaten från den forskning som prövat hypotesen om rättssystemets klassmässiga partiskhet går i motsatta riktningar. En del resultat tyder på positiva samband mellan hög social status och milda straffpåföljder, medan vissa resultat tvärtom tyder på att sannolikheten för strängare straff ökar med den tilltalades yrkesmässiga status. Andra resultat indikerar att domstolarna behandlar ekobrottslingar utifrån samma kriterier som gäller för så kallad traditionell brottslighet.
- Synen på ekonomisk brottslighet har skärpts sedan mitten av 1970-talet (post-Watergate) och under 1980- och 90-talen finns ett flertal konkreta exempel på skärpt ingripandepraxis såväl som hårdare straffutmätning.
- Åtskilliga forskare hävdar att civilrättsliga processer och administrativa sanktioner är att föredra framför straffrättsliga åtgärder – argument och modeller för en ”självreglerande” åtgärdslogik har lanserats under 1980- och 90-talen.
- Ett flertal studier har visat att negativ publicitet är ett fruktat sanktionsmedel bland företagsägare och direktörer.
- Mot de senaste decenniernas teoretiska och ideologiska omsvängning till fördel för avregleringsargument, självregleringsideal och serviceinriktad myndighetstillsyn har två olika argumentationslinjer utvecklats. Den första betonar den politisk-ideologiska grundvalen för omsvängningen samt uppgifter om den nyliberala strategins brister och tillkortakommanden. Den andra utgår från tanken på ”rättvisa straff” och hävdar att straff är ett legitimt medel att använda (även mot företagsbaserad brottslighet) för att demonstrera samhällets moraliska fördömande.

Behovet av tvärvetenskaplig forskning

I rapportens avslutande reflektionsdel konstateras att ett sammansatt forskningsobjekt inte blir mindre heterogent av att forskningen tar sig an komplexiteten utifrån skilda antaganden och med olikartade teoretiska perspektiv och begrepp. Samtidigt poängteras att variationen i fråga om begreppsanvändning och perspektivval inte är något unikt för ekobrottsforskningen. Det är snarare en spegelbild av tillståndet hos dagens samhällsvetenskapliga forskning. När det gäller aktuella utvecklingslinjer framhålls att Sutherland-traditionen fortfarande är stark, trots förekomsten av forskningsresultat som i viktiga avseenden motsäger de klassiska definitionerna och hypoteserna, och trots att dagens näringsliv är ett annat än det som existerade när dessa hypoteser formulerades under 1940-talet. Vidare noteras att forskningsfältet lider brist på egentliga tvär-

vetenskapliga satsningar. När det gäller produktiva forskningsmiljöer med visst tvärvetenskapligt inslag framhålls Yale Studies on White-Collar Crime som ett gott exempel. Avslutningsvis påtalas behovet av att upprepa klassiska studier och tvärvetenskaplig, nationskomparativ forskning.

Definitioner: vad menas med ekonomisk brottslighet?

En första avgränsning

Ett moment av central betydelse för all vetenskaplig verksamhet är att definitionsmässigt avgränsa och tydliggöra området. Därigenom preciseras en kärna av egenskaper som särskiljer fenomenet från andra företeelser som kan vara likartade i något avseende men annorlunda i andra. I det här kapitlet redogörs översiktligt för en del av de definitioner som förekommer inom forskningsområdet. Även en del av den kritik som utvecklats samt huvudlinjerna i några av de kontroverser som följt ekobrottsforskningen alltsedan Sutherlands definition av *white-collar crime* tas upp.

Först följer några grundläggande påståenden. Det finns ingen vedertagen definition av vad ekonomiska brott är för något. I en mycket omfattande och allmän betydelse kan det beteckna alla brott som begås med ekonomiska motiv. En något snävare innebördsbestämning är att ekonomiska brott är brott mot förmögenhet eller egendom. Men även om företeelsen nu är avgränsad, är den fortfarande mycket heterogen med avseende på gärningsmännen, motivbild, förfaringsätt etc. En för sammanhanget mer relevant avgränsning erhålls om man begränsar intresseet till brottsliga handlingar som hänger samman och överensstämmer med de ekonomiska aktiviteter som sker inom det legala näringslivet. Med denna avgränsning urskiljs två huvudkategorier av brottslighet (Kitch 1983):

- Brott som begås av företagare/affärsmän och där brotten är förknippade med deras reguljära näringsverksamhet. Deras position och befogenheter ger dem möjligheter och tillfällen att begå olika brott, exempelvis förskingra, muta, använda information på ett otillbörligt vis, manipulera bokföring eller bokslut, bilda priskarteller, undanhålla skatt och avgifter. Det är, grovt sett, brott av denna typ som avses med begrepp som *white-collar crime*, *corporate crime*, *occupational crime*, *Wirtschaftskriminalität*, *criminalité économique* (*criminalité d'affaires*) och *ekonomisk brottslighet*.
- Tillhandahållandet av illegala varor och tjänster på ett illegitimt sätt, vilket innebär att anskaffande och erbjudande sker i form av en koordinerad ekonomisk verksamhet, likartad legal näringsverksamhet. Denna typ av verksamhet kallas vanligen *organiserad brottslighet*, därför att en koordinerad ekonomisk verksamhet utanför lagens rāmärke förutsätter kriminella grupper

(nätverk) som utvecklar organisatoriska vanor och praktiker. Exempel på brott inom denna kategori är narkotikahandel, vapenhandel, cigarettsmuggling, organiserad prostitution, handel med människor och mänskliga organ – kort sagt; en varu- och tjänstomvandling av varje upptänklig aspekt av mänskligt liv.

Ekonomiska brott – manschettbrottslighet och organiserad brottslighet – skiljer sig i främst tre avseenden från vanliga brott som begås av enskilda fysiska personer (Kitch 1983):

- Den ekonomiske brottslingen använder sig av metoder som är svåra att skilja från legalt affärsmässigt handlande (i motsats till en inbrottstjuv eller en rånare).
- Ekonomisk brottslighet kan involvera personer som är ekonomiskt framgångsrika och socialt väl ansedda (i motsats till vad som gäller för majoriteten av brottslingar).
- Många ekonomiska brott innebär särskilda svårigheter och utmaningar för rättssystemet. De innefattar därtill ett utnyttjande och missbruk av civila rättigheter såsom näringsfriheten (i motsats till merparten vanlig, individrelaterad brottslighet, för vilken det straffrättsliga systemet primärt är anpassat).

Det är av flera skäl en första avgränsning av begreppet ekonomiska brott har fått inkludera båda huvudkategorierna: manschettbrottslighet och organiserad brottslighet. Inom ekobrottsforskningen är det annars vanligt att koncentrera sig på den första och distansera detta kunskapsobjekt från sådana företeelser som kan klassificeras som organiserad brottslighet. Men det finns forskare (till exempel Smith 1982; Ruggiero 1996; Calavita, Pontell och Tillman 1997) som menar att denna distinktion inte är hållbar – varken teoretiskt eller empiriskt. Deras argument tas upp längre fram i detta kapitel. En annan anledning är att det i den svenska ekobrottsdiskursen under 1970-talet inte gjordes någon strikt åtskillnad mellan dessa två former (Lindgren 2000), och att det under 1990-talet, under hänvisning till en påstådd ökning av aktiviteter där ekobrottslingar samverkar med kriminella grupperingar, höjts röster för en revidering av den svenska definitionen (Justitiedepartementet 1996).

Sutherlands inflytande

I sitt ordförandetill till det amerikanska sociologförbundet 1939 talade Sutherland (1940:1) om "näringslivsrelaterade brott" och brott i den övre eller "white-collar" klassen som utgörs av *respektabla eller i vart fall respekterade affärs- och yrkesmän*. Brott som framhölls var manipulation av aktiemarknaden, affärsrelaterade mutor liksom mutor av myndighetspersoner i syfte att säkra förmånliga kontrakt och påverka regleringar och tillsyn, förvrängningar i reklam- och försäljningssammanhang, förskingring av fondmedel, konsumentbedrägerier, skattebedrägerier samt brott i samband med konkurser. Dessa olika typer av

E dwin H. Sutherland (1949). White Collar Crime.

I ett av de mest betydande verken inom ekobrottsforskningen visar Sutherland att lagöverträdelser hos 70 amerikanska storföretag – trots att de är vanligt förekommande – sällan finns med i brottsstatistiken. Anledningen till detta är, menar Sutherland, att dessa lagöverträdelser begås av **”respektabla personer med hög social status inom ramen för deras yrkesutövning”**. Manschettbrottslingar har ofta en betydande politisk och finansiell makt som skyddar dem från att bli anhållna och dömda. Än viktigare är de regler och administrativa rutiner som samhället tillämpar gentemot dessa gärningsmän. Personer som bryter mot lagar som har att göra med patent, marknadsföring, produktion och liknande affärsverksamhet ”prövas” sällan av straffrättsliga domstolar utan av administrativa instanser eller inom civilrättens ram. Eftersom lagöverträdelserna i de sistnämnda fallen inte definieras som kriminella, kommer de inte heller med i brottsstatistiken. Sutherland hävdar dock att dessa överträdelser är kriminella om man beaktar deras orsaker och effekter.

Eftersom manschettbrott sällan finns med i officiell brottsstatistik använder sig Sutherland också av andra källor för att kartlägga dessa lagöverträdelser. Hans empiriska material sträcker sig från slutet av 1800-talet till mitten av 1900-talet och omfattar utöver straffrättsliga domar även beslut (decisions) utfärdade av civilrättsliga och administrativa instanser mot USA:s 70 största företag. De lagöverträdelser som beaktas är främst illegala handelshinder, falsk marknadsföring, kränkning av patent, varumärken och copyrights, ”unfair labor practices”, otillåtna ”rabatter”, bedrägerier och missbruk av förtroende samt överträdelser av ”krigstidsregleringar”.

Sutherlands resultat visar att manschettbrottsligheten är konstant och att det illegala beteendet är mer omfattande än vad åtalspunkter och klagomål indikerar. Här framkommer också att manschettbrott inte bara är övervägda. De är också organiserade, vilket bland annat kommer till uttryck i trustar, pooler och andra organisatoriska innovationer med enda syfte att begränsa den fria handeln. Samtidigt utförs lagöverträdelserna med tanke på upptäckningsrisk, tillgång till bevis och möjligheten att ordna det hela om man skulle bli upptäckt (exempelvis genom hot eller mutor). Sutherland slår också fast att manschettbrottslingar blir särbehandlade. De blir sällan anhållna eller ställda inför straffrättsliga domstolar, vilket leder till att allmänheten inte uppfattar dem som kriminella. Konsekvensen av detta blir också att dessa gärningsmän inte uppfattar sig själva som kriminella. Affärsmän som bryter mot lagar som reglerar näringsverksamhet förlorar heller vanligtvis inte i status bland sina affärskollegor, eftersom det inom näringslivet finns ett förakt för lagstiftning, regering och myndighetspersoner.

Att manschettbrott behandlas ”mildare” av rättsapparaten än traditionella brott (lokaliserade till de lägre socio-ekonomiska klasserna) kan förklaras av tre faktorer, enligt Sutherland:

För det **första** finns det en rädsla bland dem som är ansvariga för det straffrättsliga systemet att stöta sig med välbärgade och inflytelserika affärsmän. Detta kan leda till reducerade kampanjbidrag som är nödvändiga för att vinna kommande val. För det **andra** finns det en allmän trend att frånga straffpåföljder, en trend som dock är mer uttalad för manschettbrott. En **tredje** förklaring till de "milda" straffpåföljderna är det ganska oorganiserade offentliga missnöjet gentemot manschettbrott, som bland annat har sin orsak i att dessa överträdelser ofta är komplexa och diffusa till sin effekt. Men massmedierna återger inte heller det offentliga missnöje som trots allt finns, menar Sutherland. Delvis på grund av att överträdelserna är komplicerade och svåra att presentera som nyheter, men än viktigare är troligen att massmedierna är ägda och kontrollerade av affärsmän och att mediaaktörerna själva är involverade i lagöverträdelser av denna typ.

manschettbrott kännetecknas, enligt Sutherland, av missbruk av det förtroende som en hög social position ger. Förtroendekränkningen kan vidare reduceras till i huvudsak a) bedrägliga förfaranden med ekonomiska tillgångar och b) dubbelspel (falskhet) i manipuleringen av makt.

I sin bok *White Collar Crime* (1949:9) definierar Sutherland manschettbrottslighet som

... brott som begås av respektabla personer med hög social status inom ramen för deras yrkesutövning.

Termen *white collar* (manschett) refererar här i första hand till direktörer eller verkställande styrelseledamöter inom näringslivet, upplyser Sutherland i en fotnot. Året innan detta verk utgavs höll han ett tal till studenter vid DePauw universitetet i Indiana – ett tal med titeln "företagsbrott". Här lämnade han en ytterligare precisering genom att upplysa om att termen manschettbrottslingar refererar till

... en person i den övre socio-ekonomiska klassen som bryter mot de lagar som är avsedda att reglera hans förvärvsarbete. (Sutherland 1948:79.)

Kritiken mot Sutherlands definition

Sutherlands definition är varken särskilt kärnfull eller utförlig, och det finns påtagliga oklarheter och glidningar i de preciseringar han gjorde. Själv framhöll han att det rörde sig om en preliminär och ungefärlig definition. Kritiken mot Sutherlands definition och hans operationalisering av begreppet *white-collar crime* har varit omfattande, men kan i huvudsak sammanfattas i följande teman:

- *Kriminalitetsdebatten* – kritiken mot att Sutherland talar om brott i en vidare bemärkelse än den straffrättsliga. Denna debatt väcktes av Paul Tappan (1947) som menade att sociologer i allmänhet och Sutherland i synnerhet blandade samman frågor om antisociala och moraliskt klandervärda handlingar med sådana handlingar som är straffbara enligt lag. Han menade att rättssystemets definitioner och kategoriseringar borde vara referensram även för sociologiska och kriminologiska studier. Sutherlands såg snarare rättssystemets bestämningar, inriktningar och prioriteringar som en beroende variabel som behövde förklaras. Historiska traditioner, samhällliga maktförhållanden, allmänhetens bristande upplysning etc. var förhållanden som kunde förklara varför vissa förfaranden var straffrättsligt reglerade, medan andra reglerades civilrättsligt och administrativt. Kriteriet för en straffbar handling kan, med Sutherlands synsätt, inte hämtas från den befintliga rättsordningen, utan bör sökas oberoende därav, till exempel i form av kriterier om samhällsskadlighet.
- *Begreppslig och teoretisk brist på logik* – flera forskare (Wheeler 1983; Cressey 1989; Geis 1992) har påtalat bristen på logik med en definition vars kärna avser *respektabla personer med hög social status* och empiriska studier grundade i registerdata om företags lagöverträdelse. Hur vet Sutherland att dessa före-

tags lagöverträdelser har begåtts av personer med *hög social status*? Besläktat därmed är den påtalade bristen på överensstämmelse mellan definitionens fokus på *hög social status* och Sutherlands exempel, som bland annat innefattar arbetsplatsstölder i butikskedjor och "saltade räkningar" från bilreparatörer och urmakare.

- *Ett ofruktbart fokus* – det tredje temat av kritiska invändningar tar sikte på en definition som i alltför hög grad kretsar kring förövarens sociala status, på bekostnad av en systematisk problematisering av förekommande handlings sätt. Denna invändning har elegant formulerats av Susan Shapiro (1990:346) i uppmaningen att: *Collaring the crime, not the criminal*, det vill säga en uppmaning att rikta intresset mot de lagstridiga handlingarnas särdrag i stället för att ta sikte på gärningspersonernas sociala position. I linje härmed talar hon om *betrodna personers brottslighet* som alternativ till begreppet manschettbrottslighet. Den aktuella brottsligheten operationaliseras till att gälla rättsligt givna kategorier som bedrägeri, stöld, korruption etc. Shapiros huvudargument är att definitionen (*personer med hög social status*) kommit att fungera som en implicit förklaring och därmed förhindrat ansatser som håller öppet för denna brottslighets sociala spridning. Själv vill hon i högre grad uppmärksamma organisatoriska processer och samhällsfaktorer som förklarande dimensioner.

Stor betydelse trots kritik

Men trots kritiken har Sutherlands definition haft – och har alltså – ett mycket stort inflytande. Med den sattes dagordningen för en hel forskningstradition. Enligt Poveda (1994) kan man tala om Sutherland-traditionen, i motsats till den juridiska traditionen.

En ofta nämnd företrädare för sistnämnda tradition är Herbert Edelhertz, som 1970 presenterade följande avgränsning:

... en illegal handling eller en serie av illegala handlingar som begås med icke-fysiska medel och med hemlighållande eller svek, i syfte att erhålla pengar eller egendom, för att undvika kostnader eller förlust av pengar eller egendom, eller för att erhålla affärsmässiga eller personliga fördelar. (Edelhertz 1970:3.)

Denna definition inbegriper fler dimensioner och moment än Sutherlands. Kretsen av tänkbara gärningsmän är dessutom större och inte avgränsad till personer med hög social status. Vidare är kopplingen till en yrkesutövning inget villkor. I en precisering av manschettbrottslighetens olika former urskiljer Edelhertz nämligen en kategori där brott begås på en individuell och ad hoc-mässig grund, i en icke-affärsmässig kontext och med personlig vinning som dominerande motiv. Notabelt är också att han utesluter manschettbrott som innefattar fysiska medel. I blickfånget för Edelhertz definition står i stället handlingarnas art relaterade till det rättsliga systemets kategoriseringar. När Edelhertz definition senare (1976) anammades av det amerikanska advokatsamfundet använde man termen *ekonomiska lagöverträdelser*. Man specificerade kriteriet

om icke-fysiska medel till att avse brottets förövande och inte dess konsekvenser, vilka man menade många gånger kan beskrivas som våldsamma (Geis 1992). David Weisburd et al. (1991) har i sin inflytelserika studie (mer sägs om denna i kapitel 2) utgått från Edelhertz definition.

Yrkesutövning och företagande

Sutherland-traditionen betonade social position, brott relaterade till affärsverksamhet och förvärvsarbete samt missbruk av förtroende och makt. År 1967 lanserade Marshall Clinard och Richard Quinney begreppet yrkesbaserad brottslighet (*occupational crime*), och de pläderade för att detta begrepp borde ersätta begreppet *white-collar crime*.¹ Motivet var att en utvidgning till att gälla alla brott som begås i utövandet av en yrkesmässig verksamhet, oavsett gärningsmannens sociala status, skulle öka begreppets användbarhet. Utifrån detta resonemang definierade de yrkesbaserad brottslighet som lagbrott som sker i utövandet av en legitim yrkesverksamhet.

Författarna tog också upp en annan tråd från Sutherlands definition och den efterföljande debatten. De konstaterade att yrkesbaserad brottslighet bara undantagsvis sanktioneras straffrättsligt, men i betydligt högre grad regleras och sanktioneras enligt civilrättslig och administrativ lagstiftning. Exempel på anförd civilrättslig "bestraffning" är domstolsförelägganden och skadeståndsprocesser. Administrativa ingripanden kan handla om licens- och legitimationsindragningar, beslagtagande av illegala varor, vitesförelägganden etc. Yrkesbaserad brottslighet är således i Clinards och Quinneys tappning – i likhet med Sutherlands manschettbrott – lagöverträdelser i en vidare mening än den straffrättsliga.

I 1973 års upplaga av sin bok introducerade Clinard och Quinney en distinktion mellan yrkesbaserad brottslighet (som ovan) och företagsbrottslighet (*corporate crime*). Företagsbrottslighet avser brott som begås av ägare eller anställda till förmån för företaget eller brott som begås av företaget i egenskap av juridisk person.² I motsats till den yrkesbaserade brottsligheten, som begås för egen vinnings skull, kännetecknas företagsbrottsligheten av att det är företaget och dess intressen som är den brottsliga handlingens förmånstagare.

I ett senare arbete preciserade Clinard tillsammans med Peter Yeager (1980:16) begreppet företagsbrottslighet till att avse:

... varje straffbar aktivitet som ett företag vidtar, oavsett om det bestraffas enligt administrativ, civilrättslig eller straffrättslig lagstiftning.

¹ Termen yrkesbaserad brottslighet används för att undvika förväxling med begreppet yrkesbrottslighet/yrkeskriminalitet i betydelsen personer som på heltid och i frånvaro av legalt förvärvsarbete livnär sig på brottslighet.

² Den amerikanska rättsordningen medger att även juridiska personer (till exempel aktiebolag) åtalas och bestraffas enligt straffrättsliga normer.

Vidare underströk de, i Sutherlands anda, att företagsbrottslighet är manschettbrottslighet, men av en särskild typ. Företagsbrottslighet är organisatorisk brottslighet som begås inom ramen för näringslivsutövning. Adjektivet organisatorisk betyder att brottsligheten präglas av den organisation inom vilken den utövas, vilket är något annat än organiserad i betydelsen planlagd.

En ytterligare utvidgning av begreppet företagsbrottslighet svarar Ronald Kramer (1982) för. I polemik mot delar av Sutherlands definition av manschettbrottslighet, framhäver han faktorer som en organisations målsättning, dess struktur och den vidare näringslivsmiljöns betydelse för den brottslighet som företag i egenkap av juridiska enheter gör sig skyldiga till. Hans definition av företagsbrottslighet säger att det rör sig om:

... illegala och/eller socialt skadliga beteenden som är resultat av överlagda beslut fattade av ett företags chefspersoner/verkställande ledning i överensstämmelse med deras organisations operativa mål. (Kramer 1982:75.)

Noterbart är att Kramer inte begränsar företagsbrottslighet till brottsliga eller illegala åtgärder utan för in ett opreciserat kriterium om "socialt skadliga" beteenden. Dessa är i första hand inte individuella, utan i linje med Kramers organisationsbetoning avses organisationers ageranden.

Även Clinard och Quinneys begrepp yrkesbaserad brottslighet har utvecklats och utvidgats, framför allt av Gary Green (1997:15) som med yrkesbaserad brottslighet menar:

... varje handling som är straffbar enligt lag och som är baserad på tillfällena som utförandet av ett legalt yrke ger.

Fyra typer av yrkesbaserad brottslighet

Enligt Green erbjuder olika yrkestyper olika möjligheter och tillfällen att begå brott, och han urskiljer fyra olika kategorier av yrkesbaserad brottslighet:

- *Organisatorisk yrkesbaserad brottslighet* – brott som begås i syfte att gynna den organisation där man är anställd.
- *Myndighetsgrundad yrkesbaserad brottslighet* – brott som begås i eget vinningssyfte av myndighetspersoner i deras myndighetsutövning.
- *Professionsanknuten yrkesbaserad brottslighet* – brott som begås i eget vinningssyfte av yrkesutövare som innehar juridiskt och professionellt reglerat förtroende, exempelvis läkare, advokater, revisorer, terapeuter.
- *Individuell yrkesbaserad brottslighet* – brott som begås i eget vinningssyfte utan att brottstillfällena struktureras av en myndighets- eller professionsställning.

Även Green laborerar med ett straffbarhetsbegrepp som innefattar straffrättsliga såväl som civilrättsliga och administrativa sanktioner. Med legalt yrke avser han ett yrke där utövandet i sig inte innebär någon lagöverträdelse. Värt att notera är Greens uppfattning om att begreppet företagsbrottslighet är onödigt. Denna brottstyp inordnas i stället under, och blir en bland flera typer av, yrkesbaserad brottslighet. Poängen med detta är, enligt Green, att man därigenom

får en definition som befriats från två besvärliga kriterier. Dels slipper man frågan om gärningsmannens sociala position ska klassas som hög eller inte (definition av manschettbrottslighet), och dels slipper man ta ställning till vem som drar nytta av och tillgodogör sig vinsten av brottet i fråga (distinktionen mellan företags- och yrkesbaserad brottslighet). Enligt Greens modell gynnar den brottsliga handlingen alltid yrkesutövaren, direkt eller indirekt. En tredje poäng, skulle man kunna tillägga, är att den yrkesbaserade brottsligheten förutsätter agerande individer, dels som analysenhet, dels som rättssubjekt (i motsats till företagsbrottslighet).

Organisationsaspekter

Betoningen av organisationsaspekter snarare än yrkes- och företagsaspekter utgör en annan betydelsefull linje inom den amerikanska definitionslitteraturen. Laura Schrage och James F. Short (1977) argumenterar för att Sutherlands begrepp *white-collar crime* och idén om högstatuspersoners brottslighet inte tillräckligt beaktar organisatoriska karaktäristika och organisationsfaktorernas inverkan på affärsvärldens illegala handlingar. Vidare framhåller de andra drivkrafter än ekonomiska vinningsmotiv och att brotten i många fall leder till allvarliga fysiska skador (kritik mot Edelhertz). För att förstå och förklara organisatoriska illegaliteter krävs en analys av organisationer som potentiella kriminella aktörer och ett fokus på de illegala aktiviteternas allmänna grunddrag, menar författarna. Även om organisationer inte agerar oberoende av sina medlemmar, så behöver individer inte nödvändigtvis vara en primär analysenhet. Premissen om att det är organisationens medlemmar som är handlande subjekt dikterar inga krav på att individuell skuld och personligt ansvar ska styra den sociologiska analysen. Om förstahandsintresset knyts till individer är risken stor för att organisationsstrukturens inverkan på individens illegala handlingar kommer att underskattas. Schrage och Short (1977:411) formulerar vad de kallar för en arbetsdefinition, enligt vilken:

... organisatoriska brott är illegala handlingar, beroende på försummelser eller uppsåt, av en individ eller en grupp inom en legitim formell organisation i enlighet med denna organisations verksamhetsmål, och som har en allvarlig fysisk eller ekonomisk effekt på anställda, konsumenter eller allmänheten i stort.

Albert J. Reiss och Michael Tonry (1993) betonar också organisationers betydelse. De har särskilt lyft fram organisationers rättsliga status – att de är självständiga rättssubjekt. De understryker att organisationer kan hållas juridiskt ansvariga, utan att rättsliga sanktioner drabbar de individer som agerade i namn av och till förmån för organisationen. Eftersom majoriteten av begrepp och teorier om lagöverträdelse och därpå följande skadeverkningar är centrerade kring enskilda personer snarare än organisationer, argumenterar de i likhet med Schrage och Short för en organisatorisk ansats. Det är särskilt fyra förhållanden som utgör starka skäl för en sådan ansats inom *white-collar crime* området, menar Reiss och Tonry.

- Organisationer är centrala lagbrytare vid exempelvis miljöbrott, och det är organisationer och inte enskilda individer som i detta och liknande sammanhang ska kontrolleras.
- Organisationer utgör en omfattande offerkategori, och de drabbas av brott som begås av både individer och andra organisationer.
- Vid organisationers lagöverträdelser, och i många individuella lagbrott, involveras och utnyttjas en organisations position vad gäller makt, inflytande och förtroende.
- Många komplexa lagbrott begås varken av individer eller av organisationer som agerar åtskilt, utan de utförs på basis av komplicerade relationer och samband mellan maktstarka nätverk av organisationer som kan involvera legitima organisationer såväl som illegala syndikat.

Företags och myndigheters sociala avvikelser

Även David Erman och Richard Lundman (1978/1996) har i ett inflytelserikt arbete pläderat för studier av inte bara individers, utan också av organisationers sociala avvikelser. Med organisationer avses både företag och myndigheter (regeringsorgan). Erman och Lundman betonar starkare än i föregående två exempel organisationers agerande. Organisationer består av arbetsuppgifter och sociala positioner, vilka bildar "byggstenar" i en struktur som på ett markant sätt skapar och vidmakthåller tanke- och förhållningssätt samt begränsar och möjliggör olika slags aktiviteter. Enskilda människor som innehar olika positioner är utbytbara, men personbyten har i regel liten effekt på organisationerna. Organisationer är således något mer än en samling människor och därför är de också en relevant analysenhet, hävdar dessa forskare.

Erman och Lundman applicerar ett konstruktionistiskt perspektiv i sin definition av organisatorisk avvikelse. De hävdar att ingen organisationsbaserad verksamhet i sig är avvikande. Avvikelsefrågan bestäms i stället av hur en organisations agerande uppfattas, rapporteras, accepteras, behandlas och definieras. Organisationer är dock inte passiva åskådare i förhållande till de tillskrivningar som riktas mot dem, utan anstränger sig för att undgå att stämpas som avvikande. I sina motreaktioner mobiliserar organisationer all den goodwill de har. De använder sig av olika rationaliseringar (utpekande av syndabocker, förnekelse av att någon skadats eller kränkts, anklagelser mot angriparna) för att vinna gehör för sin version av det inträffade. Erman och Lundmans definition (1978/1996:31) säger i sammanfattning att:

... organisatorisk avvikelse är ett resultat av offentlig interaktion mellan anklagare och svarande organisationer, med en intresserad publik som slutlig domare. Huruvida en uppfattad normavvikelse kommer att bli mer allmänt betecknad och bestraffad som en avvikelse beror på anklagarnas makt och förmåga att få fäste och acceptans för sina tillskrivningar, i förhållande till organisationernas makt och förmåga att värja sig och stå emot etiketteringen.

Affärsbrottslighet och oegentligheter

Vid sidan av begrepp som manschettbrottslighet, yrkesbaserad brottslighet, företags- och organisationsbrottslighet har ett annat begrepp gjort entré, särskilt under 1990-talet. Det är begreppet affärsbrottslighet. Enligt den brittiske sociologen Michael Clarke (1990:18) är affärsbrottslighet misskötsamhet (missgärningar) som äger rum inom en legitim affärsmiljö i utövandet av legitim affärsverksamhet, och där miljön förutom att strukturera tillfällen för olika regelbrott också inramar gärningarna i ett sammanhang som gör det möjligt att diskutera och ifrågasätta om det verkligen är frågan om brottsliga handlingar. På grund av oklarheter och tvister om vissa handlingar ska klassas som kriminella eller "bara" normavvikande, och mot bakgrund av att straffrättsliga åtgärder enbart utgör en möjlig sanktionsform mot "dåligt uppförande" inom affärslivet, argumenterar Clarke för att affärsbrottslighet bör innefatta ett rymligare spektrum av oegentligheter. Begreppet blir närmast liktydigt med handlingar som inom ett näringslivssammanhang är möjliga att stämpla som avvikande i förhållande till normer om önskvärda beteenden.

Clarke anknyter här till en definitionstradition som opererar med ett betydligt vidare fokus på de handlingar som problematiseras inom olika näringslivsmiljöer. Ambitionen är att genom en vidgad avgränsning överskrida rättsligt reglerade handlingssätt och därmed komma runt den efterhängsna frågan om manschettbrottslighetens juridiska ställning (Sutherland – Tappan-debatten). Begrepp som *smutsiga affärer* och *företagsoegentligheter* (Punch 1996), *elitavvikelse* (Simon 1996), *organisatorisk misskötsamhet* (Vaughan 1992 a) och *företags- och myndighetsavvikelse* (Erman och Lundman 1978/1996) refererar samtliga till en moralisk snarare än en strikt juridisk referensram. Idémässigt anknyter de till C. Wright Mills (1956/1971) kritiska analys av det amerikanska efterkrigssamhället och hans diskussion av den högre omoralen – en omoral som inte bara handlar om svaga karaktärer som råkar illa ut i en farlig miljö, utan problem som hänger samman med en rent strukturell omoral.

Den undre och övre världens snarlikhet

En del forskare har ställt sig kritiska till den analytiska uppdelningen av manschettbrottslighet (ekonomisk brottslighet) och organiserad brottslighet. Dwight Smith Jr. (1982) argumenterar för att den primära begreppsliga distinktionen bör gälla den organisationsrelaterade företagsamheten i sig, och inte huruvida ett visst ekonomiskt handlande är legalt eller inte eftersom denna status varierar över tid och rum. Kriminalitet eller illegalitet är inte någon inneboende egenskap, varken i fråga om individer eller vissa typer av ekonomiska aktiviteter, utan ett tillskrivet attribut. Med Smiths synsätt är organiserad brottslighet och näringslivsbrottslighet resultatet av processer varigenom politiska, värdebaserade restriktioner och tvångsmedel riktas mot vissa ekonomiska aktiviteter.

Den italienske kriminologen Vincenzo Ruggiero (1996) tar på ett besläktat vis fasta på organisationsmomenten hos båda brottstyperna. Han formulerar fyra skäl som talar för en sammanvävd analys:

- Manschettbrottslighet/företagsbrottslighet är varianter av organiserad brottslighet och de uppvisar likartade drag med avseende på komplexa strukturer, följder och betydelse för samhället i stort.
- Företagsbrottslighet och organiserad brottslighet innefattar ofta samma illegala "know-how" och bör analyseras oberoende av gärningsmännens bakgrund och sociala karaktäristika.
- Betoningen ska ligga på handlingen och de tekniker som gör handlingen möjlig (därigenom kommer man runt frågan om det är individuella eller kollektiva aktörer som är den brottsliga handlingens förmånstagare).
- Slutligen talar empiriska data för att legala företag och konventionell organiserad brottslighet "har affärer ihop". De bildar kort- eller långsiktiga partnerskap, utbyter tjänster och förstärker ömsesidigt varandras verksamhet. Välkända aktiviteter utgörs av penningtvätt, avfallsdumpning och finansiella bedrägerier, ofta med transnationell räckvidd. Samverkan av det här slaget, liksom företag där brott utgör själv affärsidén, opererar inom en världsekonomi där vita, gråa och direkt svarta ekonomier oavbrutet utvecklar kontakter, ömsesidiga intressen och strategier.

"Svart" ekonomi i globala nätverk

Sammanflätningen mellan den undre och övre världen påtalas även i Manuel Castells (1998) analys av *den globala kriminella ekonomin*. Han lyfter fram en rad förhållanden som gör att dagens "svarta ekonomi" är av en sådan omfattning att den direkt påverkar makro-ekonomiska förhållanden i olika delar av världen (delar av Latinamerika och Afrika, Ryssland, men också Japan). Genom penetreringen av det globala finansiella systemet får den också effekter på hela världsekonomin. En viktig faktor för denna tillväxt är att verksamheter na alltmer sker i nätverk av samverkande transnationella organisationer. "Nätverkandet" sker inom traditionella organisationsmiljöer (sicilianska maffian, kinesiska triader, den japanska yakuzan), men också mellan organisationer som tidigare verkade åtskilda. Samverkan involverar i hög grad också det etablerade bank- och finanssystemet. I många nationella sammanhang opererar den organiserade brottsligheten i nära samarbete med delar av statsapparaten och den fria företagsamheten (till exempel i Ryssland och delar av Latinamerika).

Castells empiriskt underbyggda analys kan ses som ett starkt argument mot den gängse analytiska uppdelningen av ekonomisk respektive organiserad brottslighet. Inte minst med tanke på att den legitima näringsverksamhetens frontlinje kännetecknas av samma nätverkslogik som är nyckeln till framgång inom den "kriminella ekonomin", enligt Castells.

Kitty Calavita, Henry Pontell och Robert Tillman (1997). Big Money Crime. Fraud and Politics in the Savings and Loan Crisis.

Ett av de mer uppmärksammade områdena inom 1990-talets ekobrottsforskning gäller bedrägerierna och svindlerierna inom den amerikanska sparbanksrörelsen under 1980-talet. Det rör sig om en av 1900-talets mest omfattande finansiella härvor, med en uppskattad kostnad för de amerikanska skattebetalarna i storleksordningen 150 till 175 miljarder dollar. Baserat på intervjuer med 105 nyckelpersoner, rättsdata och statistik från olika myndigheter beskriver och analyserar Calavita, Pontell och Tillman den omfattande brottslighet som förekom – en brottslighet som givit upphov till talesättet **“det bästa sättet att råna en bank är att äga en”**. Av sammanlagt 2 051 brottsmisstänkta var 63 procent “insiders” (styrelseledamöter, direktörer, aktieägare, anställda) och 37 procent “outsiders” (mäklare, förvaltare, låntagare). Författarna urskiljer följande centrala brottsliga förfaranden:

- “heta affärer” – lånebedrägerier genom belåning och uppstyckning av tomter
- bulvanlån
- lånekedjor bestående av personal som beviljade varandra ömsesidiga lån
- depositioner belönade med lån – och “plundring” – bortförande
- undangömmande och förskingring av säkerheter,
- “köprundor” med bankmedel
- uttag av skyhög förmåner för att finansiera ett privat slöseri.

En tredje kategori utgörs av brott i samband med försöken att sopa igen spåren efter “heta affärer” och “plundring”. Författarna använder termen “kollektiv förskingring” för att beteckna en typ av företagsbrottslighet som innebär att företagsformen (sparbanken) används för att begå brott mot företaget och dess intressen.

Calavita, Pontell och Tillman betonar två förhållanden som möjliggjorde de omfattande banksvindlerierna. Först och främst ett strukturellt förhållande på makronivå: avreglering i kombination med generösa statliga återförsäkringsregler, vilket dels innebar en mycket snabb och omfattande tillväxt av dessa ursprungliga småstadsbanker, dels skapade incitament för spekulationer och finansiella bedrägerier. Det andra förhållandet avser relationerna mellan bankbedragare, myndighetspersoner och politiker. Författarna påtalar betydelsen av sådana lokala nätverk, genom vilka olika intressen i samverkan möjliggjorde de specifika brottsliga transaktionerna, men också såg till att sopa igen spåren och lämna skydd i samband med myndighetsgranskningar.

Beträffande åtal och domar visar Calavita, Pontell och Tillman att enbart en mindre del av fallen med misstänkt brottslighet ledde till åtal, och att civilrättsliga skadeståndsprocesser ofta förekom i kombination med brottmålsåtal. Av drygt 1 000 åtalade (mars 1992) dömdes emellertid 580 personer. Därav dömdes 451 (78 procent av antalet dömda) till fängelsestraff. Av dessa dömdes drygt 350 personer till mindre än 5 års fängelse, medan cirka 100 personer fick fängelsestraff överstigande 5 år. Totalt utdömt

skadeståndsbelopp uppgick till drygt 335 miljoner dollar och totalt utdömda bötesbelopp till drygt 11 miljoner dollar. Författarna finner inget stöd för Sutherlands tes om att en hög social position leder till relativt sett mildare straff. Tvärtom, de strängaste straffen ådömdes personer högre upp i bankhierarkin. Slutsatsen är att strafftidens längd varierade med den beräknade kostnaden för de åtalades brottsliga handlingar, inte med deras yrkesmässiga position. I jämförelse med "gatubrottslingar" noterades dock en påfallande skillnad. Trots att kostnaderna för brott som inbrottsstöld och bilstöld sällan når upp till 500 000 dollar (genomsnittskostnaden för sparbanksbrotten), döms personer för sådana brott oftare till relativt längre fängelsestraff (55,6 och 38,0 månader för de förstnämnda mot 36,4 månader i medeltal för sparbanksbrotten).

Kitty Calavita, Henry Pontell och Robert Tillmans (1997) studie av bedrägerier och politik relaterade till den amerikanska sparbankskrisen under 1980-talet pekar på slående likheter mellan de bedrägerier som utfördes inom nätverk av betrodda ägare och bankpersonal i samverkan med politiker och de upplägg och verksamheter som bedrivs inom vad som brukar kallas den organiserade brottsligheten. Författarna är kritiska till definitionsriterier som baseras på "människotypsargument", det vill säga att skillnader mellan manschett-brottslighet och organiserad brottslighet baseras på uppfattningar om att förstnämnda brottslighet begås av *i grunden byggliga människor* medan organiserad brottslighet begås av *i grunden vidriga människor* (Levi 1987 a). Calavita, Pontell och Tillman definierar organiserad brottslighet som brottslighet vilken är planlagd, motiverad av personlig vinning, organiserad i nätverk, kontinuerlig, och möjliggjord genom medverkan av politiker/myndighetsutövare. Med en sådan definition kan bedrägerierna i den amerikanska sparbankskrisen klassificeras som organiserad brottslighet.

Europeiska definitioner

Hittills har i huvudsak amerikanska definitionsmässiga avgränsningar behandlats. Ett viktigt och tidigt dokument av europeiska forskare utgör kartläggningen av de undersökningar som gjordes på uppdrag av *The European Committee on Crime Problems* och deras särskilda underkommitté om ekonomisk brottslighet. Initiativet togs vid de europeiska justitieministrarnas möte i Stockholm 1973, och rapporten presenterades vid en konferens i Strasbourg 1976. Här föredrogs bland annat Klaus Tiedemanns (1976) rapport om *Phenomenology of Economic Crime*, i vilken han argumenterar för en definition som ligger i linje med straffrättens perspektiv. I likhet med Tappan ser han inga hinder för att kriminologins och straffrättens avgränsningar är desamma. Därför, säger Tiedemann (1976:210):

... är ekonomisk brottslighet sådana förbjudna handlingssätt som skadar eller hotar samhällets skyddade ekonomiska intressen.

Han exemplifierar med straffrättsligt reglerad utlandshandel, marknads- och prisregleringar, konkurrensbrott (särskilt kartellbildningar), skattebedrägeri och bedrägeri riktat mot tullplikt och andra avgiftsområden samt bedrägliga förfaranden med anförtrodda och förvaltade ekonomiska medel. Vidare framhålls att ekonomisk brottslighet även omfattar bedrägerier och "förtroendebrott" gentemot det ekonomiska livets institutioner, särskilt banker och försäkringsbolag. Tiedemann menar att även de senare bör räknas som ekonomisk brottslighet, trots att det kan vara tveksamt med avseende på om lagöverträdarna är av samma typ som vid övriga ekonomiska brott. Vidare argumenterar Tiedemann för att brott som enbart kan begås av personer som är särskilt kvalificerade, exempelvis genom en yrkesposition eller ett styrelseledamotskap, kan inklu-

deras. Argumentet för det är att sådana positioner i många europeiska länders lagstiftning utgör en förutsättning för straffbarhet, särskilt relaterat till professionsbehörigheter och i fråga om företagskonkurser. Det är således den förekommande straffrättsliga regleringen av olika ekonomiska aktiviteter som utgör Tiedemanns självklara referensram, inte sociologiserande perspektiv med avseende på klass, status och social position samt lagstiftningens eventuella anpassning till existerande social gruppering.

Michael Levi (1987 b) anknyter i sin omfattande studie av affärsbedrägerier också till en rättsligt orienterad definitionstradition. Han hänvisar till Wheeler, Weisburd och Bodes (1982) definition av manschettbrottslighet som ekonomiska brott som begås i någon kombination av bedrägeri, falska förespeglingar eller hemliga överenskommelser. Levis studie gäller primärt affärsbedrägerier, i betydelsen brott som begås av företagare/affärsmän såväl som brott som begås mot affärs-/näringslivet. Hans huvudintresse gäller kontrollen av affärsbedrägerier med avseende på "law in books" såväl som "law in action".³

Termernas olika innebörd i Europa och Amerika

Både Tiedemanns och Levis begreppsliga avgränsningar kan sägas ha mer av den operationella definitionens prägel än vad som är fallet med merparten av de amerikanska definitionerna (Ball 1996). Den operationella definitionen fastställer begreppets betydelse genom hänvisning till en bestämd operation eller metod, eller som i rättsvetenskapliga sammanhang: en bestämd regelsamling (affärsstraffrätten och skattebrottslagstiftningen). Det utmärkande draget för de amerikanska definitionerna är att forskare bestämmer vilken betydelse det aktuella begreppet ska ha. Då gäller primärt ett ändamålskriterium (inget sanningskriterium). Den ändamålsrelaterade betydelsen kan tydliggöras genom hänvisningar till ett sammanhang, exempelvis näringsliv eller yrkesutövning (implikativt), genom anförda exempel, till exempel konkurrensbrott (denotativt), genom uppdelning i beståndsdelar (analys) eller genom relatering till andra begrepp (syntes).

I framför allt tysk, men också fransk, ekobrottslitteratur dominerar en operationell definition. *Wirtschaftskriminalität* är primärt sådana handlingar som är straffbara enligt tysk straffrätt (Belke och Oehmichen 1983; Müller, Wabnitz och Janovsky 1997; Sängner 1999). Den tyska straffrätten innefattar också en särskild lag för den ekonomiska brottslighetens bekämpande (Savelsberg 1994; Müller 1999). I denna beskrivs och avhandlas olika ekobrott, till exempel konkurrensbrott, olika former av check-, kredit- och finansbedrägerier och datorbrottslighet.

Enligt Nicolas Queloz (1999) finns ingen motsvarighet i den franska straffrätten, även om det under 1970-talets revidering förutspeglades en homogen lagstiftning om ekonomiska och finansiella brott. Men affärsstraffrätten (reglerar

³ För en diskussion av dessa begrepp i ekobrotts-sammanhang, se Aubert (1952).

bland annat skattebrott, finansiell brottslighet, konkurrensbrott, brott mot företagssekretess etc.) utgör trots det en självskrivna grund för innebördsbestämningen av *criminalité économique* eller *criminalité d'affaires*. Den juridiska definitionstraditionen har emellertid i viss utsträckning fått samsas med en sociologisk (stipulativa – fastställande – definitioner). Den mest kända av franska ekobrottsforskare, rättsvetaren Mireille Delmas-Marty (1980), laborerar med ett betydligt vidare koncept än det juridiska – både med avseende på orsaksförhållanden och i fråga om kränkningar av universella värden som mänskliga rättigheter.

Den tyska och den franska ekobrottsforskningen är förstås inte heller opåverkad av Sutherland-traditionen. I flera mer sociologiskt inriktade arbeten kan man därför finna exempel på avgränsningar enligt andra kvalitativa kriterier än straffrättens (Baumbusch 1992) och argument för forskning om en gränsöverskridande organiserad *Wirtschaftskriminalität* – ”framtidens kriminalitet” som knappast synliggörs via dagens straffrättsliga regleringar (Albrecht 1999). En aktuell, detaljerad definition av ekonomisk brottslighet presenterar Nicolas Queloz (1999), medlem av en schweizisk arbetsgrupp i kriminologi. I denna görs hänvisningar till kontext, medel, motiv och konsekvenser/skadeverkningar. Med ekonomisk brottslighet avses illegala aktiviteter med följande kännetecken:

- Den utspelar sig inom det ekonomiska livet och rör i lika grad privata företag, statsapparaten och blandekonomiska företag.
- Den utförs med i princip icke våldsamma medel, det vill säga i huvudsak genom listiga och bedrägliga procedurer och den använder sig av modern kommunikationsteknologi.
- Brotten som begås förutsätter en kunskap och ett ”know how” som är karaktäristisk för den ekonomiska/kommersiella/finansiella sfären, liksom en specialisering som ligger steget före kontrollinstansernas.
- Det essentiella motivet sammanfaller med den filosofi som säger att ändamålet helgar medlen och kan uttryckas som en vilja till
 - antingen vinstackumulering, expansion eller ekonomisk dominans, eller
 - skydd och överlevnad för företag eller branscher i svårigheter.
- Den ekonomiska brottsligheten representerar ett missbruk av förtroende och god sed i affärlivet och angriper därigenom säkerheten och trovärdigheten i vissa sektorer av det ekonomiska livet, och ytterst den totala ekonomiska och finansiella ordningen.
- Den framkallar avsevärda skador och leder till betydande förluster, inte bara i strikt egendomsrättsliga termer utan också i andra ekonomiska och sociala avseenden, genom svåruppskattade skador som åsamkas mänskliga resurser (till exempel arbetslöshet), företagets överlevnadsförmåga, socialförsäkringssystemet, offentlig egendom, miljö och livskvalitet.

Queloz drar slutsatsen att den ekonomiska brottsligheten drar fördel av en förbluffande social och institutionell tolerans, som förmodas ha samband med denna brottslighets dolda karaktär och svårigheterna att värdera skadeverkingarna.

Skillnaderna mellan amerikansk och europeisk definitionstradition (i varje fall tysk och fransk), med en relativ tyngdpunkt på stipulativa respektive operationella definitioner, speglar en skillnad i fråga om vilken akademisk disciplin som kommit att sätta ramarna för ekobrottsforskningen: i USA sociologi och kriminologi, i Tyskland och Frankrike rättsvetenskap. Denna skillnad kan i sin tur säkert återföras på skilda rättsliga traditioner och på affärsstraffrättens relativa utveckling och ställning i olika länder.

Nedan sammanfattas några av de viktigaste definitionerna i tablåform:

Upphovs-person och årtal	Begrepp	Definition	Analysenhet (som följer av definition)	Anmärkning
Sutherland, 1949	Manschett-brottslighet (white-collar crime)	... brott som begås av respektabla personer med hög social status inom ramen för deras yrkesutövning.	Yrkesutövande individer med hög social status.	Logiskt brott mellan analysenhet som följer av def. och empiriska studier av företag. Brotts = mer än straffrättsligt sanktionerade handlingar.
Clinard och Quinney, 1973	Företagsbrottslighet (corporate crime)	Företagsbrottslighet avser brott som begås av ägare eller anställda till förmån för företaget, eller brott som begås av företaget i egenskap av juridisk person.	Individer (ägare eller anställda) eller företag.	Det amerikanska rättssystemet medger straffrättsliga åtal och bestraffning av företag (juridiska personer).
Green, 1997	Yrkesbaserad brottslighet (occupational crime)	... varje handling som är straffbar enligt lag och som är baserad på tillfällena som utförandet av ett legalt yrke ger.	Individer med avseende på deras yrkesposition och yrkesverksamhet.	Organisatorisk yrkesbaserad brottslighet ersätter företagsbrottslighet.

Upphovs- person och årtal	Begrepp	Definition	Analysenhet (som följer av definition)	Anmärkning
Edelhertz, 1970	Manschett- brottslighet (white-collar crime)	... en illegal handling eller en serie av illegala handlingar som begås med icke-fysiska medel och med hemlighållande eller svek, i syfte att erhålla pengar eller egendom, för att und- vika kostnader eller förlust av pengar eller egendom, eller för att erhålla affärsmässiga eller personliga fördelar.	Individer med avseende på illegala hand- lingar.	Ansluter till straffrättens kategoriseringar. Inga kriterier om social status, yrkeskoppling eller företag som kollektiv aktör. Ofta använd i studier där rättsdata utgör det empiriska materialet.
Schragar och Short, 1977	Organisatorisk brottslighet	... organisatoriska brott är illegala handlingar, bero- ende på försummelse eller uppsåt, av en indi- vid eller en grupp inom en legitim formell orga- nisation i enlighet med denna organisations verk- samsamhetsmål, och som har en allvarlig fysisk eller ekonomisk effekt på anställda, konsumenter eller allmänheten i stort.	Organisations- medlemmar – enskilda eller grupper – med avseende på illegala hand- lingar.	Inkluderar andra organisationer än företag. Illegala hand- lingar är inte begräns- ade till sådana som är uppsåtliga och har ett ekonomiskt vinningsmotiv.
Tiedemann, 1976	Ekonomisk brottslighet	... förbjudna handlings- sätt som skadar eller hotar samhällets skyddade ekonomiska intressen.	Individer med avseende på lagstridiga handlingar.	Definitionen saknar kriterier om social status, yrkes- och företagsanknytning. Avgränsningsproblem i förhållande till tra- ditionell, individ- anknuten egendoms- brottslighet.

Avslutande diskussion

I detta avsnitt sammanfattas och diskuteras en del aspekter som tydliggörs vid en jämförande genomgång av forskningsfältets begrepp och definitioner. Avsnittet koncentreras på:

- frågan om aktörskapet – organisationer (juridiska personer) och/eller individer (fysiska personer)
- brottsbegreppet – en avgränsning till straffbara handlingar (straffrätten) eller ett inkluderande av handlingar som sanktioneras enligt civil- och förvaltningsrätten
- distinktionerna mellan manschettbrottslighet och organiserad brottslighet
- definitionernas samband med forskningssyften och traditioner.

Enligt de amerikanska definitionerna kan både individer och organisationer (företag) vara aktörer och därmed relevanta analysenheter. Men kring frågan om organisationer är verkliga aktörer, eller pseudo-aktörer i betydelsen att de alltid agerar genom handlande subjekt, har striden rasat alltsedan Sutherlands studie utkom år 1949. Under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet har positioner och argument utmejslats.

Å ena sidan finns de som hävdar att det bara är människor som kan handla, och att en vetenskaplig analys av illegala ageranden därför alltid ska återföras på enskilda individer (Cressey 1989; Geis 1995). Cressey menar att det inom Sutherland-traditionen finns en markant tendens att mänskliggöra (antropomorfism) företag och andra organisationer. Därmed tillskrivs dessa den vilja och de psykologiska egenskaper som han menar måste till för att det ska bli meningsfullt att tala i termer av intention och ansvar. Å andra sidan finns de som hävdar att organisationer är mer än summan av deltagande individer, och att kollektivt agerande är något kvalitativt annorlunda än det individuella som till delar utgör det. Därför kan och bör företag (organisationer) analyseras i termer av en kollektiv aktör (Fisse och Braithwaite 1990). Teoretiska modeller enligt vilka brott förstås som rationell måluppfyllelse kan, menar de, vara lika giltiga för företag som för individer. Detsamma gäller för andra relevanta teoretiska ansatser, såsom inlärningsteorier (företag kan lära), subkulturteorier (företag kan delta i och påverkas av sådana miljöer) samt teorier om legitima och illegitima möjligheter/tillfällen (tillfällesstrukturen kan även förklara ett företags brottsmönster). I vetenskapsteoretiska termer brukar den förstnämnda positionen benämnas metodologisk individualism, medan den sistnämnda kallas metodologisk holism (alternativt kollektivism).

Åtal och straffansvar för företag

Parallellt med denna vetenskapsteoretiskt färgade meningsbrytning löper en besläktad rättsvetenskaplig skiljelinje med olikartade uppfattningar om huruvida juridiska personer, till exempel företag, ska kunna ställas till straffrättsligt ansvar på sätt som modellerats utifrån rättsliga ingripanden mot enskilda individer – fysiska personer (Stone 1975; Bernard 1984; Schlegel 1990).

Den amerikanska rättsordningen, med möjlighet att åtala och bestraffa företag, har spelat stor roll för framväxten av definitioner med huvudsakligt sikte på kollektiva rättssubjekt. Den i definitionssammanhang utbredda betoningen av företag (organisationer) sammanhänger med att detta för flertalet europeiska rättsordningar är främmande inslag. Sociologisk organisationsteori och anslutning till grundperspektiv om metodologisk kollektivism räcker således inte för att förklara den utbredda preferensen för att låta en kollektiv aktör vara den primära analysenheten. Argumentet om ett sådant samband blir ännu starkare om man beaktar att den amerikanska lagstiftningen även medger åtal och straffansvar för företag enligt kriterier om *strict liability*, det vill säga företag kan fällas och ådömas straffrättsliga påföljder för vissa brott utan att åklagarsidan behöver bevisa uppsåt (Belbot 1995). I fråga om påföljder kan företag dömas till böter och/eller skyddstillsyn/övervakning, i kombination med rättsligt bindande åligganden om att till exempel på egen bekostnad offentliggöra sina lagbrott, betala skadestånd, utveckla och implementera handlingsprogram i syfte att förebygga återfall i brott. Påföljder som dessa kan vidare kombineras med straffrättsliga påföljder mot företagets chefer – böter, frihetsstraff, temporära yrkesförbud, villkorlig dom med samhällstjänst etc. (Brickey 1997).

Utveckling längs två huvudlinjer

I frågan om brottsbegreppet och de studerade handlingarnas rättsliga status fortlever skiljelinjerna och argumenten från Sutherland – Tappan-debatten. En utveckling längs två huvudlinjer kan urskiljas. I takt med tillväxten av studier där det empiriska underlaget hämtas från rättsväsendet (kriminalstatistik, rättegångsdata, intervjuer med åklagare, domare, advokater etc.) följer en ökad användning av rättsligt orienterade, praktiskt inriktade definitioner. Ett skäl till det är förstås fördelen med en teoretisk definition som enkelt kan operationaliseras till mätbara variabler, eller i mer kvalitativt inriktade studier, ändamålsenliga kategorier.

Enligt en annan utvecklingslinje ersätts brotts- och illegalitetsbegreppen av begrepp som avvikelser, oegentligheter, smutsiga affärer, misskötsamhet, vilket signalerar att man orienterar sig mot andra, mer särpräglade normsystem och andra normkällor än rättssystemet. Exempel på sådana normstrukturer är bransch- och företagsinterna riktlinjer om god affärssed och uppförandekoder för företagets personal. Det av Sutherland presenterade kriteriet om straffbarhet grundad på samhällsskadlighet i stället för existerande lagreglers exakta gränsdragningar, tolkas ofta i termer av oklarhet och som grunden för en besvärande ambivalens inom forskningsfältet.

Men det finns ett annat synsätt. Enligt Vilhelm Aubert (1952) är det av största vikt att utveckla och tillämpa begrepp som bevarar och understryker manschettbrottens tvetydiga karaktär. Det är deras kontroversiella natur – vilken Sutherland satte fingret på – som ur sociologisk synvinkel gör dem intressanta. Det är med andra ord det ambivalenta draget som gör att analyser av ekonomisk brottslig-

het kan ge ledtrådar till viktiga normkonflikter, oförenliga gruppintressen och tecken på begynnande social förändring.

Redan i inledningen till det här kapitlet poängterades en definition av ekonomiska brott som inrymmer både det som vanligtvis brukar klassificeras som manschettbrottslighet och det som brukar inordnas under begreppet organiserad brottslighet. I genomgången har exempel getts på forskare som utifrån skilda utgångspunkter argumenterat mot den gängse uppdelningen. Men att ställa sig kritisk till förekommande distinktioner är en sak, att presentera alternativa begreppsbyggnader är en uppgift med annan svårighetsgrad.

Beträffande kritiska invändningar är det möjligt att urskilja huvudsakliga analytiska argument (Smith 1982; Ruggiero 1996) och huvudsakliga empiriska argument (Calavita, Pontell och Tillman 1997; Castells 1998). En trolig utveckling är att ökade empiriska belägg för en mer sammansatt och mångtydig samhälls-ekonomisk utveckling kommer att göra befintliga begrepp och definitioner alltmer föråldrade. Det betyder nödvändigtvis inte att här skisserade sammanställningar av nuvarande huvudbegrepp kommer att visa sig vara de mest adekvata och fruktbara.

Forskningens olika fokus

Begrepp och definitioner har förstås disciplinära hemvister, och tillämpningen liksom tolkningen av dem färgas av vetenskapsfilosofiska antaganden, ämnes-traditioner och motstående teoretiska perspektiv. I forskningen om ekonomisk brottslighet korsas främst sociologiskt och rättsvetenskapligt tänkande. Mot denna tudelning svarar också förekomsten av stipulativa respektive operationella definitioner. Även om dessa perspektiv inte är enhetliga kan de särskiljas med avseende på huvudsakligt fokus.

Den sociologiska problematiseringen pekar ut två huvudfrågor: brott som begås i samband med utövning av näringslivsverksamhet och nuvarande rättssystemens uppenbara svårigheter att upptäcka och beivra denna brottslighet.

Den rättsvetenskapliga problematiseringen handlar i huvudsak om att utifrån rättsvetenskapliga teorier bestämma vad som är straffbart och vad som kan och bör regleras och sanktioneras i enlighet med andra normsystem samt hur systemet inom givna ramar kan göras effektivare.

Båda inriktningarna är legitima och angelägna. Kanske beror en del av kontroverserna inom forskningsfältet på svårigheter att inse det ömsesidiga berättigandet. Och i samband därmed också vidkänna skillnaden mellan begrepp och definitioner framtagna för forskningsändamål, och begrepp och avgränsningar gjorda i syfte att ställa personer och organisationer till svars för olagliga och illegitima handlingar.

Lästips

För dem som vill fördjupa sig i definitionsfrågorna rekommenderas följande litteratur:

Friedrichs, D. O. (1996). *Trusted Criminals. White Collar Crime in Contemporary Society*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.

Helmkamp J, Ball R. och Townsend K. red. (1996). *Definitional Dilemma: Can and Should There Be a Universal Definition of White-Collar Crime?* Morgantown, West Virginia: National White Collar Crime Center.

Poveda, T. G. (1994). *Rethinking White-Collar Crime*. Westport: Praeger.

För översikter och diskussion av svenska definitioner av ekonomisk brottslighet, se:

Bergqvist, M. (2000). *Ekonomisk brottslighet. En genomgång av begreppet*. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen.

Lindgren, S-Å. (2000). *Ekonomisk brottslighet. Ett samhällsproblem med förbindelser*. Lund: Studentlitteratur.

Vem är ekobrottslingen?

Den forskning som i Sutherlands efterföljd fokuserat på gärningsmännens sociala kännetecken har visat att det inte endast är individer med hög social status som begår ekonomiska brott. Individer på mellannivå, och även med lägre sociala positioner, tycks vara väl representerade bland ekobrottslingar. Forskningen har dock visat att variationerna kan vara stora i detta avseende, inte bara mellan olika brottskategorier utan också inom en viss brottskategori. Detta kapitel belyser med några undersökningar som tagit fasta på ekobrottslingars sociala egenskaper detta förhållande. Hit hör också frågan om ekobrottsligheten skiljer sig från den konventionella brottsligheten i fråga om könsaspekter.

Förskingrare – en heterogen kategori

I sin klassiska studie om andra människors pengar visar Donald Cressey (1953) att förskingrare både är äldre och har en högre social status än ”vanliga” kriminella. Anledningen till detta är, menar Cressey, att dylika karaktäristika krävs för att man ska uppnå en position som gör det möjligt att begå förskingringsbrott. Han betonar dock att det inte är åldern eller den sociala statusen i sig som är avgörande för lagöverträdelsen. Men studiens förskingrare lever inte upp till Sutherlands definition av manschettbrott. Även om brotten utförts inom ramen för en yrkesutövning kan många av förövarna näppeligen anses vara respektabla högstatuspersoner, menar Cressey. Han skriver följande om studiens gärningsmän:

Medan de intervjuade personerna med några få undantag på intet sätt var drabbade av fattigdom, utan innehade positioner som åtminstone gav dem regelbundna inkomster, så kan de inte betraktas som personer med hög social status i den mening som Sutherland använde uttrycket. (Cressey 1953:184.)

Förskingringsbrotten inom delar av den amerikanska sparbanksrörelsen under 1980-talet skiljer sig påtagligt från de överträdelser som dominerar i Cresseys studie. Skillnaderna gäller brottens konsekvenser, gärningsmännens sociala karaktäristika samt brottens organisatoriska komplexitet (Calavita, Pontell och Tillman 1997). I Cresseys studie handlar det huvudsakligen om enklare förskingringsbrott av mindre omfattning, utförda av enskilda individer på sociala mellanpositioner eller lägre. När det gäller oegentligheterna inom den amerikanska sparbanksrörelsen var både brotten och gärningsmännen oftast av en

helt annan sort. Här handlade det i flertalet fall om organisatoriskt komplexa brott som genomfördes med hjälp av ett nätverk av olika aktörer, innefattande både "insiders" (styrelseledamöter, direktörer, aktieägare, anställda) och "outsiders" (mäklare, förvaltare, låntagare). Många av dessa brott kan i det närmaste beskrivas som kollektiva projekt där sparbankernas direktörer och aktieägare – ofta med hjälp av utomstående – plundrade de egna institutionerna på pengar.

Medelklassens brott

Ekobrottslingarnas sociala situation analyseras av David Weisburd et al. (Stanton Wheeler, Elin Waring och Nancy Bode 1991). Forskargruppen utgår från Edelhertz definition av manschettbrott. De brottskategorier som ingår i studien är finansiella bedrägerier (värdepapper), brott mot konkurrenslagarna, mutbrott, bankförskingring, brev- och telebedrägerier (jämför så kallade Nigeriabrev), falsk och vilseledande information, bedrägerier mot kredit- och låneinstitutioner samt skattebedrägerier.

I studien jämför Weisburd et al. ekobrottslingarna med en jämförelsegrupp av finansiellt orienterade "vanliga kriminella". Här framkommer att ekobrottslingarna i ett flertal avseenden avviker från dessa, framför allt när det gäller den betydligt lägre andelen arbetslösa bland ekobrottslingarna. Detta är inte märkligt eftersom flera av de studerade ekobrotten förutsätter att man har ett arbete. Jämfört med de vanliga kriminella är det också en större andel tjänstemän, högutbildade och män bland ekobrottslingarna. De sistnämnda har också en betydligt bättre ekonomi och prestigenivån på deras jobb är högre. I studien framkommer också att endast 34 procent av de vanliga kriminella är vita, jämfört med hela 78 procent av ekobrottslingarna. Medelåldern är också högre bland ekobrottslingarna.

Sammantaget innebär detta att ekobrottslingar är en speciell kategori av kriminella. Men samtidigt visas att ekonomisk brottslighet inte enbart begås av *respektabla personer med hög social status*. Gärningsmän befinner sig även i sociala mellanpositioner såväl som i mer underordnad ställning. Men, vilket bör betonas, variationerna är i detta avseende ganska stora mellan studiens olika brottskategorier.

Högre affärstjänstemän och företagare begick flest finansbrott

De som dömdes för de mest sofistikerade och organisatoriskt komplexa brotten som inbringade mest pengar, det vill säga finansbedrägerier och brott mot konkurrenslagarna, var de gärningsmän som låg närmast Sutherlands definition av manschettbrottslingar. En stor andel av dessa gärningsmän – över två tredjedelar – var antingen högre affärstjänstemän eller företagare med anställda. En rimlig förklaring till detta är att individer i sådana positioner har större förutsättningar än andra att begå organisatoriskt komplexa brott. Dessa gärnings-

män utmärkte sig också genom att de hade större tillgångar – vilket framför allt gällde dem som dömdes för brott mot konkurrenslagarna – och att en klart större andel använde sig av sin yrkesposition i brottet. De som begått brott mot konkurrenslagarna var också de som i störst utsträckning hade ett respektabelt yttre. En hög andel var gifta och hade egna hem. Deras rykte i lokalsamhället var också ofta gott, och de flesta uppgavs vara vid god psykisk hälsa. Ingen hade några rapporterade drogproblem.

Lägre social status bland skattebrottslingarna

Mut- och skattebrottslingarna hade en generellt lägre social status än de som dömts för finansbedrägerier och brott mot konkurrenslagarna, men en högre status än gärningsmännen i de återstående kategorierna. Endast en tredjedel var högre tjänstemän eller företagare med anställda, och få använde sig av sitt yrke i brottet. Ett stort antal yrken fanns representerade bland dem som dömts för mutbrott, men hälften hade dock någon typ av chefsbefattning vid brottstillfället. Hälften av skattebrottslingarna var antingen ensamföretagare eller företagare med anställda. Vidare visade det sig att en ganska stor andel av skattebrottslingarna var dömda tidigare (37 procent). Gärningsmännen var huvudsakligen vita män, även om det fanns en större andel kvinnor och icke-vita jämfört med dem som dömts för finansbedrägerier och brott mot konkurrenslagarna.

Unga och mindre välbeställda bland brev- och telebedragare

De som dömts för brev- och telebedrägerier samt falsk och vilseledande information hade mycket lite gemensamt med den klassiska bilden av ekobrottslingen som en välbärgad högstatusperson. Jämfört med gärningsmännen i brottskategorierna ovan var de i mindre utsträckning vita och män. De var yngre och hade färre tillgångar, och en större andel var arbetslösa och återfallsförbrytare. Inom denna grupp fanns också en stor andel med någon typ av individuellt eller socialt problem. Drogproblem var exempelvis ganska vanligt förekommande, och många hade problem med privatekonomin. Dessa gärningsmän hade ett mycket varierande ursprung och representerade ett brett spektra av sociala klasser. Exempelvis fanns det lika många läkare och apotekare som ”kroppsarbetare” bland dem som dömts för brott som har att göra med falsk och vilseledande information.

Nästan alla bankförskingrare var lägre banktjänstemän

Personer fällda för bankförskingring skiljde sig en del från individerna i övriga brottskategorier. De flesta hade dock mer gemensamt med dem som dömts för brev- och telebedrägerier samt falsk och vilseledande information än med dem som dömts för finansbedrägerier eller brott mot konkurrenslagarna. Nästan alla bankförskingrare var tjänstemän. Få var dock högre tjänstemän eller företagare med anställda. Föga förvånande var nästan alla bankanställda, och de använde

David Weisburd et al. (1991). Crimes of the Middle Classes. White-Collar Offenders in the Federal Courts.

Ekobrottslingarnas personliga situation, deras brott och relationen mellan gärningsmännens bakgrund och deras organisatoriska möjligheter bildar forskningsobjekt i denna studie. Det empiriska materialet utgörs av rättsdata, i form av utredningar om 1 090 individer fällida för något av följande åtta brott i sju amerikanska federala domstolar mellan åren 1975 och 1977: finansiella bedrägerier (värdepapper), brott mot konkurrenslagarna, mutbrott, bankförskingring, brev- och telebedrägerier (jämför så kallade Nigeriabrev) falsk och vilseledande information, bedrägerier mot kredit- och låneinstitutioner samt skattebedrägerier.

Av studiens resultat framgår att ekonomisk brottslighet inte endast begås av högstatuspersoner. Även om det finns variationer, tycks det vara så att ekonomisk brottslighet i betydande utsträckning begås av personer i sociala mellanpositioner, såväl som i mer underordnad ställning. Många av brotten är också av ganska vardaglig karaktär med fusk, lögner och bedrägerier som centrala inslag. Personer dömda för ekobrott skiljer sig dock systematiskt från vanliga kriminella, framför allt i det avseendet att andelen svarta, arbetslösa och fattiga är betydligt mindre. Jämfört med vanliga kriminella finns också en större andel män, äldre, högutbildade, tjänstemän och högstatuspersoner bland ekobrottslingarna.

Författarna visar att det finns ett positivt samband mellan brottets organisatoriska komplexitet å ena sidan och sociala och ekonomiska skadeverkningar å andra sidan. Om man rangordnar de olika ekobrotten hierarkiskt efter organisatorisk komplexitet och skadeverkningar, finner man att finansbedrägerier och brott mot konkurrenslagarna placerar sig i toppen medan skattebrott, kreditbrott och brev- och telebedrägerier återfinns i botten. Studiens övriga ekobrott placerar sig emellan dessa båda ytterligheter. I undersökningen framkommer också att chefer och högre tjänstemän är mer benägna än individer i andra positioner att begå organisatoriskt komplexa brott. En rimlig förklaring till detta är, menar författarna, att dessa positioner helt enkelt ger större möjligheter till dylika överträdelser.

Studiens resultat visar även att det finns ett positivt samband mellan brottets skadeverkningar och klandervärdighet och frihetsberövande domar och fängelsestraffens längd. Weisburd et al. finner inga belägg för Sutherlands tes om att hög social status leder till relativt sett mildare straff. Tvärtom visar resultatet att individer med hög social status löper större risk än andra att dömas till fängelse vid liknande brott. Studien visar även att risken för fängelsestraff är större för män än för kvinnor.

sig av sitt yrkeskunnande och sin yrkesposition för att begå brottet. Jämfört med gärningsmännen i övriga kategorier var bankförskingrarna yngre och i större utsträckning kvinnor. Skillnaderna var dock avsevärda med avseende på de positioner som männen och kvinnorna innehade. Männen hade ofta ledande befattningar (om än på lokal nivå), medan kvinnorna ofta var bankkassörskor eller kontorister.

Rangordningen av gärningsmännens sociala status⁴, fördelad på olika ekobrotts-typer, sammanfattas i tabellform (Weisburd et al. 1991:178):

Brott	Procent	Antal
Konkurrensbrott	100,0	27
Finansiella bedrägerier	72,3	65
Mutbrott	47,6	84
Brev- och telebedrägerier	30,2	189
Bedrägerier mot kredit- och låneinstitutioner	26,8	157
Falsk och vilseledande information	25,5	157
Bankförskingring	23,4	201
Skattebedrägerier	9,1	210
<i>Alla manschettbrott</i>	<i>29,2</i>	<i>1 090</i>

Weisburds et al. slutsats är att deras empiriska resultat pekar på behovet av en omprövning av Sutherlands definition, eftersom långt ifrån alla ekobrott begås av *respektabla personer med hög social status*. Några reservationer kan dock vara på sin plats innan man instämmer i forskargruppens slutsats. För det första använder sig Weisburd et al. av en definition av ekonomisk brottslighet som tillåter att man inkluderar enskildas fiffel och fusk utanför arbetslivet. Därmed får man med en större andel lågstatuspersoner än om man utgår ifrån en definition som endast inkluderar överträdelser som ägt rum inom ramen för en yrkesutövning. För det andra är det empiriska material som ligger till grund för studien officiell rättsstatistik. De brott som begås av högstatuspersoner kan vara underrepresenterade i materialet, till följd av att kontrollapparaten inte kommer

⁴ Personerna skulle svara mot minst ett av följande kriterier: ha en yrkestitel som doktor, domare, advokat, revisor eller präst; kunna klassificeras som chef, företagsägare eller tjänsteman/ämbetsman; inneha ekonomiska tillgångar uppgående till minst 500 000 dollar.

åt dessa överträdelser som ofta är komplicerade och svårutredda. Men brottens särdrag räcker inte som tänkbar orsak till den förmodade skevheten. Denna kan också, vilket var en av Sutherlands huvudpoänger, vara ett resultat av att den politiska och juridiska makten av tradition valt att hantera affärlivets överträdelser inom administrativa och civilrättsliga regelverk. För det tredje kan hävdas att företagsbrott är exempel på organisatoriskt komplexa brott, vilka Weisburd et al. endast beaktar indirekt genom de individer som dömts tillsammans med företagen (eftersom man endast haft tillgång till individdata). Andra studier har emellertid visat att enskilda chefer och direktörer ytterst sällan råkar ut för några straffrättsliga påföljder vid företagsbrott (Sutherland 1949; Clinard och Yeager 1980). Clinard och Yeager menar att det kan finnas flera orsaker till detta. Förutom att det handlar om personer med hög social status och att företagsbrott ofta är komplexa, framhålls faktorer som diffusa skadeverkningar samt svårigheter att fastställa orsaker och ansvar i komplexa organisationsmiljöer.

Lågstatuspersoners ekobrottslighet

Även brittiska undersökningar pekar i riktning mot den variation och heterogenitet som Weisburd et al. påvisat då det gäller ekobrottslingarnas sociala status med mera. Hazel Croall (1989) diskuterar i en artikel, baserad på hennes avhandling om konsumentbrott, vilka som svarar för konsumentrelaterade lagöverträdelser inom livsmedelssektorn. Hon menar att dessa kan klassificeras som typiska ekobrott i betydelsen brott som begås av personer i utövandet av en yrkes- och affärsverksamhet. Men i själva verket lever lagöverträdarna vid denna typ av konsumentbrott knappast upp till de stereotypa föreställningarna om högstatuspersoner som missbrukar sin sociala ställning.

Croalls data utgjordes av myndighetsstatistik, rättsdata i form observationer från rättegångar samt intervjuer med tjänstemän inom myndigheter med tillsynsansvar. Brotten omfattade utspädning genom tillsatser, försäljning av mat under ohygieniska förhållanden, vilseledande uppgifter om innehåll och priser samt försäljning av varor med lägre vikt än deklarerat. En majoritet av de åtalade företagen var småföretag i form av restauranger, livsmedelsaffärer, grönsakshandlare, bagerier, slakterier och servicebutiker. Av 57 åtalade företag var enbart nio större företag och sex mellanstora. Den etniska fördelningen visade att särskilt i fråga om brott mot hygienföreskrifter var en stor andel lagbrytare icke-britter (exempelvis kebabstånd och asiatiska restauranger).

Ljusskygga aktörer och offer för omständigheterna

Croall framhåller förekomsten av "kriminella företag", det vill säga företag vars hela existens är organiserad kring illegala verksamheter, som en viktig skillnad mot mer konventionell ekobrottslighet. Hon benämner denna typ av småföretag för *shady operators* ("ljusskygga aktörer") och särskiljer dem från en annan typ av lagbrytande småföretag – de som är "offer för omständigheterna". Här

rör det sig om företagare som lever på marginalen och som ofta är okunniga om lagar och regler och systematiskt negligerade dessa i kampen för företagets överlevnad.

En annan grupp av lagöverträdare var anställda, som i många fall fick skulden för överträdelser som egentligen var företagsbaserade. Men genom att skylla på den mänskliga faktorn eller personliga misstag kan ett företag undkomma ansvar. En av Croalls slutsatser är att den dominerande uppfattningen om de mäktigas brottslighet, tillskriven företag eller respekterade personer med hög social status, både kan dölja ekobrottslighetens faktiska variation och överdriva skillnaderna i förhållande till konventionell brottslighet.

Bedrägerier mot finansbolag

Michael Levi (1992) sammanfattar ett flertal olika offerinriktade studier som han tillsammans med kolleger utfört under 1980-talet. Studierna avser olika slags bedrägerier som drabbat i första hand företag som tillhandahåller finansiella tjänster (banker, försäkringsbolag, fastighetsbolag, detaljhandelsföretag). Det empiriska materialet består av intervjuer och enkätfrågor till företrädare för olika myndigheter och branschorganisationer, intervjuer med bedrägerioffer som var målsägare vid rättegångar i London (1984–1985) och Cardiff (1983–1984), enkätfrågor till styrelseordföranden för 200 företag samt en telefonsurvey riktad till 144 företag (företrädesvis bolag med finansiell verksamhet). Större delen av de lagförda bedrägerierna kunde klassificeras som "blue-collar" med avseende på bedragarens sociala position och brottets omfattning och komplexitet. I ekonomiska termer var dock de största offren finansiella företag och brottslingarna "white-collar"-män.

När det gäller anställdas brott mot företaget (arbetsgivaren) visar Gerald Mars (1982/1999) studie av det arbetsplatsrelaterade svinnet och fifflet, att det i termer av sin utbredning närmast kan betraktas som normalt. Förutom en anmärkningsvärd utbredning kännetecknas denna slags ekobrottslighet av långtgående bransch-/yrkesspecifik variation. Begrepp som anställdas brottslighet och yrkesbaserad brottslighet framstår mot denna sammansatta empiriska fond som minst lika oskarpa och imprecisa som begreppen ekonomisk brottslighet, manschettbrottslighet och företagsbrottslighet.

Könsskillnader

Det är allmänt känt att det främst är män som döms för brott. Motsvarande mönster finner vi också bland dömda ekobrottslingar, även om amerikansk brottsstatistik visar att andelen kvinnor ökat kraftigt bland anhållna förskingrare och bedragare under senare år (Coleman 1998). Av Weisburds et al. (1991) studie framgår dock att kvinnornas representation varierar kraftigt mellan olika typer av ekobrott. Kvinnorna är extremt sällsynta bland dem som döms för finansbedrägerier (1 procent) och brott mot konkurrenslagarna (2 procent),

men däremot väl representerade bland bankförskingrare (45 procent). I övriga brottskategorier, det vill säga mutbrott, brev- och telebedrägerier, falsk och vilseledande information, bedrägerier mot kredit- och låneinstitutioner samt skattebedrägerier uppgår kvinnornas andel till högst 12 procent.

Kvinnors brott enklare och mindre vinstgivande

Kathleen Daly (1989) har analyserat samma typ av data som Weisburd et al. och påpekar att kvinnorna tjänar mindre pengar på sina brott, och att de i mindre utsträckning begår brotten tillsammans med andra. Vidare är kvinnornas lagbrott, jämfört med männens, enklare och mindre utstuderade samt av kortare varaktighet. En tänkbar förklaring till dessa skillnader är att strukturen för möjligheterna ser annorlunda ut för män och kvinnor. Dalys resultat visar att de kvinnliga förövarna är yngre, har lägre utbildning, befinner sig på lägre positioner och har lägre inkomster än de manliga. Kvinnor har av dessa skäl färre möjligheter att delta i sofistikerade och organisatoriskt komplexa brott som inbringar mycket pengar.

Men även om män och kvinnor befinner sig i samma yrkesmässiga position är det inte självklart att de kriminella möjligheterna är desamma. Steven Box (1983) menar att kvinnor är utsatta för en hårdare övervakning än sina manliga kollegor med samma jobb, och att de därför har färre kriminella möjligheter. Studier av kvinnliga chefer (refererade av Daly) har även antytt att dessa ofta utestängs från manliga kollegers sociala nätverk – ett förhållande som också kan reducera möjligheterna att begå brott.

Manliga, dominanta chefer begår de grövsta brotten

Levi (1994) diskuterar macho-dragen inom modern affärskultur och ger på basis av brittiska data om bedrägeridömda personer en bild som stämmer med de amerikanska studierna. När det gäller grova bedrägeribrott lyser kvinnorna med sin frånvaro. Levi upplyser om ett fall av allvarliga affärsbedrägerier där en kvinna åtalats och dömts, och enbart en kvinna hade fram till den aktuella tidpunkten anklagats för insideraffärer i Storbritannien. Högstatusbedragaren antar dragen av en manlig, dominerande verkställande chef, som omger sig med manliga ja-sägare som antingen inte ifrågasätter chefens order eller är underordnade medkonspiratörer. Kvinnors yrkesroller medger sällan någon annan medverkan än i rollen som lydig sekreterare som, beordrad eller av lojalitet, kan förstöra anteckningar, dagböcker och annat skriftligt material och därigenom försvåra utredningar. Levi resonerar om några vanligt förekommande förklaringar till sambanden genus – ekobrott: rädslan att förlora pengar och social status, girighet (*greed, not need!*) samt blockerade möjligheter. Han menar att typiska "kvinnobrott" i form av bidragsbedrägerier och check- och kreditkortsbedrägerier talar för teorier om kvinnors ekonomiska underordning. Levi refererar också annan forskning som visar att kvinnliga förskingrare i första hand uppger försörjnings- och relationsmotiv (till make/älskare) som drivkraft för sina brott.

Gerald Mars (1982/1999). Cheats at Work. An Anthropology of Workplace Crime.

Den engelske socialantropologen Gerald Mars har studerat vad han kallar normala brott som begås av normala människor under normala omständigheter i deras yrkesutövning. Närmare bestämt handlar det om snatteri, stölder och bedrägerier som, enligt Mars, utgör ett normalt inslag bland många yrkesutövare på många arbetsplatser. Författaren ser svinnet, stölderna och fifflet som en del av ett större informellt belöningsystem, med gränser till andra utbytes- och ersättningsformer såsom dricks, gåvor och tjänstebyten. Det är ett system med varierande utbredning och olika karaktäristika inom skilda branscher och yrken.

Baserat på deltagande observation och drygt etthundra intervjuer analyserar Mars den arbetsplatsrelaterade brottsligheten i relation till olika yrkeskategoriers strukturella särdrag. Med hjälp av Mary Douglas grid/group-modell klassificerar han dem utifrån två dimensioner: grid eller "hierarkigrad" och group eller "samhörighetsgrad". Klassificeringen resulterar i följande renodlingar:

"Hökar" – yrken präglade av stark konkurrens och samtidig svag social samhörighet. Här gynnas individualism och entreprenörskap. Typdrag: individuellt entreprenörskap, till exempel chefsjobb, experter, småföretagare, professionsutövare. Samarbeta och allianser är av instrumentellt slag och arbetsklimatet utmärks av mistänksamhet snarare än förtroende. Yrkesroll och uppgifter präglas av regelstyrning, samtidigt som kraven på att hitta genvägar och fixa till det är starka. Typiskt yrkesbaserat fiffel för denna kategori är regeltänjning av olika slag, skatte- och avgiftsfusk, svartjobb, saltade räkningar och fakturering av obefintliga tjänster.

"Åsnor" – underordnade yrken med hög personalomsättning och minimalt inflytande över arbetssituationen. Typdrag: isolerad underordning, till exempel maskinskötare, busschaufför, snabbköpskassör, löpande band-jobb. Övervaknings- och kontrollinslagen är betydande. Inom denna kategori råder yrkesförhållanden som ofta framkallar missnöje och ilska. Ett sätt att protestera, ge igen och skaffa sig kompensation är att maska, sabotera inslag i arbetsprocessen, fiffla med kassan, sälja produkter vid sidan av eller ta med sig egna varor (kläder, verktyg, elektronik) och sälja i arbetsgivarens affär.

"Vargar" – karaktäristik av traditionella arbetarklassyrken där arbetet utförs i arbetsgrupper. Typdrag: täta arbetsgrupper, till exempel gruvarbetare, stuveriarbetare, renhållningsarbetare, institutionspersonal. Inom denna kategori är kravet på lagarbete starkt. Här finns litet utrymme för oberoende individualister. Det gäller för den legala arbetsinsatsen såväl som för fifflandet. Här dominerar de gruppbaseade och organiserade arbetsplatsstölderna, med en ofta långt driven arbetsdelning mellan dem som "har koll på" laster och leveranser, dem som fixar undan varor och material, dem som för ut dem från arbetsplatsen och dem som har lämpliga kontakter när "godset" ska säljas.

“Gamar” – relativt självständiga yrken, där friheten begränsas av kollektivavtal och relationen till arbetsgivaren bestäms av kollektiv tillhörighet. Typdrag: glesa arbetsgrupper, till exempel försäljare, varubud, servicetekniker. Här råder mindre frihet än i *“hökyrken”*, men betydligt större självständighet än i *“åsneyrken”*. Det typiska fifflet inom denna kategori har formen av förläning – den enskilde säljaren eller leverantören arbetar i maskopi med en överordnad. Vanliga arbetsplatsbedrägerier är fiffel med levererade kvantiteter och försäljning av *“överskottet”* vid sidan, trixande med försäljningsrabatter, sidoförsäljning av inbytesmaskiner och manipulation av redovisningssystem.

Mars framhåller att förklaringar till och förståelsen av yrkesbaserat fiffel inte kan reduceras till en enkel formel av tillfällen, kontrollbrister och vinningsmotiv. Sådana faktorer spelar förvisso en viktig roll, men minst lika viktigt är en bristande överensstämmelse mellan det faktiska jobbet och deras kosmologi (förenliga idéer, värden, attityder och föreställningar). Diskrepanser härvidlag kan leda till alienation, vilken bland annat manifesteras i olika former av fiffel. Fifflandet blir i sådana fall ett uttryck för protester mot dåliga arbetsförhållanden, en utmaning mot auktoriteter eller ett välgörande avbrott i tristessen. Mars framhåller också andra icke-materiella vinster för dem som sysslar med arbetsplatskriminalitet, såsom hög status i relation till externa kontakter och vänner, förstärkta vänskapsband och ökad samhörighetskänsla samt utsuddandet av gränser mellan jobb och icke-jobb.

Att män och kvinnor uppvisar olika brottsmönster skulle således kunna vara ett utslag av könsspecifika motivationskomplex, orsakade av varierande sociala förväntningar och socialisationserfarenheter. Här kan man hänvisa till teorier om mäns och kvinnors olika handlingsrationaliteter. En vanlig ståndpunkt inom genusforskningen är att jämfört med den manliga kulturen så utmärks den kvinnliga i större utsträckning av värden som solidaritet, omtanke och uppoffring samt omsorg om andra (Liljeström och Dahlström 1981; Waerness 1982). Kvinnlig ansvarsrationalitet ställs här i motsats till en mer manligt präglad instrumentell rationalitet där omsorg och omtanke inte blir lika framträdande som själva nyttoaspekten. Dessa skillnader kan vara en bidragande orsak till att kvinnor är mindre benägna att begå mer utstuderade och organisatoriskt komplexa ekobrott med stora ekonomiska och sociala skadeverkningar. Det ska dock betonas att det råder stor brist på empiriskt inriktad forskning på detta område.

Avslutande diskussion

Detta kapitel har redovisat en del empirisk forskning som visar att ekonomisk brottslighet inte bara begås av högstatuspersoner inom ramen för en yrkesutövning eller av etablerade företag. Tvärtom indikeras att en ansevärd mängd begås av personer som kan klassificeras som medelklass eller tillhöriga lägre sociala skikt. Samtidigt understryks att ekobrottsligheten i många avseenden skiljer sig från konventionell gatubrottslighet. Vidare har studier refererats som visar att ekonomisk brottslighet, i synnerhet den mer komplexa och allvarliga, är en aktivitet med i huvudsak gärningsmän i bokstavlig mening. Ekobrottslighetens genusmönster verkar således i stort överensstämma med vad som gäller för merparten av de brott som begås i moderna västerländska samhällen.

Skillnaden mellan en del definitioner och teorier om ekonomisk brottslighet och den bild som framkallas ur undersökningar baserade på rättsdata väcker frågor. Är definitionerna felaktiga och kanske ett resultat av rättvisepatos och social förändringsiver snarare än analytisk begrundan? Vilket slags ekobrottslighet hamnar i fokus då straffrättsliga lagrum får bilda utgångspunkt? Vilka brottslingar "fastnar i nätet", givet de straffrättsliga lagrummen och det sammanhängande kontrollpolitiska systemets utformning och funktionalitet?

En del av dessa frågor behandlas i kapitel 5 (Motåtgärder). Det är frestande att spetsa till det och säga att antingen är det som de rättsdatabaserade undersökningarna visar (definitionerna är missvisande och felaktiga), eller så präglas "law in books" och "law in action" av sådana skevheter och tillkortakommanden att de maktstarka och inflytelserika oftast kommer undan (definitionerna och underliggande antaganden är korrekta). En kanske mer sansad bedömning säger att båda kan ha rätt – eller om man så vill; delvis fel. Det skulle betyda att ekobrottsligheten de facto är betydligt mer mångskiftande och har en mer sammansatt social substans än vad Sutherland och andra påstår, samtidigt

som det existerar en organisatoriskt komplex brottslighet som till följd av de inblandades sociala status och en skyddande företagsorganisation är svårupptäckt, svårutredd och svårfälld.

Lästips

För dem som vill fördjupa sig i diskussionen kring ekobrottslingens sociala karaktäristika rekommenderas:

Croall, H. (1992). *White-Collar Crime. Criminal Justice and Criminology*. Buckingham: Open University Press.

Friedrichs, D. (1996). *Trusted Criminals. White-Collar Crime in Contemporary Society*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.

Weisburd, D. et al. (1991). *Crimes of the Middle Classes. White-Collar Offenders in the Federal Courts*. New Haven: Yale University Press.

Orsaker

Detta kapitel tar fasta på orsaksfrågan i betydelsen varför och under vilka omständigheter sociala aktörer begår ekonomiska brott. Frågor om orsaker brukar resultera i utsagor om hur en viss del av verkligheten är beskaffad – hur olika fenomen hänger ihop. Sådana utsagor kan anta många former, exempelvis en allmän föreställning, en idé förknippad med ett visst perspektiv, en hypotes härledd ur en allmänt accepterad generell teori. Eller en teori baserad på påvisade sakförhållanden, en idealtyp som renodlar vissa komponenter eller en formaliserad modell som renodlar antaganden eller empiriskt underbyggda resultat.

Utsagorna kan syfta på en begränsad, konkret aspekt av ett fenomen eller gälla fenomenet i generell mening. De kan rymma en minsta gemensam nämnare (en-faktoriella), eller vara sammansatta av en mängd faktorer som antas vara verksamma på olika sociala nivåer (multi-faktoriella). Här ges en bred utgångspunkt för vad som i sammanhanget ska räknas som en teori om orsaker. Givet denna boks allmänna strävan att koncentrera sig på empiriskt inriktad ekobrottsforskning, kommer primärt att behandlas sådana arbeten som med eget empiriskt material (eller med hjälp av andras) strävar efter verifiering alternativt falsifiering av teoretiska utsagor. Kapitlet laborerar med en konventionell nivåindelning och behandlar påståenden om orsaker med giltighet för individ-, organisations- respektive samhällsnivå.

En fråga om personlighet

Teorier med ett psykologiskt fokus söker brottets orsaker i individuella störningar och avvikelser. De egenskaper som antas vara brottsalstrande är exempelvis aggressivitet, impulsivitet, egocentrism eller hänsynslöshet. Exempel på forskare med ett psykologiskt perspektiv är Michael Gottfredson och Travis Hirschi (1990), som har utvecklat en generell teori med ambitionen att förklara alla typer av lagbrott. Utifrån tillgänglig empiri (kriminalstatistik och andras forskning) hävdar de att det är graden av självkontroll som tydligast skiljer kriminella från icke kriminella. Låg självkontroll definieras här som en individuell egenskap som bland annat är orsakad av brister i socialisationsvillkoren under uppväxten. Gottfredson och Hirschi menar att individer med låg självkontroll är impulsiva, okänsliga, fysiska, risktagande, kortsiktiga och icke-verbala,

och att de därför kommer att ägna sig åt kriminella och andra liknande handlingar. Författarna menar dock att den låga självkontrollen kan motverkas av andra personlighetsegenskaper samt situationella förhållanden relaterade till brottstillfället.

Gottfredsons och Hirschis generella teori har utsatts för omfattande kritik (Lindgren 1998). Den i detta sammanhang väsentligaste invändningen rör anspråken på att kunna förklara alla brottstyper, inklusive ekonomisk brottslighet, med faktorn låg självkontroll. Vad som talar emot är bland annat att de mest övervägda och organiserade formerna av ekonomisk brottslighet antingen är underrepresenterade eller osynliga i den kriminalstatistik som författarna förlitar sig på. Det beror på att rättssystemet inte kommer åt denna brottstyp, eller att kriminalstatistikens uppbyggnad är sådan att rationalitets- och organisationsgraden inte blir synliggjord. Invändningar som dessa implicerar att Gottfredsons och Hirschis teori bara omfattar vissa enklare former av ekonomisk brottslighet.

Det finns också forskare som ifrågasatt om man överhuvudtaget kan förklara brott, och då framför allt ekobrott, med individuella psykologiska egenskaper. Ett exempel är Edwin Sutherland som ansåg att det var absurt att tro att det kriminella beteendet bland affärsmän skulle kunna förklaras av deras emotionella instabilitet. I sin klassiska studie av företagsbrott försökte han visa att företagsbrottsligheten inte var relaterad till de anställdas personlighet. För att belägga sin tes pekade Sutherland (1949) på att ett företag kunde bryta mot en specifik lag inom vissa verksamheter men inte mot lagar inom andra, trots att samma personer hade ansvar för samtliga verksamheter (Sutherland 1949). Vidare framhöll han att många företag som begick brott under förra sekelskiftet även gjorde detta fyrtio år senare, trots att hela personalstyrkan bytts ut.

James W Coleman (1998:178) menar att problemet med Sutherlands argument är, att

... även om det kan visas att personlighetsvariationerna hos företagets anställda har liten effekt på frekvensen av företagsbrottslighet, så bevisar det inte att personlighet inte är en viktig faktor för en individs beslut huruvida han/hon ska engagera sig i företagets illegala aktiviteter, eller att personlighet inte skulle ha någon influens på frekvensen av andra slags manschettbrott, exempelvis förskingring. Sutherland bevisade inte ens en gång sitt påstående att personlighetsvariationer inte spelar någon roll för uppkomsten av företagsbrott, eftersom det är möjligt att företagsledare är mer benägna att satsa på individer med en viss typ av personlighet.

Men även om Sutherlands argumentation inte räcker till för att kunna avfärda personlighetsteorier, så är den psykologiska ansatsens giltighet fortfarande oviss. Coleman (1998) har gått igenom den handfull studier som analyserat personligheten hos ekobrottslingar. Flertalet av dessa studier visar att ekobrottslingar är "normala" i bemärkelsen att de inte uppvisar några symptom på allvarliga psykiska störningar, såsom hallucinationer, vanföreställningar, tvångsföreställningar etc. I övrigt har man dock kommit fram till ganska varierande slutsatser. Några forskare har funnit att ekobrottslingar är "egocentriska", medan andra karakteriserat dem som "hänsynslösa". Emellertid har de flesta av dessa

studier antingen ett mycket litet urval eller uppenbara metodologiska brister. Ett undantag är dock en studie av Collin och Schmidt (1993, ref. av Coleman), i vilken man jämförde 350 anhållna ekobrottslingar med en kontrollgrupp av icke dömda direktörer. Studiens resultat indikerar bland annat att de dömda gärningsmännen var mer opålitliga och mindre ansvarskännande än kontrollgruppen. Huruvida dessa skillnader verkligen är ett uttryck för skilda personligheter – och inte ett utslag av varierande attityder beroende på skilda arbetsförhållanden – är dock en öppen fråga.

Rationella val

En annan typ av teorier som tar fasta på individuella faktorer är så kallade rational choice-teorier (rationella valhandlingsteorier). Centralt när detta perspektiv appliceras inom kriminologin är antagandet om att individens brottsbenägenhet styrs av överväganden om risker/kostnader (costs) och belöningar/vinster (benefits). Lagbrottet antas föregås av ett rationellt kalkylerande med avseende på dessa två variabler, och brottslingen betraktas som en nyttomaximerande social aktör.⁵ Inom ekobrottsområdet har Raymond Paternoster och Sally Simpson (1993), på basis av olika forskningsresultat, föreslagit en förklaringsmodell som tar fasta på följande faktorer:

- Beslutet att begå ett brott är ett rationellt beslut, vilket påverkas av de kostnader och vinster som uppfattas vara förknippade med handlingen. Kostnaderna avser risker och stränghet beträffande formella rättsliga sanktioner, såväl som sannolikhet och stränghet i form av informella sanktioner (negativ publicitet, förlust av namn och rykte, brutna vänskapsband etc.), risker med avseende på förlorade legitima handlingsalternativ, moraliska kostnader (hinder) samt "självutdömda" kostnader i form av förlorad självrespekt.
- Studieobjektet måste vara brottsspecifikt och avgränsat till konkreta ekobrotts typer, eftersom den information som lagbrytaren behöver och använder sig av varierar för olika ekobrottstyper (konkurrensbrott, finansbedrägeri, miljöbrott, skattebedrägeri etc.).
- Kontexten inom vilken brottet äger rum måste beaktas, eftersom den i hög grad påverkar den konkreta brottsliga händelsen.

Sistnämnda faktor skiljer ekobrotten från konventionell "gatukriminalitet" främst genom att lagbrytarna är verksamma inom formella organisationer (med kulturella och strukturella särdrag), och genom att dessa organisationer i sin tur är verksamma i en extern miljö som omfattar politiska, ekonomiska och kulturella krafter. Paternoster och Simpson understryker att deras modell implicerar

⁵ För en mer utförlig presentation av rationella valhandlingsteorier, se Clarke och Felson (1993), Hechter och Kanazawa (1997) och Wahlin (1999).

att individuella beslut att begå brott påverkas av uppfattade risker/kostnader och belöningar/vinster. Det viktiga är således de subjektivt uppfattade riskerna/kostnaderna respektive belöningarna/vinsterna, inte de objektiva. Deras modell implicerar därmed att analysen inriktas på den individuella nivån (personer som fattar beslut) snarare än den organisatoriska nivån (företag som agerar).

Attityder, situation och motivation

Elin Waring, David Weisburd och Ellen Chayet (1995) har, inspirerade av Robert Mertons teori om sambanden mellan sociala strukturförhållanden och individuella anpassningssätt, undersökt situationens betydelse för inställningen till och användningen av illegitima medel. Baserat på ett omfattande material över dömda manschettbrottslingar med olika sociala karaktäristika, urskiljer författarna fyra typer av innovatörer (personer som på okonventionell väg försöker uppnå ett högt värderat mål): 1) *krispåverkade*, 2) *tillfällesgriparna*, 3) *tillfällessökarna* samt 4) *avvikelsesökarna*.

Samtliga kategorier hade som gemensam nämnare; att de anammat det kulturellt sanktionerade målet om ekonomisk framgång, att de befann sig i en situation där illegitima medel fanns tillgängliga, och att de i denna situation betedde sig avvikande i förhållande till legitima handlingssätt.

Den första kategorin – *krispåverkade* – motsvarar den enligt många studier typiske försakingaren. De krispåverkade är i hög grad konformister, men i särskilda situationer kan de gå över gränsen och göra sådant som de både vet och anser vara fel. Det handlar ofta om någon form av hotande kris som kan tänkas drabba dem själva, deras familjer eller deras företag. Ett exempel på "krispåverkat" agerande är att strunta i att betala in skatt och sociala avgifter och i stället använda pengarna för att hålla igång ett företag i ekonomisk kris.

Den andra innovatörstypen – *tillfällesgriparna* – omfattar personer som, trots att de i regel bejakar legitima handlingssätt, griper ett gyllene tillfälle om det dyker upp, även om det innebär ett illegalt beteende. Exempel på ekobrott som kan hänföras till denna kategori är brott mot konkurrenslagar (fixade priser) och mut- och bestickningsbrott.

Den tredje gruppen – *tillfällessökarna* – kännetecknas av sin benägenhet att sätta användandet av illegitima medel i system, eftersom de legitima medlen anses vara alltför ineffektiva för att snabbt nå det hägrande målet om rikedom och därmed socialt anseende. Den typiske bedragaren med säljuppdrag inom branscher där det går att locka folk att ta risker mot löften om stora vinster hör till denna innovatörstyp. De skiljer sig från tillfällesgriparna bland annat genom att de målmedvetet söker sig till branscher och företag där de kan praktisera sin bedragartalang.

Den fjärde gruppen – *avvikelsesökarna* – har genomgående en avvisande inställning till legitima medel. Denna kategori illustrerar bäst den spridda uppfattningen om innovatörer som offer för strukturell press. De ser överhuvud-

D onald R. Cressey (1953). *Other Peoples Money: A Study of the Social Psychology of Embezzlement.*

En viktig fråga för Donald Cressey är varför vissa personer med ett finansiellt förtroende begår förskingringsbrott, medan andra med motsvarande uppdrag inte gör det. Han frågar sig också varför en och samma person begår ett förskingringsbrott vid en tidpunkt men inte vid en annan, trots att personen innehar samma position vid båda tillfällena. Utifrån djupintervjuer med 133 dömda förskingrare försöker Cressey finna svar på dessa frågor. Förskingrarna var tvungna att uppfylla två kriterier för att ingå i undersökningen. De skulle ha (1) accepterat sitt förtroendeuppdrag i god tro, och (2) kränkt förtroendet genom brottslig handling.

Utifrån intervjuresultaten hävdar Cressey att tre villkor måste vara uppfyllda om en person med ett finansiellt förtroende ska begå ett förskingringsbrott. Om ett eller flera av dessa villkor inte är uppfyllda kommer den brottsliga handlingen inte till stånd. Det **första villkoret** är att individen har ekonomiska problem som han inte kan delge och diskutera med andra. En gemensam nämnare för dessa problem är att de är relaterade till "statusökande" eller upprätthållande av status. Det handlar inte sällan om att vederbörande brutit mot vissa "tillskrivna förpliktelser", exempelvis genom att försätta sig i skuld genom spel och hasard. Men ekonomiska bakslag som har att göra med en legitim ekonomisk verksamhet kan också vara svåra att delge andra, speciellt om de dåliga affärerna tolkas i ljuset av egna tillkortakommanden. Att personen har svårt att diskutera sina ekonomiska bekymmer med andra kan också härröra från det faktum att personen är fysiskt isolerad från de människor som skulle kunna hjälpa henne att lösa dessa problem. Att en person har ekonomiska problem som hon inte kan delge andra är dock inte tillräckliga förutsättningar för ett förskingringsbrott.

Ett **andra villkor** är att personen i fråga inte bara har tillfälle utan också kunskap att förskingra. Samtidigt är det inte kunskapen i sig som gör att en individ begår ett dylikt brott. Ett brott av denna typ förutsätter att generell kunskap tillämpas på en specifik situation och samtidigt en "medvetenhet" om att positionen kan missbrukas för att lösa personens prekära ekonomiska situation.

Denna process förutsätter även att individen rättfärdigar sitt lagstridiga handlande, inte bara inför andra utan också inför sig själv. Individen kan exempelvis intala sig själv att hon bara lånar de förskingrade pengarna och snart kommer att betala tillbaka dem. Genom sådana rationaliseringar, som utgör det **tredje villkoret** för förskingringsbrott, hanteras motsättningen mellan den lagstridiga handlingen och samhällets normer. Cressey betonar att dessa rationaliseringar fungerar som viktiga motivationsfaktorer, eftersom de anammas innan brottet begås. Rationaliseringarna internaliseras genom interaktion med personer i brottslingens omgivning – genom den kulturella ideologi och de verbala definitioner som dessa förmedlar.

taget inga möjligheter att nå framgångsmålet på laglig väg. Som grupp betraktad ligger den närmast den konventionella bilden av den kriminelle. Personer inom denna kategori är i hög grad brottsaktiva, och deras kriminalitet omfattar konventionell "gatubrottslighet" blandad med typiska manschettbrott.

Social inlärning och rationalisering

Inom det sociala inlärningsperspektivet – även benämnt kulturöverföringsteorier – betonas det kulturella vidareförandet. Den främste företrädaren för detta perspektiv är Sutherland (1949) som med sin teori, eller hypotes som han själv kallade sin idé om "särskiljande tillhörighet", försökte förklara varför vissa personer begår lagbrytande handlingar. Sutherland ville utveckla en generell teori som var tillämpbar på all typ av brottslighet, också på manschettbrottslighet. Bakom teorin, och även hans intresse för manschettbrottsligheten, fanns ambitionen att utveckla kriminologin bort från dess starka betoning av sjukdomsläror, sociala såväl som individuella. Sutherland hävdade att kriminellt beteende lärs in i umgänget med dem som definierar sådant beteende som fördelaktigt och i isolering från dem som definierar det som ofördelaktigt. Således betar sig en person i en konkret situation kriminellt enbart om definitioner som favoriserar lagbrott överväger i förhållande till definitioner enligt vilka lagöverträdelser är ofördelaktiga. Vidare betonar Sutherland att den kriminella inlärningsprocessen både omfattar tekniker och motiv.

"Bara låna" rationellt motiv för stöld

Många har menat att Sutherlands teori är alltför vag. Ett uttryck för vaghet är att Sutherland aldrig konkretiserade och specificerade den inlärningsprocess han så starkt betonade. Emellertid finns det forskare i Sutherlands efterföljd som mer ingående behandlat sådana inlärningsprocesser. En av dessa är Cressey (1953), som i sin studie av dömda förskingrare pekar på tre viktiga villkor för att en person med ett finansiellt förtroendeuppdrag ska begå förskingringsbrott. De första två villkoren är att personen har ekonomiska bekymmer som hon inte kan delge eller diskutera med andra samt att hon har tillfälle och kunskap att begå förskingringsbrott. Det tredje villkoret, som har stor relevans för diskussionen om inlärningsprocesser, är att personen har tillgång till rationaliseringar som rättfärdigar det lagstridiga handlandet. Individerna kan exempelvis intala sig själv att hon bara lånar de förskingrade pengarna och att hon snart kommer att betala tillbaka dem. Cressey finner att dessa rationaliseringar fungerar som viktiga motivationsfaktorer, eftersom de anammats innan brottet begås. Hur man rationaliserar sitt brott tycks dock kunna variera könsmässigt. Enligt Daly (1989) rättfärdigar kvinnliga förskingrare i högre utsträckning sina brott med familjerelaterade behov, jämfört med manliga förskingrare som i gengäld är mer benägna att uppge affärsbehov.

Geis (1967) pekar på betydelsen av att lagöverträdarna kunde rationalisera

(neutralisera) sitt agerande så att det stämde med självbilden om att vara en anständig och respektabel person. Industridirektörernas rationaliseringar omfattade i detta fall åberopande av legitima strävanden som prisstabilisering samt hänvisningar till traditioner och ett företagsinternt strukturellt tryck.

Coleman (1998) har, grundat på studier av ekonomisk brottslighet, specificerat rationaliseringar giltiga även för andra ekobrott än försöksringbrott. Exempel på sådana rationaliseringar är:

- Brottet drabbar ingen person (om offret inte är en fysisk person, betraktas det inte heller som ett lagbrott).
- Brottet är nödvändigt (för att överleva eller för att uppnå ett överordnat ekonomiskt mål).
- Alla andra gör det (exempelvis föreställningen om det spridda skattefifflet).
- Jag är faktiskt värd det här (kompensation med illegitima medel för att man förbigåtts i lönesammanhang eller i befordringshänseende).

Var kommer då dessa rationaliseringar ifrån? Individerna uppfinner dem inte själv, hävdar Cressey, utan de förbinder existerande definitioner med sitt eget handlande:

Varje betrodd person uppfinner inte en ny rationalisering för sitt förtroendebrott, utan applicerar i stället på sin egen situation en verbalisering som har blivit tillgänglig för honom, genom att han har kommit i kontakt med en kultur där sådana uttryck förekommer. (Cressey 1953:137.)

Stöld av lite skruv drabbar ingen...

Även om man inte ska underskatta människans innovationsförmåga så torde det vara sant att de flesta av dessa rationaliseringar lärs in genom kulturen. En studie av Donald Horning (1970, ref. av Coleman) visade att det på många arbetsplatser fanns ett informellt normsystem bland de anställda, som reglerade vilken typ av utrustning som det var acceptabelt att stjäla. Här framkom att det inte var legitimt att ta med sig dyrare utrustning hem, eftersom denna definierades som företagets egendom. Däremot var det mer acceptabelt att stjäla skruvar, lysrör, lättare verktyg och annan liknande utrustning, eftersom ägarskapet här betraktades som mer osäkert samt att sådana stölder inte ansågs skada företaget.

Rena och smutsiga mutor

Yrkesspecifika subkulturer kan också tillhandahålla lämpliga rationaliseringar. En studie av New York-polisen visar att det här fanns en utbredd subkultur där man skilde mellan "rena" och "smutsiga" mutor, som innebar att det var etiskt acceptabelt att ta emot de förra (Coleman 1998). Bestickning som betraktades som legitim var bland annat "beskyddarpengar" från den organiserade brottslighetens spelverksamhet, eftersom denna aktivitet inte ansågs skada någon.

Brott på deltid

Gerald Mars (1982/1999) poängterar gruppstödets betydelse för "deltidsbrottslingens" förmåga att hantera klyvningen mellan arbetslivet (offentligt och opersonligt) och "fiffel-livet" (privat och personligt). Med gruppen delar den

enskilde tolkningar av jobbet såväl som tolkningar av de arbetsplatsrelaterade stöldrarna. Bland arbetskamrater artikuleras synsätt och föreställningar som legitimerar det yrkesbaserade fifflet. Mars lyfter fram den kulturella gemenskapen som en minst lika viktig faktor som individuella vinningsmotiv, tillfällen och kontrollbrister.

Oetiskt handlande "normalt" i affärslivet

Men subkulturer behöver inte vara begränsade till enskilda arbetsplatser eller yrken. Sutherland (1949) hävdar att affärskulturen inom näringslivet tillhandahåller generaliseringar som kan användas för att legitimera lagöverträdelser. Han menar att dessa generaliseringar reproduceras genom fraser som *Business is business*, *We are not in business for our health* och *No business was ever built on beatitudes* (Sutherland 1983:245). Geis (1967) påminner om branschrelaterade föreställningar och fackmässornas och konferensernas betydelse för spridning och legitimering av olika förhållningssätt. Forskning har också visat att många affärsmän anser att oetiskt handlande är vanligt förekommande inom näringslivet. Enligt en undersökning ansåg många av USA:s toppchefer att ett oetiskt handlande var så vanligt, att det kunde uppfattas som ett normalt inslag i affärsaktiviteterna (Silk och Vogel 1976).

Social desorganisation

Orsaksfrågan är inte enbart begränsad till individ- och gruppnivån. En del kriminologer har även ambitioner att förklara ekonomisk brottslighet utifrån mer grundläggande sociala villkor. När det gäller samhällsförhållanden som frambringar och ger spridning åt ett fenomen som ekonomisk brottslighet anför Sutherland (1949) social desorganisation som en hypotetisk förklaring. Därmed avser han två förhållanden; dels anomi, det vill säga bristen på normer som kan vägleda samhällsmedlemmarnas handlande i allmänhet eller fungera som rättesnöre inom ett särskilt handlingsfält, dels normkonflikter mellan grupper vars handlingsätt står i motsats till varandra.

Det är framför allt två förhållanden som utgör grogrund för social desorganisation när det gäller affärsrelaterade beteenden: (1) beteendet är komplext, tekniskt och inte direkt observerbart för oinsatta medborgare, (2) samhällets näringslivspraxis förändras snabbt. Sutherland menar att social desorganisation i form av anomi (i USA på 1930- och 40-talen) kan relateras till förändringar från ett tidigare ekonomiskt system med fri konkurrens, till ett nytt system kännetecknat av å ena sidan privat kollektivism (storföretagens herravälde) och å andra sidan politisk reglering (federal lagstiftning) av näringslivsvillkoren. I denna övergång från ett socialt system till ett annat förekommer anomi i två former. Först inträder en period, när det råder osäkerhet bland näringslivets aktörer. När normativ konsensus väl har etablerats inom näringslivet, följer en period när allmänheten erfar samma skillnad mellan förväntningar och rådande

villkor. Till följd av att de båda gruppernas anpassning till nya förhållanden inte sker samtidigt uppstår social desorganisation i form av normkonflikter mellan grupperna.

Samhällets inställning oklar

Normkonflikt råder också på organisationsnivå mellan företagsmiljöer som har en accepterande inställning till lagöverträdelser och organisationer (regering, rättsväsende, myndigheter) som med olika styrka bekämpar och klandrar sådant beteende. Man har här att göra med organisationer som uppvisar helt olika drag av sammanhållning. Medan överträdelserna av olika näringsregleringar sker inom tämligen fasta och täta organisationer, organiseras motståndet från den politiska sfären i betydligt mer heterogena och lösliga former. Anledningen till detta är inte minst samhällets tveksamma inställning till denna typ av brottslighet; om den överhuvudtaget ska definieras i straffrättsliga termer och om den ska angripas och hanteras med den straffrättsliga apparatens sedvanliga åtgärdsarsenal.

Sutherland är i detta avseende tydligt påverkad av Durkheims anomibegrepp, och anomitemat har en stark ställning inom modern kriminologi. I det följande ges några exempel på nutida tillämpningar.

Stejpan Meštrović (1991) analyserar Reagan-epokens avregleringar, börskrascher och andra ekonomiska kriser samt förekomsten av ekonomisk brottslighet. Han driver tesen att 1980-talets kapitalism utvecklat en postmodern "framgång-till-varje-pris-moral" – en etik som fått näring bland annat av systematiska avregleringar av finans-, valuta- och arbetsmarknaderna i Nordamerika och Västeuropa. Dessa avregleringar underminerar och försvagar den vaga och bräckliga moral som reglerar affärslivets relationer, menar Meštrović. Kopplingen mellan avregleringar och omfattande ekonomisk brottslighet har bland annat påtalats av Calavita, Pontell och Tillman (1997), i deras forskning om bedrägerierna och svindlerierna inom delar av den amerikanska sparbanksrörelsen. De menar att det framför allt var avregleringen av finansmarknaden, i kombination med införandet av generösa statliga återförsäkringsregler, som utgjorde grunden för dessa "big money crime".

Steven Messner och Richard Rosenfeld (1994) hävdar att ett utmärkande strukturellt drag för det amerikanska samhället är den institutionella obalansen till fördel för den ekonomiska sfären. Näringslivet, eller marknadssystemet, har en stark dominans över andra samhälleliga institutioner som familj, utbildning, politik etc. Det starkt konkurrensinriktade, individualistiska och materiella budskapet befördrar anomi, samtidigt som den normativa kontrollen blir svag till följd av de icke-ekonomiska institutionernas underordnade ställning.

Denna institutionella obalans till fördel för den ekonomiska sfären utgör ett strukturellt grundvillkor för något som Coleman (1998) kallar konkurrenskultur. Även om denna kultur är signifikativ för alla industrikapitalistiska system är den mest påtaglig inom det amerikanska systemet, menar han. Inom konkurrens-

kulturen definieras kampen för personlig vinning snarare som en positiv än en negativ (och egoistisk) aktivitet. Det som är utmärkande för denna kultur är att:

Konkurrens inte bara anses forma de konkurrerandes karaktär och uthållighet, utan också producera det maximala ekonomiska värdet för samhället i dess helhet. (Coleman 1998:183.)

Av denna anledning är det inte förvånande att den ekonomiska konkurrens som är typisk för det industrikapitalistiska systemet uppfattas som en rättvis kamp, där de mest dugliga och hårt arbetande framstår som samhällets vinnare, medan de mindre framgångsrika betraktas som förlorare. Detta leder till en stark önskan om att lyckas, parad med en djup rädsla för att misslyckas – något som Coleman menar skapar starka incitament för ekonomisk brottslighet.

Konfliktteorier

Det är inte bara anomitraditionen som har försett forskare med analysredskap för att problematisera förhållandet mellan olika samhällsfaktorer och ekobrottslighetens struktur och omfattning. Flera konfliktteoretiska riktningar har lämnat bidrag. Willem Bonger (1916/1969) och hans av Marx influerade analys med fokus på "vinstgirighet" och klassbaserad ojämlikhet är en tradition som fortlever. Inom ekobrottsforskningen kommer den till uttryck i synsätt om kapitalismen som ett i grunden kriminogent samhällssystem. Colemans (1998) begrepp konkurrenskultur är kanske i högre grad baserat på detta synsätt än på traditionell anomiteori.

Nedan följer några ytterligare exempel på forskare vars samhällsteori är rotad i Marx klassiska arbeten.

Laureen Snider (1993) hävdar att kapitalismen har tydliga kriminogena drag, grundad på dess beroende av varuproduktionen och systemets grundläggande tendens att omvandla allt – även människor och mänskligt arbete – till varor som värderas utifrån sitt bytesvärde. Detta särdrag ger upphov till en specifik form av exploatering, och det är denna exploatering i syfte att ur bytesvärdet frampressa en maximal vinst, som utgör den viktigaste makronivåfaktorn för företagsbrottslighet.

Pearce och Snider (1995) talar om en ny neo-liberal ekonomisk världsordning. De argumenterar för att det inte bara är enskilda företag som behöver regleras, utan det primära styrningsbehovet gäller den globala kapitalismen.

I sin framställning om företagsbrott inom den kemiska industrin talar Pearce och Tombs (1998) om en "giftig kapitalism". De använder begreppet hegemoni – herravälde – för att beskriva en riskalstrande konstellation av globaliserat företagskapital, en professionell och teknokratisk elit och följsamma politiker med beskurna möjligheter att agera.

En påstådd klassmässig partiskhet som det moderna rättssystemets signum behandlas inte bara inom det marxiska konfliktperspektivet. Den franske historikern Michel Foucault (1987) tar upp frågan om den historiska omvandlingen av tolererade och bestraffade laglösheter i sin analys av det moderna straff- och övervakningssystemets tillkomst. Institutionaliseringen av en ny straffbarhetsordning och ett nytt domstolssystem beskriver han så här:

Eller för att uttrycka det på ett annat sätt: allteftersom det kapitalistiska samhället utvecklades, omstrukturerades laglöshetens ekonomi. Den laglöshet som drabbade ägandet hade skilts från den som gick ut över rättigheterna. Denna uppdelning motsvarar en klassmotsättning, eftersom å ena sidan den laglöshet som var lättast tillgänglig för de lägre klasserna var den som riktade sig mot ägodelarna – det vill säga den som innebar att ägodelarna överfördes med våld; medan borgerskapet å andra sidan förbehöll sig den laglöshet som innebar ett överskridande av rättigheterna, möjligheten att kringgå sina egna regler och lagar och att låta en ofantlig sektor av det ekonomiska utbytet försiggå i lagens utkanter – i en marginal som avsiktligt förbigåtts under tystnad eller som i praktiken lämnades fri tack vare en viss tolerans. Denna nya fördelning av de olika typerna av laglöshet tog sig rent av uttryck i en specialisering av domstolsväsendet: för de laglösheter som drabbade egendom – till exempel stöld – fanns de vanliga domstolarna och straffen. För de laglösheter som innebar ett överskridande av rättigheter – bedrägerier, skatteflykt, olovliga handelstransaktioner – fanns det särskilda domstolar där rättegångarna utmynnade i kompromisser, uppgörelser i godo, mildare böter osv. Borgerskapet hade lagt beslag på det vinstbringande området av laglösheter som överskridandet av rättigheterna utgjorde. (Foucault 1984:103-104.)

Förutom teman om profitjakt och klassbaserade orättvisor finns konfliktteorier som särskilt framhåller betydelsen av gruppbaseade värden och intressen. Baserat på George Volds gruppkonfliktteori från 1958 har Thomas Bernard och Jeffrey Snipes (1998) sammanfattat huvuddragen i ett konfliktperspektiv, vilket med avseende på rättssystemet säger följande: Straffrättslig lagstiftning är en del av en konflikt- och kompromissprocess där organiserade grupper försöker främja och försvara sina värderingar och intressen. Ju större politisk och ekonomisk makt en grupp har, i desto högre grad kommer straffrätten i allmänhet att manifesteras denna grupps värderingar och intressen, och desto mindre sannolikt är det att handlingar som ligger i linje med denna grupps värderingar och intressen kommer att bli straffbara. Ju mer politisk och ekonomisk makt en person har, desto större möjlighet har han eller hon dessutom att få rättssystemet att ingripa när han eller hon utsätts för brott. Och omvänt: desto svårare är det att få rättssystemet att ingripa när han eller hon genom lagöverträdelser skadar eller kränker någon annan. Därför är den allmänna tendensen den att rättssystemet vidtar åtgärder mot människor med mindre, snarare än mer politisk och ekonomisk makt. Ju större maktskillnaderna är mellan brottsling och offer, desto större är sannolikheten att rättssystemet ingriper (maktsvag brottsling – maktstarkt offer), respektive inte ingriper (maktstark brottsling – maktsvagt offer). Beroende på de gruppbaseade värdenas och intressenas inverkan på lagstiftnings- och lagtillämpningsprocessen kommer officiella lagbrott att fördelas på ett sätt som är direkt motsatt den proportionerliga fördelningen av politisk och ekonomisk makt.

Organisationens roll

Organisatoriska perspektiv har under senare år kommit att inta en allt starkare position inom ekobrottsforskningen. Ansatserna fungerar som en brygga mellan individorienterade perspektiv å den ena sidan och samhällsorienterade perspektiv å den andra. De studier som haft ambitionen att förklara ekonomisk brottslighet utifrån organisatoriska variabler har nästan uteslutande riktat upp-

märksamheten mot organisatorisk brottslighet, och då framför allt företagsbrottslighet. De viktigaste slutsatserna inom denna forskning kommer nedan att redovisas under tre rubriker: organisationens mål, intern kultur och struktur samt organisationens omgivning.⁶

Organisationens mål

De mål som en organisation eftersträvar har antagits vara av betydelse för både antalet och typ av kriminella aktiviteter. En vanlig uppfattning är att ju svårare det är att nå organisationens mål på ett legitimt sätt, desto större är sannolikheten för att illegala medel kommer att användas. Eftersom denna forskning i de flesta fall tagit fasta på företagsbrott är det ofta profitmålen som fokuserats. I likhet med andra forskningsresultat visar en studie av Clinard och Yeager (1980) att företag med dålig ekonomi är mer benägna att begå lagöverträdelse än företag med goda finanser. I analysen beaktar de tre typer av lagöverträdelse: miljööverträdelse och illegala handlingar relaterade till produktion respektive arbetskraft. Av resultaten framgår att dåliga finanser uppvisar starkast samband med illegala handlingar relaterade till produktion och något svagare samband med miljööverträdelse och illegala handlingar relaterade till arbetskraft.

Detta innebär dock inte att det endast skulle vara profitmålet som är kriminogent. Illegala handlingar begås inte bara av kommersiella organisationer utan också av andra typer av organisationer, exempelvis statliga myndigheter och politiska partier. Av denna anledning har vissa hävdade att det snarare är kravet på måluppfyllelse, och inte profitmålet, som är brottsalstrande (Gross 1978). Detta innebär dock inte att alla mål skulle vara lika kriminogena. Vad som tycks vara av betydelse i sammanhanget är hur en organisation specificerar sina mål.

Fallet Ford Pinto under 1970-talet är ett exempel på hur två specifika mål – att bilen skulle väga mindre än 2 000 pounds (drygt 900 kg) och samtidigt inte fick kosta mer än 2 000 dollar – ytterst skapade problem med bilens krocksäkerhet (bensintankens konstruktion och placering). För att öka krocksäkerheten hade man varit tvungen att höja bilens pris och vikt, och detta var Ford inte villiga att göra (Kramer 1982). Priset för denna vägran var högt. Närmare två hundra människor dog och lika många brännskadades svårt i olyckor med Fords lätta lågprisbil. Företaget drabbades av stora skadeståndskostnader och åtalades för tre fall av ”dråp till följd av vårdslöshet”, men den tilltalade (företaget) förklarades icke skyldig av en delstatlig domstolsjury. Uppmärksamheten, opinionsbildningen och turerna kring dessa processer, bland annat frågan om det kunde bevisas att Fords högsta ledning kände till säkerhetsbristerna men tog en kalkylerad risk och fortsatte serieproduktionen, har i detalj analyserats av Francis Cullen, William Makestad och Gray Cavander (1987).

⁶ För en kritisk diskussion av organisationsteoretiska perspektiv, och dess betydelse för förståelsen av företagsbrottslighet såväl som valet av bekämpningsstrategi, se Fisse och Braithwaite (1993).

Intern struktur och kultur

Ett flertal olika variabler relaterade till organisationens interna struktur och kultur har antagits befrämja respektive motverka lagöverträdelser och andra oegentligheter. En del forskare har menat att det skulle finnas ett positivt samband mellan organisationsstorlek och illegala överträdelser, beroende på rättsapparatusens relativt sett mildare behandling av större organisationer. Andra har argumenterat för att stora organisationers överlägsna professionella expertis möjliggör en bättre efterlydnad av komplicerade regleringar (Coleman 1992). Empirisk forskning har dock inte funnit några entydiga samband mellan organisationsstorlek och illegala överträdelser (Clinard och Yeager 1980). Men även om inte organisationsstorleken som sådan har någon entydig effekt i detta sammanhang finns det de som hävdar att den moderna rationella organisationsformen skulle vara kriminogen. Clinard och Yeager (1980) menar att den moderna byråkratiska organisationen, genom sin storlek, specialisering och delegering,

... skapar ett klimat som befrämjar fränsägelsen av personligt ansvarstagande för nästan varje typ av beslut. (Clinard och Yeager 1980:44.)

Denna personliga ansvarsflykt kan ta sig olika uttryck. Ledningen för ett företag kan hävda att den är oansvarig för ett konkret beslut på lägre nivåer, genom att påstå att illegala medel för att nå företagets övergripande mål har använts utan ledningens kännedom. Naturligtvis kan det vara så att ledningen är isolerad och därför saknar information om den konkreta verksamheten på lägre nivåer i hierarkin. Men man kan även tänka sig att det skett en tyst överenskommelse mellan olika nivåer i organisationen om en selektiv informationsöverföring. Något som talar för det senare är att studier visat att många chefer på mellannivåer upplever att de har svårt att vara ärliga i sin information till företagsledningen (Baumhart 1961; Brenner och Molander 1977).

Vissa författare har också hävdar att den moderna byråkratiska organisationen befrämjar en subkultur med en snäv och pragmatisk moral som lätt ger upphov till illegala överträdelser. De faktorer som framhålls som bidragande till detta är framför allt den hårt uppdrivna arbetsspecialiseringen i kombination med de kollektiva beslutsprocesser som tillämpas. En vanlig byråkratisk praktik för att undslippa personligt ansvar är, enligt Bandura (1973), att ta beslut i grupp (*group decision-making*), så att ingen enskild individ känner sig ansvarig för beslutet. Konsekvensen av detta är att individerna blir moraliskt okänsliga, hävdar Bandura.

Senare års forskning har även pekat på andra organisatoriska processer som kan göra individerna moraliskt okänsliga. En av de viktigaste teknikerna för organisatorisk kontroll är organisationens förmåga att symboliskt definiera de situationer som de anställda möter i sitt jobb (Perrow 1986). Dessa definitioner kan innebära att oetiska och illegala aktiviteter endast framstår som arbetsrutiner utan moralisk betydelse. Härutöver finns det studier som indikerar att företagsledningens moraliska status kan vara av stor betydelse för det etiska klimatet på arbetsplatsen (Coleman 1992).

Organisationens omgivning

Under olika ekonomiska och sociala förhållanden kan organisationer sträva efter olika mål och använda sig av skiftande strategier för att nå dessa, vilket i sin tur kan leda till olika former av lagöverträdelse (Clinard och Yeager 1980). Relationen mellan organisationen och dess omgivning betonas inom den "organiska" organisationsteori, en ansats som bland annat utvecklats av Charles Perrow (1986) och Henry Mintzberg (1983). Enligt detta perspektiv sker en anpassning av organisationens strukturer och mål till de begränsningar och möjligheter som omgivningen tillhandahåller. Omgivningen kan bestå av leverantörer, konkurrenter, kunder, regering, allmänhet eller andra grupper.

Det finns en del empiriska belegg för tesen att företags agerande i allmänhet och illegala överträdelse i synnerhet är beroende av relationen till andra organisationer i omgivningen. Det finns till exempel forskning som antyder att relationen mellan tillverknings-, distributions- och försäljningsföretag kan uppmuntra till ekonomisk brottslighet. På 1970-talet hävdade Faberman (1975) och Leonard och Weber (1970) att den ekonomiska strukturen inom bilindustrin tvingade enskilda återförsäljare att involvera sig i svart affärsverksamhet, eftersom de ekonomiskt starka billeverantörerna – för att maximera försäljningsvolymen – tvingade återförsäljarna att sälja med mycket små vinstmarginaler. Denzin (1977) fann att liknande förhållanden gällde inom spritindustrin, där destillerarna tvingade på distributörerna så höga försäljningskvoter att de sistnämnda ansåg sig tvungna att muta detaljhandlarna för att klara de höga kraven.

Andra omständigheter som kan ha en brottsalstrande effekt är brister i transaktionssystemet mellan två organisationer som är beroende av varandra. Denna typ av problem uppstår när språk, regler, procedurer, dokument och processer mellan två organisationer inte överensstämmer och gör att samspelet snarare förhindras än underlättas. Om ett dylikt problem föreligger, och en av organisationerna inte är kapabel till eller är ovillig att lösa problemet på ett legitimt sätt, kan själva transaktionssystemet användas som ett medel för att på ett illegalt sätt "lösa" problemet. Fallet Revco är ett exempel på detta (Vaughan 1983). Fallet beskrivs på sidan 73.

En annan faktor i organisationens omgivning som visat sig vara relaterad till företagsbrott är marknadskoncentration. Flera studier har visat att företag som befinner sig i branscher med en koncentrationsgrad på mellannivå är mer benägna att involvera sig i illegala priskonspirationer än de företag som är i branscher med en låg eller hög koncentration (Burton 1966; Riedel 1968; Pfeffer och Salancik 1978). Burton (1966) anser att dessa undersökningsresultat står i överensstämmelse med ekonomisk teori. Även om alla företag vill ta ut priser som ligger över konkurrensnivån, menar Burton att firmor som befinner sig i branscher med hög koncentration har möjlighet att göra detta utan att använda sig av illegala medel, medan företag i branscher med låg koncentration är för många för att åstadkomma en effektiv konspiration. Företag som befinner sig i branscher som utmärks av en moderat koncentrationsgrad har däremot både motiv och möjligheter att engagera sig i konspirationer av illegal natur.

Gilbert Geis (1967). The Heavy Electrical Equipment Antitrust Cases. Price-Fixing Techniques and Rationalizations. I Marshall Clinard & Richard Quinney (red.). Criminal Behavior Systems. A Typology.

“Illegalt? Ja, men inte kriminellt. Jag förstod inte det förrän jag läste åtalet... Jag antog att kriminella handlingar innebar att man skadade någon, och det gjorde vi inte... Jag tänkte att vi mer eller mindre agerade för att överleva, för att tjäna tillräckligt för att kunna behålla våra anläggningar och våra anställda.”

Så säger en av Westinghouse direktörer i Gilbert Geis studie av 1961 års åtal och rättegångar mot 45 chefer/högre tjänstemän och 29 företag om brott mot antitrustlagarna. Anklagelserna gällde omfattande och systematisk illegal prisreglering inom den amerikanska industrin för tung elektrisk utrustning (däribland General Electric och Westinghouse). Trots ett ringa omfång – både som fallstudie och uppsats – räknas denna studie till klassikerna. Viktiga anledningar till det är att den påvisar företagsbrottslighet i straffrättslig mening, och att Geis med sin undersökning kunde verifiera, men också “falsifiera”, en del av Sutherlands slutsatser.

Anklagelserna gick ut på att företag som på pappret konkurrerade, i lönnedom gjorde upp om vem som skulle ta hem vilka anbud och till vilket pris. Upphävandet av konkurrenslagarna skedde genom att höga chefer/tjänstemän träffades i samband med fackmässor och arbetsgivarkonferenser och då bestämde hur marknaden skulle delas. Genom att konkurrensen på detta sätt sattes ur spel drabbades olika elleverantörer av högre pris vid inköp av utrustning för elproduktion och eldistribution, vilket i nästa led drabbade elkonsumenterna. Åtalen resulterade i dryga böter för företagen och för enskilda personer. Mer uppmärksammat blev att sju av de åtalade dömdes till 30 dagars fängelse vardera (av dessa var fyra vice verkställande direktörer).

Som viktigt strukturellt incitament för brotten mot antitrustlagarna framhåller Geis fördelarna med en säker och överblickbar marknad. Genom att eliminera konkurrensen kan osäkerhet undvikas, resultaten förutsägas och riskerna minimeras. I fråga om individuella faktorer poängterar han att det måste göras troligt att handlandet leder till vinster eller fördelar – i form av befordran som ger mer makt och högre anseende, eller i uppnående av mer funktionella och säkra metoder för att genomföra olika åligganden. Ett annat villkor, påpekar Geis, är att lagöverträdarna måste kunna rationalisera eller neutralisera sitt agerande så att det stämmer med deras självbild som anständiga och respektabla personer. Neutraliseringarna omfattade åberopande av legitima strävanden som prisstabilisering eller hänvisningar till traditioner och strukturellt tryck inom företagen.

Ett annat viktigt förhållande, enligt Geis ofta förbisett, är relationen mellan externa förhållanden och illegala handlingar. När marknaden fungerade på ett för direktörerna

tillfredsställande sätt, eller när kontrollmyndigheterna var på offensiven, då upphörde komplotterna. När marknadsförhållandena försämrades, samtidigt som pressen att uppnå höga vinst- och kostnads mål förblev konstant och externa kontrollaktiviteter försvagades, då frodades de illegala prisöverenskommelserna.

Geis menar att flera av Sutherlands hypoteser om manschettbrottslighetens karaktär bekräftades i studien av 1961 års antitrusträttegångar, exempelvis idén om inlärnings- och umgängesmönstrens betydelse för brottslighetens uppkomst. Hans iakttagelse om nationella affärskonvent som tidpunkt och plats för företagsbrottsliga konspirationer stämde också med detta fall av ekonomisk brottslighet. Däremot vederlades Sutherlands påstående om rättssystemets rädsla och massmedias ointresse för manschettbrottslighet. Tvärtom; många chockades av medias ingående och osminkade beskrivningar av prisbedrägerierna.

Det föreligger emellertid studier som presenterar motsatta resultat. En studie av Hay och Kelley (1974) visar att jämfört med företag i branscher med moderat koncentration, är företag i branscher med hög koncentration mer benägna att involvera sig i priskonspirationer. Asch och Senca (1969) fann ett positivt samband mellan koncentration och illegala överträdelser när det gällde konsumtionsvaror, men ett negativt i fråga om produktionsvaror.

Slutligen finns det studier där koncentration och illegala överträdelser inte visat sig stå i samband överhuvudtaget (Clinard och Yeager 1980). Att olika studier i detta avseende uppvisar olika resultat kan ha sin orsak i att man använt sig av olika analysmetoder, menar Clinard och Yeager. Ett annat problem är att dessa undersökningar inte sällan utgått från små urval.

Variationer i den "reglerande omgivningen" (*regulatory environment*) har också antagits spela roll för antalet ekobrott. Coleman (1998) menar att hårda regleringar har en positiv effekt på antalet ekobrott, eftersom sannolikheten att attraktiva handlingsalternativ är illegala ökar. Att företagsbrott framför allt är vanligt förekommande inom branscher som är hårt reglerade, såsom bil-, olje- och läkemedelsindustrin liksom den kemiska industrin, är därför inte förvånande. Även om det kan ligga något i Colemans antagande, verkar sambandet mellan regleringar och ekobrottsförekomst inte oproblematiskt. Calavita, Pontell och Tillman (1997) menar att 1980-talets avreglering av det amerikanska bankväsendet var en viktig orsak till den kraftiga ökningen av brott och korruption inom denna sektor.

Sammansatta ansatser

Genomgången har visat att merparten forskare presenterar mer än en omständighet som svar på frågor om ekobrottslighetens orsaker. Sutherland (1949) framhåller betydelsen av inlärningsprocesser och en "särskiljande tillhörighet" för att förklara individers lagöverträdelser. Men han utvecklar även en hypotes om faktorer på makronivå (social desorganisation) för att förklara ekobrottsligheten som ett samhällsfenomen. Cressey (1953) formulerar en mer renodlad socialpsykologisk motivationsteori genom att påvisa sambanden mellan motiv (ekonomiska bekymmer som inte kan delges andra), tillfälle/möjlighet (yrkesposition och kunskap) och rationalisering (intellektuell process som neutraliserar "samvetets röst"). I Paternoster och Simpsons (1993) rational-choice-modell inkluderas villkor om individers rationella beslut (kalkyl av vinst/kostnad), den specifika handlingen samt den kontext inom vilken agerandet sker. Mars (1982/1999) framhåller att förklarande faktorer som vinningsmotiv, tillfällen och kontrollbrister behöver utökas med strukturella och kulturella faktorer som skillnader mellan den faktiska arbetssituationen och yrkesrelaterade värden, föreställningar och attityder som omfattas av enskilda individer och grupper.

Inom organisationsteorin betonas relationerna mellan interna och externa förhållanden, mellan strukturella särdrag (byråkratisk organisation) och kulturella

yttringar (pragmatisk nyttomoral) såväl som sambanden mellan styrformer, storlek, hierarkigrad etc.

Men trots det är det få forskare som uttryckligen understryker och framhåller behovet av teorier som integrerar utsagor om förhållanden på olika nivåer. Med integrerad teori menas ansatser där forskare försöker sammansmälta olika relevanta faktorer till en helhet där olika faktorer på olika analysnivåer förutsätter varandra.

Behov av integrerad teori

Två forskare som utmärkt sig genom att argumentera för att ekobrottsforskningen är i behov av denna typ av multi-faktoriell, nivåsammanfatt teori är Coleman och Vaughan.

Colemans (1987; 1998) utgångspunkt är att en brottslig handling kan förstås som ett sammanflöde av motivation och möjlighet. Han omfattar ett interaktionistiskt perspektiv på motivation (traditionen efter Sutherland och Cressey) och menar att motivation är en symbolisk konstruktion. Det betyder närmare bestämt att den mening som individer tillskriver en speciell situation strukturerar deras erfarenheter och kommer att få vissa handlingssätt att framstå som lämpliga, medan andra utesluts eller ignoreras. Vidare antas inom det interaktionistiska perspektivet att definitioner av situationer även inrymmer förväntningar om hur andra ska uppfatta och reagera på en situationsrelaterad handling. Som tidigare nämnts spelar rationaliseringar en viktig roll i interaktionistisk motivationsteori, inte som efterhandskonstruktioner, utan som väsentliga neutraliserande inslag. Genom rationaliseringar hanterar individen den inre spänning som uppstår när han eller hon överväger att handla på ett sätt som han eller hon vet att "den generaliserade andre" (samhället) förkastar som omoraliskt och brottsligt.

Coleman menar att både Sutherland och Cressey misslyckats med att förklara den beskrivna motivationens ursprung. De håller sig på den socialpsykologiska nivån och lägger tonvikt på förhållanden mellan personer. Men motivationen behöver förankras på en annan nivå, enligt Coleman. Själv söker han sig till strukturfaktorer på makronivå och hävdar att svaret på frågan om den lagbrytande motivationens rötter måste sökas i det kapitalistiska industrisamhällets politiska ekonomi. Begreppet konkurrenskultur fångar, enligt Coleman, den moderna kapitalismens drivkraft. Denna tävlingsinriktade grundsyn har primär förankring i tre av detta samhällsystems grundvillkor: ackumuleringen av materiellt överskott, marknadssystemet som dominerande utbytesform samt pengar som bytesmedel. Men, frågar Coleman, varför frambringar inte denna konkurrenskultur ett allas krig mot alla? Jo, därför att konkurrensidealet samexisterar med andra sociala ideal som har en tyglande och återhållande inverkan. Det rör sig om normativa ideal (det goda) och normativa riktlinjer i form av "spelregler" och anvisningar (det rätta). Dessa återhållande krafter omfattar ideal om ärlighet och rent spel, etiska riktlinjer för god affärssed och ålägganden om att följa lagar och regler.

I teorin är dessa etiska riktlinjer för ekonomiska beteenden tämligen lätta att få att gå ihop med konkurrens-kulturen. Men i konkreta situationer uppstår lätt motsättningar mellan dem. Den relativa styrkan mellan konkurrens-kulturen och andra återhållande sociala ideal samt frågan om hur faktiska motsättningar hanteras är, enligt detta resonemang, bestämmande faktorer för den motivation som förekommer vid ekobrott.

Men, som Coleman säger, oavsett hur stark en individs motivation är; om möjligheter saknas blir det inget brott. Vad är då en möjlighet? I enlighet med det interaktionistiska perspektivet förutsätter också den konkreta möjligheten en definition – en meningstillskrivning som gör att en viss handlingsmöjlighet framstår som psykologiskt attraktiv för individen. Möjligheter kan således uppfattas som tilldragande respektive inattraktiva. Hur lockande handlingsmöjligheten är bestäms av fyra faktorer:

- 1) den förväntade vinsten
- 2) uppfattningen om potentiella risker
- 3) överensstämmelsen mellan möjligheten och individens idéer, rationaliseringar och föreställningar
- 4) relativa fördelar med alternativa handlingsmöjligheter.

Möjligheterna att begå ekobrott är inte jämnt fördelade. Tvärtom, den sociala spridningen uppvisar stora variationer. Dessa kan relateras till ett antal strukturella faktorer som Coleman listar och diskuterar. Eftersom det är lagstiftningen som ytterst avgör vilka handlingar som är kriminaliserade, framstår det politiskt och rättsliga systemet som grundläggande institutionella krafter. Därtill kommer att möjligheterna också varierar, kvantitativt såväl som kvalitativt (attraktionsgrad), inom olika ekonomiska sektorer. Skillnader mellan privatekonomisk verksamhet med höga vinstkrav och icke-vinstdrivande offentlig verksamhet framhålls. Vidare diskuterar Coleman organisatoriska variabler (kontrollinslag, graden av diversifiering, ansvarsfördelning etc.) såväl som yrkesrelaterade variabler (status, subkulturer, relationer mellan professionsutövare och klient etc.).

Poängen med Colemans sammansmälta ansats är att man, med avseende på ekonomisk brottslighet i avancerade kapitalistiska samhällen, får en mer sammansatt teori som förenar en strukturellt förankrad interaktionistisk motivations-teori med en teori om möjlighetsstrukturen för sociala aktörer som innehar olika sociala positioner.

Misstag, misskötsamhet och katastrofer inom organisationer

Diane Vaughan har i sin senare forskning tagit fasta på resultat från sin omfattande studie av Challenger-katastrofen (explosionen av rymdfärjan Challenger vid uppskjutningen i januari 1986, Vaughan 1996). I två artiklar problematiserar hon frågor om den sociala kontrollen av organisationers mörka sidor (Vaughan 1998; 1999). Med mörka sidor menar hon att egen och andras forskning klart visar att det förekommer rutinmässig social avvikelser inom organisationer. Avvikelsen manifesteras i tre former: misstag, misskötsamhet och katastrofer.

Samtliga har skadliga effekter för allmänheten. Dessa företeelser ska inte ses som enskilda abnorma händelser, utan som systematiska konsekvenser producerade av komplexa strukturer och processer inom modern organisationsmiljö. Vaughan menar att dessa slutsatser framför allt utmanar konventionella uppfattningar om mål-medel-orienterat handlande. Hon är särskilt kritisk mot förenklade rational choice-modeller, enligt vilka individuella beslut och individuellt handlande frikopplas (dekontextualiseras) från sitt sociala sammanhang – i detta fall från organisationsmiljön. Antaganden om en amoralisk kalkylerande aktör, som opåverkad av intellektuella faktorer eller preferenser i sin sociala närmiljö, fattar ändamålsenliga beslut är i brist på forskningsresultat om konkreta besluts- och handlingsprocesser i komplexa organisationsmiljöer i hög grad bara antaganden, menar Vaughan. Sådana antaganden underbygger också de avskräckningsteorier som praktiseras inom straffrättsområdet såväl som inom administrativ regleringskontroll. Därför är det inte särskilt märkligt att en stor mängd empirisk forskning indikerar att den faktiska regleringen och kontrollen är ineffektiv. Enligt Vaughan är det hög tid att avslöja myten om att organisatorisk avvikelse skulle bero på individuella misstag och individuell misskötsamhet. Mänskligt handlande är ändamålsenligt och rationellt i situationsbestämda sammanhang. Intresset bör därför i första hand riktas mot institutionella och organisatoriska faktorer som formar individernas kunskapsinhämtning och därmed i hög grad formar det individuella handlandet.

Struktur – kultur – individuellt handlande

Enligt Vaughan är det nödvändigt att sammanföra och kombinera besluts- och handlingsteorier med ansatser som fokuserar relationerna mellan struktur – kultur – individuellt handlande. I ett förslag till agenda för forskning om organisatorisk avvikelse och social kontroll med sikte på olika former av sådan avvikelse framhåller hon ett antal grundstenar hämtade från modern sociologi. Först betonas relationen mellan social struktur och handling (mellan makro- och mikroförhållanden), och hon framhåller särskilt att kultur har en förmedlande funktion. Hon menar att kultur kan förstås som en uppsättning lösningar som produceras av en grupp människor när de interagerar kring situationer som de tillsammans ställs inför. Dessa lösningar blir institutionaliserade, ihågkomna och reproducerade som gruppens regler, ritualer och värden. Vidare presenteras forskning inom den så kallade ny-institutionalismen och särskilt bidrag som påvisar kulturens konstituerande roll för handlandet. Ytterligare två sociologiska ”landvinningar” poängteras: Mark Granovetters forskning om det relativa beroendet mellan ekonomiska handlingar och social organisation samt Robert Mertons klassiska bidrag om att också det övervägda och ändamålsenliga handlandet kan generera oavsedda och oförutsedda konsekvenser.

Vaughan poängterar att forskningsresultaten om rutinmässig organisatorisk avvikelse behöver nå fram till de kretsar av beslutsfattare som har att utforma reglerings- och kontrollstrategier. Om beslutsfattarna är okunniga om rönen

inom modern organisationsforskning, är sannolikheten stor för att improduktiva avskräckningsteorier baserade på vilseledande föreställningar om besluts- och handlingsmönster kommer att fortleva som riktninggivande synsätt.

Avslutande diskussion

Orsakstemat är ett av de mest innehållsrika inom den internationella ekobrottsforskningen. Genomgången har presenterat teorier som söker varför-frågornas svar på olika analytiska nivåer: individ- och gruppnivå, organisationsnivå samt samhällsnivå. Valet av nivå är bestämmande för de frågor som ställs och de svar som kan fås. Individnivån med sitt fokus på enskilda individer och/eller samspelet mellan individer inbegriper frågor och svar som handlar om personlighetsfaktorer, rationellt beslutsfattande, social inlärning med mera. Om utgångspunkterna finns på organisationsnivå är siktet ofta inställt på förhållanden i organisationsmiljön, vilka skapar och fördelar brottstillfällen. Det kan röra sig om faktorer som organisationens storlek, dess målsättning, organisations- eller branschinterna föreställningar och förhållningssätt, förekomsten av subkulturer etc. Men det kan också gälla relationen mellan en organisation och dess omgivning, exempelvis branschinterna konkurrensförhållanden eller samspelet mellan organisationer och de tillsynsmyndigheter som med olika medel har rådgivande och övervakande funktioner. Intresset riktas både mot organisationer som verkande och åstadkommande sociala enheter och individer som inom givna organisationsramar handlar på olika sätt. Betonas makronivån, framhåller forskarna olika strukturella och kulturella förhållanden som på ett mer generellt och övergripande plan formaterar socialt handlande och därmed samhället. Hit hör fenomen som social uppdelning i klasser, könsrollsbaseerade attityder och handlingsätt, vinstprincipen som det moderna företags motor, norm- och intressekonflikter till följd av snabba och genomgripande samhällsförändringar med mera.

Kapitlet har visat att även om det är vanligt att forskare framhåller flera samverkande omständigheter som svar på frågor om ekobrottslighetens orsaker, så är det få som utvecklat sammansatta teorier där faktorer som är verksamma på olika nivåer införlivas i en helhet. De undantag som presenterats är Colemans försök att integrera en interaktionistisk motivationsteori och organisations-teoretiska faktorer med en överordnad konfliktteori som betonar social position och konkurrens, och Vaughans projekt med att sammanföra besluts- och handlingsteorier på mikronivå med struktur- och kulturfaktorer på organisations- och samhällsnivå.

Sökandet efter den grundläggande och avgörande faktorn har hittills satt fler och djupare spår inom den internationella ekobrottsforskningen än ansatserna med många orsaker och nivåsamordning. Förutom Sutherlands klassiska bidrag i form av teorin om "särskiljande tillhörighet" har kapitlet exemplifierat med Gottfredson och Hirschis uppmärksammade generella teori om låg själv-

kontroll. Med dessa exempel visas att man i fråga om orsaksteorier inom ekobrottsforskningen finner samma tudelning som inom all annan samhällsforskning: ambitionen att förklara genom att urskilja och härleda det problematiska till en grundläggande universell faktor, eller att förklara det obesvarade genom att införliva och relationsbestämma en mängd nivåspecifika, samverkande faktorer.

Lästips

För dem som vill fördjupa sig i diskussionen om ekobrottens orsaker rekommenderas:

Coleman, J. W. (1998). *The Criminal Elite. Understanding White-Collar Crime*. New York: St. Martins Press.

Friedrichs, D. (1996). *Trusted Criminals. White-Collar Crime in Contemporary Society*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.

Lofquist, W., Cohen, M. och Rabe, G. red. (1997). *Debating Corporate Crime*. Cincinnati: Anderson Publishing Co.

Vaughan, D. (1999). The Dark Side of Organizations: Mistake, Misconduct, and Disaster. *Annual Review of Sociology*. Vol. 25:271–305.

Offer och skadeverkningar

Förbisedda aspekter

En övervägande del av ekobrottsforskningen kännetecknas av en brottslingsorienterad inriktning. Lagöverträdarens sociala position, yrkesrollen eller brottsgenererande faktorer i företagsmiljön, alternativt lagstridiga handlingar inom näringslivsområdet, har bildat en traditionstyngd utgångspunkt. Intresset och utrymmet för offrens situation och ekobrottens olika skadeverkningar har varit mer marginellt.

Det hindrar inte att en rad offerkategorier nämns och ägnas viss uppmärksamhet i mer välkända arbeten. Sutherland (1949) och Clinard och Yeager (1980) tar exempelvis upp offer i termer av konsumenter, konkurrenter, aktieägare, anställda och mer abstrakta offer som samhället och den fysiska miljön. Betoningen ligger på de ekonomiska skador som drabbar olika intressenter samt på sociala skadeverkningar i form av undergrävt förtroende och legitimitetsförluster för sociala institutioner. Edelhertz (1970) framhåller som ett av manschettbrottslighetens utmärkande drag, att offret är ovetande eller vårdslöst. Enligt Schrage och Short Jr. (1977) är anställda, konsumenter och allmänheten (eller delar av den) potentiella offer i kraft av sina relationer till organisationer som genom sin varu- och tjänsteproduktion kan komma att skada dem. De betonar fysiska skadeverkningar och exemplifierar med arbetsmiljöproblem och yrkesrelaterade olyckor (drabbar anställda), produktion och försäljning av hälsovådliga och farliga produkter (drabbar konsumenter) samt miljökatastrofer med kort- och långsiktiga konsekvenser (drabbar allmänheten).

Om man betänker att det var först under 1970-talet som offerperspektivet på allvar aktualiserades inom kriminologin och närliggande discipliner är förbi-seendet av offerfrågorna inte särskilt uppseendeväckande. Då är det kanske mer anmärkningsvärt att ekobrottsligheten i hög grad lyst med sin frånvaro inom den viktimologiska forskningen (Shichor 1989; Moore och Mills 1990; Fattah 1992; Kaiser 1995). Med viktimologi menas studier där offrens situation före, under och efter brottsangreppet bildar underlag för olika problemställningar och ansatser. Tyngdpunkten inom denna alltmer etablerade forskningsgren har i stället legat på traditionell, individanknuten brottslighet (ofta våldsbrott), relationen mellan brottsling och offer (fysiska personer) samt allmänna samhälleliga brister (okunskap, ointresse, obefintliga stödinsatser och mager kompensation).⁷

⁷ För en introduktion till viktimologisk forskning, se Åkerström och Sahlin (2000).

En del ekobrottsforskning av senare datum har dock påverkats av viktimo-
login och även av en framväxande ”offerrörelse” (Elias 1993). Efter 1975 finner
vi studier där frågor om offer och skadeverkningar får betydligt större utrymme
än i äldre arbeten. Möjligen kan man dela in dessa studier i två grupper:

- Studier som ger plats åt dessa frågeställningar utan att relatera dem till viktimologisk forskning.
- Studier där forskare integrerar ekobrottsforskning med viktimologisk forskning i fråga om resultat och teoretiska perspektiv.

Den senare typen kännetecknas ofta också av ett genusperspektiv, det vill säga här problematiseras frågan om kvinnor viktimiseras i högre grad än män, eller på ett annorlunda sätt, och betoningen ligger på kvinnors situation i hemmet, i arbetslivet och i samhället i stort (Szockyj och Fox 1996).

Detta kapitel kommer först att mer generellt beskriva ekobrottslighetens olika offerkategorier och särskilt betona skiljelinjer i förhållande till traditionell, individanknuten brottslighet. Därefter redovisas och diskuteras ett antal studier, vilka utifrån skiftande empiriska material analyserar olika aspekter av ekobrottslighetens offer och skadeverkningar. Kapitlet avslutas med en kort diskussion om några iakttagelser.

Ett klassificeringsförsök

Den ekonomiska brottsligheten sägs ibland vara utan offer (*offerlöst brott*). Andra uttryck för ett i förhållande till traditionella brott mer komplext och obestämbart offerskap är *diffust offerskap* (Hagan, Nagel och Albonetti 1980), *klagomålslösa brott* (Nelken 1997) och *osynliga brott* (Davies, Francis och Jupp 1999). Parallellt med framhållandet av ovetande offer och brottsangreppens opersonliga objekt samt indirekta karaktär påtalas ett annat drag. Även om flertalet offer är ovetande om att de blivit duperade eller bedragna,

... så berövas antagligen varje person i varje samhälle regelbundet och rutinmässigt fysiska och fiskala tillgångar genom ekobrottslingars verksamhet. (Geis 1975.)

Ekobrotten kan därmed, med hänsyn till hur de drabbar, sägas vara mer jämlika än traditionella, individanknutna brott som drabbar människor på ett mer oproportionerligt sätt – i första hand fattiga och marginaliserade människor (Moore och Miller 1990).

David Shichor (1989) har utifrån mer generella kriminologiska utgångspunkter gjort det kanske mest ambitiösa försöket att klassificera ekobrottslighetens olika offerkategorier och typer av skadeverkningar. En första analytisk indelningsgrund avser direkta och indirekta offer. Direkta offer är de (eller det) mot vilka brottsangreppen primärt är riktade och som därvid lider en påvisbar skada. Indirekta offer är de (eller det) som drabbas och lider skada av brottsangrepp, trots att det inte var mot dem som brotten initialt utfördes.

Diane Vaughan (1983). Controlling Unlawful Organizational Behavior. Social Structure and Corporate Misconduct.

Diane Vaughan rekonstruerar Revco-fallet (slutet av 1970-talet) – ett exempel på ett databaserat faktureringsbedrägeri. Storföretaget Revco, som var leverantör av mediciner och tjänster till patienter inom Ohios delstatliga sjukvårdssystem, fakturerade Ohios hälsomyndighet för tjänster som man redan fått betalt för. Delstatens kostnader för dubbelfakturereringen beräknades till en halv miljon dollar. Vaughan analyserar orsakerna till brottet och hur kontrollorganisationerna samarbetade för att lösa fallet.

Data baseras på intervjuer med tjänstemän verksamma inom berörda kontrollmyndigheter. Företrädare för Revco avböjde medverkan i forskningsprojektet. Vid sidan av intervjuer har Vaughan bearbetat och analyserat utredningsmaterial. Rapporten innefattar ett utförligt appendix med författarens reflektioner över organisationer som forskningsmiljö.

Vaughan visar hur brister i det interorganisatoriska transaktionssystemet bidrog till faktureringsbedrägeriet. Eftersom myndigheten ansvarade för utbetalningar av bidrag (medicaid-systemet) avkrävdes olika leverantörer systematik och noggrannhet i sitt faktureringsunderlag. Många av Revcos fordringar för ordinerade mediciner och tjänster hade inte godkänts av hälsomyndighetens datasystem på grund av ofullständig eller felaktig information. Av denna anledning hade de skickats tillbaka till Revco för korrigerings. I stället för att korrigera fordringarna beslutade två Revco-direktörer att "ta hem" en summa motsvarande fordringarnas värde genom att fiffla med det datoriserade faktureringsunderlaget. Bedrägeriet innebar att man på ett sofistikerat sätt dubblade fakturor som redan godkänts och betalats av delstatsmyndigheten. Vaughan pekar på ett antal omständigheter som påverkade direktörernas beslut att inleda ett faktureringsbedrägeri. (1) Revco uppfattade sig som ett offer, eftersom man haft problem med ersättningen från hälsomyndigheten under en längre tid. Flera förhandlingar med myndigheten angående problemet hade kört fast. (2) Dubbelfakturereringen uppfattades enbart som ett sätt att ta tillbaka pengar som rättmätigt tillhörde företaget. (3) Direktörerna gjorde bedömningen att kostnaderna för en legitim korrigerings skulle överstiga fordringarnas värde. (4) Risken var liten att hälsomyndighetens databaserade övervakningssystem skulle upptäcka dubbelfaktureringsen.

Vaughan studerar även hur olika kontrollorganisationer samarbetade för att lösa fallet. Det nätverk som bidrog till att åtal och fällande domar kom till stånd utgjordes av inte mindre än sju olika organisationer. Två ansvariga Revco-direktörer dömdes till böter och företaget dömdes till böter jämte att ersätta hälsomyndigheten med drygt 500 000 dollar. Vaughan menar att de sju organisationernas mycket goda samarbete var en förutsättning för att fallet skulle lösas. En viktig faktor som bidrog till det goda samarbetet var, enligt Vaughan, att de berörda organisationerna redan hade samarbetat före Revco-fallet. Härutöver fanns det en ideologisk samstämmighet eftersom samtliga organisationer var offentliga kontrollorganisationer, vilket bland annat innebär att deras arbetsområden var definierade av lagen. Denna offentliga definition av mål och funktioner skapade konsensus om organisationernas ansvar och hur detta ansvar skulle förverkligas.

Med hjälp av Torsten Sellins och Marvin Wolfgangs (1964) allmänna klassifikationsschema för bestämning av olika brottstyper presenterar Shichor en andra analytisk indelningsgrund: primär, sekundär samt tertiär viktimisering. Primär viktimisering avser brott som drabbar enskilda personer. Sekundär viktimisering ringar in brott riktade mot kommersiella och ideella organisationer. Tertiär viktimisering innefattar brott som drabbar mer diffusa och abstrakta storheter, exempelvis samhället i stort, marknadssystemet och den fysiska miljön.

Det är viktigt att hålla isär de båda indelningsgrunderna. Personer, företag såväl som mer omfattande och svåravgränsbara kollektiva enheter som kulturer, miljöer och samhällen kan vara både direkta och indirekta offer. Brottssangreppen kan med andra ord dels i första hand vara riktade mot dessa, dels kan de som en följd av ett brottssangrepp mot någon/något annat, i andra hand lida skada. Kombinerar man Shichors båda indelningar fås följande klassifikationsschema (här med några konkretiserande exempel):

	Direkta offer	Indirekta offer
Primär viktimisering	Anställda drabbas av olyckor med konsekvenser för liv och hälsa vid företags brott mot arbetsmiljölagar.	Enskilda personer drabbas av relativt ökad skattebörda till följd av att företag smiter från skatt och avgifter genom att anlita svart arbetskraft.
Sekundär viktimisering	Banker (långivare) och företag (leverantörer) drabbas vid konkursbrott.	Företag drabbas av illojal konkurrens när andra företag illegalt samordnar eller dumpar priserna på sina produkter.
Tertiär viktimisering	Den fysiska miljön drabbas – kort- och långsiktigt – när företag bryter mot miljölagstiftningen.	Välfärdssamhället lider skada när enskilda och företag begår skatte- och avgiftsbrott.

Shichor (1989) framhåller också skillnaderna i så kallad offerstatus mellan dem/det som i olika avseenden drabbas av brott. Generellt gäller att personer som skadas fysiskt tillskrivs en relativt högre offerstatus än om de skadas ekonomiskt. Kollektiva offer tillskrivs genomgående en lägre offerstatus än individuella – och därtill en relativt lägre status i samband med ekonomiska i förhållande till fysiska skadeverkningar. Denna gradering av offerstatus korrelerar med juridiska bedömningar av ett brotts förkastlighet och straffvärde. Merparten tradi-

tionella brott kan klassificeras som primär viktimisering, med enskilda personer som direkta offer. Denna typ av brottslighet utgör ett kärnområde av vad som ofta uppfattas som "riktiga brott". Ekonomisk brottslighet innefattar samtliga viktimiserings- och offerkategorier, och inom den internationella ekobrottsforskningen betonas i hög grad den sekundära och tertiära viktimiseringen, liksom de indirekta offren.

Exempel på inriktningar och betoningar

Enligt Elisabeth Moore och Michael Mills (1990) är studier byggda på statistiska data ovanliga inom den offerinriktade ekobrottsforskningen. Det vi vet om offer och skadeverkningar baseras i stället på fallstudier (kvalitativa data). Men det finns undantag. Även om Weisburd et al. (1991) inte i första hand är inriktade på offeraspekter ger deras studie om sambanden mellan bakgrundsfaktorer, brottstyp och specifika skadeverkningar viktig information om sambanden mellan ekobrottslingar, lagstridiga förfaranden och offer. Exempel på det är att variabeln offerkategori utgör en stark predikator för ekobrottens relativa skadeverkningar. Brottssangrepp mot staten eller ett icke-identifierbart offer rangordnades lågt på forskargruppens skala över ekobrottens sociala och ekonomiska skadeverkningar, medan brott mot multipla offer rankades högt. Brott mot konkurrenslagarna och finansiella bedrägerier utmärktes av hög andel brott med 100 eller fler offer, hög andel brott som gällde stora summor samt hög andel brott med förgreningar över delstatsgränser. Detta i motsats till brott av typen skattebedrägerier och bankförskringring, som kännetecknades av brottssangrepp mot ett eller få offer, relativt liten andel brott med höga summor involverade och en mycket stor andel brott med lokal begränsning.

Susan Shapiro (1984) behandlar i sin studie om kontroll, avslöjanden och utredningar av olika "värdepappersbedrägerier" också en del offeraspekter, exempelvis antalet offer i relation till antalet brottsfall, proportionerna mellan enskilda personer och organisationer samt arten av tidigare relation mellan brottsling och offer. Med reservation för skevheter i datamaterialet konstaterar hon att den bild som framträder i fråga om sistnämnda aspekt står i kontrast till stereotypa föreställningar om opersonlig distans, anonyma transaktioner och mellanhänder som kännetecken för ekobrott. I Shapiros studie förekom "främlingar" i 40 procent av fallen. I 12 procent av fallen handlade det om kontrahenter med "någon tidigare relation". "Professionell/klientrelation" identifierades i 10 procent och "vänner och familjemedlemmar" i 9 procent av fallen. I resterande 29 procent av fallen kunde antingen någon tidigare relation inte bestämmas, eller så förelåg en blandning av ovanstående.

Bland fallstudierna dominerar studier med inriktning på konsumentbedrägerier. Exempel på det är Diane Vaughans och Giovanna Carlos (1975) studie om bedrägerier i samband med reparationer av hushållsmaskiner, Mary McGuires och Herbert Edelhertz (1980) undersökning av bedrägerier riktade mot äldre

människor (+ 55 år) och Neal Shovers, Greer Litton Fox och Michael Mills (1994) analys (utifrån etnografiska data) av de långsiktiga effekterna vid förlust av tillgångar när en bank går omkull till följd av ledningens brottslighet.

Företagsbrott som drabbar kvinnor

Under 1990-talet har det också publicerats en del forskning om bedrägerier och annan ekobrottslighet särskilt riktad mot kvinnor. I en antologi redigerad av Elisabeth Szockyj och James Fox (1996) problematiseras företagsbrottslighet som drabbar kvinnor, genom exploatering av den utsatthet som sammanhänger med vissa anställningar, den reproduktiva funktionen och konsumentrollen. I dessa och andra artiklar integreras en feministiskt inspirerad viktimologi med ekobrottsforskning av exempelvis Sally Simpson och Lori Elis (1996) och Patricia Peppin (1995). Hazel Croall (1995) diskuterar åtskilliga av de teman som förekommer i dessa studier. I en del av de nämnda studierna finns också en inriktning på offrens okunskap och villrådighet när de drabbas samt deras attityder till olika offentliga program och myndigheter med konsumenthjälp på programmet. Ett tidigt exempel är den nämnda studien av McGuire och Edelhertz (1980). Av senare datum är Paul Jesilows, Esther Klempners och Victoria Chiao (1992) undersökning om allmänhetens kunskap om och attityder till en konsumentmyndighet i Kalifornien.

Enklare begå skattebrott än att svindla företag

De här omtalade studierna behandlar i första hand primär viktimisering och direkta offer, även om till exempel Shover, Litton Fox och Mills (1994) berör konsekvenserna för familjen och samhället i stort (indirekta offer). Mindre vanligt är studier som fokuserar och problematiserar organisationer som offer (sekundär viktimisering). Två sådana ska dock beskrivas närmare, nämligen Vaughans (1980) om bedrägerier mot en amerikansk delstatsmyndighet och Levis (1992) undersökningar av bedrägerier riktade i huvudsak mot brittiska finansiella företag. Men även i detta sammanhang kan det vara värt att påminna om Weisburd et al. (1991) och deras slutsats om att ekobrott riktade mot näringsverksamhet resulterar i mer komplexa kränkningar, medan brott med staten som offer (till exempel skattebrott) tycks resultera i brott av låg grad av organisatorisk komplexitet. Det skulle med andra ord vara enklare att begå skattebrott än finansiella bedrägerier mot affärsdrivande företag.

Brottsutsatta företag får fler fällande domar

Ett annat exempel utgörs av John Hagan (1980/1993) som formulerat hypotesen om att företag som offer är bättre än enskilda personer på att få åtalade fällda i domstol. Baserat på intervjudata från 200 individer och 200 företag som under åren 1976 till 1978 var målsägare i olika brottmål i Toronto, Kanada, finner han stöd för sin hypotes: företag som offer har större chans att få fällande domar. Och ju större organisation, desto större sannolikhet för fällande dom. Hagan tolkar resultaten som att det moderna rättssystemet i hög grad är

Susan Shapiro (1984). Wayward Capitalists. Target of the Securities and Exchange Commission.

Shapiros arbete kan klassificeras som en organisationsfallstudie. Studieobjektet är Securities and Exchange Commission (SEC) – den amerikanska motsvarigheten till Finansinspektionen. SEC skapades 1934, som en reaktion på oegentligheter i samband med den stora börskraschen 1929 och på företagsfiffel under depressionen. Organisationens uppdrag är att övervaka den amerikanska kapitalmarknaden. Dess främsta funktion är, enligt Shapiro, att verka som en symbolisk garant för tilltron till denna marknad.

Det empiriska materialet består av observations- och intervjudata från åren 1976–1977 samt dokument (protokoll, anteckningar, brev, vittnesmål etc.) från 526 slumpmässigt valda fall från åren 1948–1972. Frågeställningarna gäller hur SEC avslöjar, utreder och lagför värdepappersbrott samt vilka konsekvenser som myndighetens praxis får. Shapiros tes är dubbelsidig: oegentligheternas sociala organisation bestämmer sättet varigenom de upptäcks och därför kommer olika underrättelse- och kontrollstrategier att avgöra vilka värdepappersbrott som upptäcks och avslöjas. Hon verifierar sin tes genom en detaljerad analys av sambanden mellan olika underrättelse- och utredningsstrategier och variabler som överträdelseyp, antal lagbrytare, oegentlighetens ekonomiska omfattning, den misstänkta organisationens storlek, antal och typ av offer etc.

De oegentligheter som SEC avslöjade var relativt begränsade i fråga om involverade personer (medianvärdet var tre misstänkta per fall), antal drabbade (mellan 26 till 50 offer per fall) och ekonomisk omfattning (genomsnittskostnaden per fall uppgick till 100 000 dollar). Shapiro visar att minst hälften av de personer och en tredjedel av organisationerna som undersöktes hade undersökts åtminstone en gång tidigare för misstanke om värdepappersbedrägerier. Merparten av undersökta organisationer var relativt små och nyetablerade.

SEC agerade enligt två huvudstrategier: en proaktiv (preventiv) strategi byggd på marknadsövervakning, inspektioner och spin-off-effekter från andra undersökningar och en reaktiv strategi med ingripanden baserade på klagomål från deltagande insiders, arbetsgivare/chefer, investerare samt andra kontrollorgan. Myndigheten drev sina fall gentemot ett brett register av administrativa, civilrättsliga och straffrättsliga regelstrukturer. Men drygt 47 procent av de undersökta fallen lades ned utan någon formell åtgärd. Anledningar till det var att informella varningar utdelades vid smärre förseelser samt att SEC släppte fall där de misstänkta samtidigt utreddes av andra kontrollorgan. Fall som ledde till formella åtgärder ledde sällan till straffrättsliga påföljder. Av 186 fall överlämnade till åklagare ledde 105 till fullföljt åtal, varav fällande domar utdömdes i 85 fall. Straffrättsliga sanktioner omfattade påföljder som fängelsestraff, villkorlig dom med skyddstillsyn samt böter. Den vanligaste påföljden för dem som dömdes var fängelsestraff (mer än hälften), men till följd av villkorliga domar kom en mycken liten del att faktiskt avtjäna straffet. Av totalt 1 211 undersökta personer avtjänade mindre än 50 ett fängelsestraff.

anpassat till att skydda individers angrepp på företagsegendom. Företag är också bättre än enskilda personer på att dra nytta av rättssystemets formella struktur, genom att exempelvis agera mer operativt, låta sig företrädas av personer som "kan" rättssystemet och utforma sin framställning i enlighet med allmänt erkända rättsprinciper.

Studier om tertiär viktigmisering gäller i första hand fallstudier av miljöförstöring (miljökatastrofer) och problematiseringar av denna typ av företagsbrott. Pearce och Tombs (1998) diskuterar utifrån ett samhällskritiskt perspektiv företagsbrottslighet inom olika sektorer av den kemiska industrin (Union Carbide och Bhopalkatastrofen i Indien) – brott som drabbar enskilda individer såväl som den fysiska miljön. I en antologi redigerad av Pearce och Snider (1995) ägnas ett flertal kapitel åt miljöbrott. I ett av dessa beskriver Colin Goff (1995) fallet med Stora Kopparbergs herbicidanvändning i Nova Scotia i Kanada och processen mot det svenska multinationella bolaget. Andra kända miljöförstörelsefall som behandlas i den internationella ekobrottsforskningen är bland andra kärnkraftsolyckan vid Three Mile Island-anläggningen i Harrisburg (Punch 1996), oljekatastrofen till följd av Exxon Valdez grundstötning utanför Alaskas kust (Keeble 1991) och industriell vattenförorening i amerikanska delstater (Yeager 1993).

Staten som brottsoffer – ovanligt forskningstema

Forskning om staten som brottsoffer (statlig myndighet) är mer sällsynt. Weisburd et al. (1991) påtalar ett antal faktorer med giltighet för skattebedrägerier i USA, bland annat att denna typ var det tydligaste exemplet på brott som upptäcktes genom rutinartad myndighetskontroll (i motsats till bankförskingring som polis-anmälades genom offrets upptäckt – banken eller dess deponenter – i tre fjärdedelar av fallen). Vidare var skattebedrägerier, trots relativt ringa skadeverkningar i de enskilda fallen, den brottstyp som med undantag för finansiella bedrägerier oftast ledde till fängelsestraff. Strafftiderna var dock relativt korta (i genomsnitt 9,3 månader).

Den franska social-psykologen Yvette Delors-Raynal (1983) diskuterar staten som offer för framför allt företagsbaserade skattebrott. Hon redogör för olika varianter av mer komplicerade skattebedrägerier i affärsmiljö. Staten är även offer för en annan typ av skatteundandragande, hävdar hon, nämligen de multinationella företagens kapitalflykt. Vid överföring av kapital till skatteparadis är staten ett mer värmlöst offer, på grund av operationernas internationella karaktär.

Fyra studier

Den mer utförliga redovisningen börjar med två studier inriktade på primär viktigmisering och direkta offer. Jesilows, Klempners och Chiaos (1992) undersökning gällde allmänhetens kunskap om hur man anmäler konsumentbedrägerier samt varför en del personer går vidare och kräver rättsliga ingripanden mot dem som bedragit dem. Det empiriska materialet utgjordes av enkätfrågor till 302 personer som under drygt tre månader tog kontakt med California's

Consumer Protection and Major Fraud Unit, CPMU, (Kaliforniens konsument-skydds- och bedrägeribekämpningsenhet) i Orange County i Kalifornien. Svare-frekvensen var emellertid låg, enbart 30 procent, vilket tillsammans med demogra-fiska och säsongsmässiga faktorer inverkade menligt på möjligheterna att dra några mer allmänna slutsatser. Resultaten visar bland annat att respondenterna i många fall hade uppenbara besvär att få kontakt med CPMU och att de ofta möttes av en passiv eller direkt negativ attityd. Dessa förhållanden bidrog till att knappt en tredjedel gick vidare och verkligen gjorde en formell klagomåls-anmälan. Det innebär i sin tur att åklagarna vid bedrägerienheten fick ett brist-ande underlag för att väcka åtal, eftersom det krävdes ett flertal klagomål rik-tade mot samma organisation (eller individ) för att påvisa ett illegalt mönster. Även domarna ställde samma kvantitetskrav för att ta upp ett mål.

Principen viktigare än beloppet

Andra resultat av intresse sett ur ett viktimologiskt perspektiv är att en relativt stor andel (40 procent) av dem som inte gjorde en formell klagomålsanmälan avstod därför att de gjort upp i godo (fått ekonomisk ersättning). Vidare påtalas att den ekonomiska förlustens storlek var av ringa betydelse för benägenheten att gå vidare med en formell anmälan. Principen verkade vara viktigare än beloppen, framhåller författarna. I sin slutsats påtalar de också en viktig skill-nad mellan offer som anmäler och söker samhällets rättsliga skydd och offer som söker administrativa eller civilrättsliga lösningar. Den första gruppen ut-märks av en tro på samhällsskydd och rättsliga avskräckningsprinciper, medan den andra i första hand söker personlig kompensation för den förlust man lidit.

Särskilda risker för kvinnor

Baserat på egen och andras forskning diskuterar Croall (1995) kvinnor som offer för ekonomisk brottslighet. Kvinnor viktimiseras i rollen som yrkesutö-vare, konsument, hemmafruar, mödrar samt potentiella investerare. Brottslingarnas krets inkluderar internationella storföretag, professionsutövare, försäljningsringar, enmansföretagare med kontoret på fickan, dörrförsäljare med flera. Det är en artikel där ekobrottsforskning integreras med viktimologisk forskning om kvinnor som brottsoffer. Men, som senare beskrivs, handlar Croalls exempel inte enbart om brott i straffrättslig mening, utan omfattar även prakti-ker som bildar en gråzon mellan det lagliga och illegala.

Som anställda utsätts kvinnor för en rad olika hälsorisker som hänger sam-man med "kvinnoyrken" och kvinnors position på arbetsplatser inom både låg- och högteknologisk industri. Könsbaserad lönediskriminering är ett annat brott som kvinnor systematiskt utsätts för. Croall inkluderar också arbetsplatsrelaterade sexuella trakasserier, vilka ofta innefattar ett utnyttjande av yrkesauktoritet el-ler makt som följer av en överordnad position. En annan typ av brott riktas mot kvinnliga konsumenter. Kvinnors säkerhet och hälsa hotas av produkter som produceras och marknadsförs särskilt för dem. Det gäller exempelvis kosme-tika, preventivmedel, läkemedel och ett massivt utbud av bantnings- och "må-

bättre-produkter”. Croall ägnar läkemedelsindustrin särskild granskning och refererar fall som gäller preventivmedel och neurosedyn. Hon uppmärksammar också situationen för kvinnor i tredje världen, som ibland används som testfall (försökskaniner) inför lanseringen av nya produkter. Dessutom exponeras de för särskilda risker när de konsumerar läkemedel som industrin dumpat när de dömts ut som alltför riskabla i länder med bättre lagstiftning och effektivare kontrollorgan.

Kvinnors påstådda okunskap i fråga om teknik och affärer (ekonomi) relateras till bedrägerier i samband med bilförsäljning och bilreparationer (överpriser, slarviga eller ej utförda reparationer debiterade till fullt pris). Croall refererar till studier som visar att andelen kvinnliga offer är hög vid denna typ av bedrägeribrott. Hon diskuterar även investeringskampanjer med äldre kvinnor som särskild målgrupp och de på sina håll återkommande ”pyramidspelen”. När det gäller konsumentbedrägerier ser Croall en tendens, i likhet med den som gäller för våldtäktsoffer, att klandra kvinnor som blir offer. De har sig själva att skylla, givet att det är upp till köparen att kontrollera varans beskaffenhet (caveat emptor).

Den drabbade utpekas som skyldig

Nu ska två studier beskrivas, som tar upp sekundär viktimisering och som – åtminstone i det ena fallet – även problematiserar det indirekta offerskapet. Vaughan (1980) använde data från sin studie om Revco-bedrägerierna i Ohio i slutet av 1970-talet för att diskutera brott mellan organisationer. Hon menar att organisationsaspekten har betydelse för traditionell viktimologi. Hennes syfte är att föreslå ett vidgat perspektiv som på ett bättre sätt möjliggör ett begreppsliggörande av brott mellan organisationer. I Revco-fallet förekom mer flytande kategoriseringar av brottsling respektive offer än i traditionella brottsfall. Revco, som dömdes för bedrägeribrott, antog en offerroll i sitt försvar. Deras huvudargument var att de i själva verket utsatts för brott av hälsomyndigheten. Deras olagliga agerande var framkallat av hälsomyndighetens senfärdiga och oskickliga hantering. Revco kunde därför inte klandras. Vaughan noterar att företaget här använde sig av argumentet om *victim precipitation*, det vill säga de skyllde på offret.

Organisationer legitima måltavlor

Författarens huvudtes är att det existerar vissa strukturella omständigheter som befrämjar lagbrott. Dessa är: organisatoriska karaktäristika, förhållanden i den omgivande miljön samt en stödjande (legitimerande) ideologi. Samspelet mellan dessa faktorer skapar ett sammanhang i vilket organisationer kan förstås som ”viktimogena”, det vill säga möjliga att skada genom brott. När det gäller organisatoriska karaktäristika pekar Vaughan på faktorer som ökad storlek, opersonlighet, rikedom, geografisk spridning, produktdiversifiering, arbetsdelning, hierarkiskt auktoritetssystem, specialisering samt komplex teknologi. Kontextuella förhållanden (omgivande miljön) som befrämjar brottslighet utgörs av den inbyggda målkonflikten mellan fri konkurrens och vinstmaxime-

ring, ett organisatoriskt gruppindelningssystem baserat på rikedom (det gäller att tillhöra eliten av företag, vilket Revco gjorde som en av Fortune's Top Five Hundred), normer som understödjer vinstmaximering samt låga risker för sanktioner. Beträffande en stödjande (legitimerande) ideologi framhåller Vaughan betydelsen av kollektiva definitioner som gör andra organisationer till legitima måltavlor. En allmän föreställning om att en viss organisation är exploaterande ger underlag för uppfattningen att det är i sin ordning att i gengäld exploatera (viktimisera) denna organisation.

En viktig skillnad mellan brott mellan personer och brott mellan organisationer är att skadeverkningarna i det senare fallet är både direkta och indirekta, hävdar Vaughan. Fler än ett offer är således involverade. Båda organisationerna representerar olika intressen och därmed olika aktörskategorier, exempelvis aktieägare, anställda, kunder. Ohios hälsomyndighet representerade inte bara sig själv, utan företrädde också bidragsberättigade patienter (medicaid-systemet) samt ytterst också allmänheten. Hälsomyndigheten var i Revco-fallet ett direkt offer, men det illustrerar hur skadeverkningarna kan spridas och få konsekvenser för andra – indirekta – offer, som patienter (bidrag), anställda (löner och arbetstillfällen) samt allmänheten (skatter). En slutsats som följer av att det är ett flertal offerkategorier involverade när organisationer utsätts för brott, är att också olika sociala kontrollorganisationer involveras och det innebär en pålagring av ytterligare intressen. Alla intressen kan inte tillgodoses i samma utsträckning samtidigt, påpekar Vaughan. Eftersom sanktioner mot lagöverträdare innebär en risk för tillskapandet av ytterligare offergrupper, kommer vissa intressen att kompromissas på andras bekostnad. Därigenom mildras också den potentiellt avskräckande effekten av vidtagna sanktioner.

Flest white-collar-bedragare upptäcks vid internkontroll

I Levis (1992) offerinriktade studier från 1980-talet (se kapitel 2) var organisationer till övervägande del offer. Enbart 15 procent av fallen hade enskilda personer som offer. Beträffande skadeverkningarnas ekonomiska värde förlorade banker 3,2 miljoner pund, varav 23 "white-collar"-bedragare tillskansade sig huvuddelen. Elva white-collar-bedragare lurade sina klienter/kunder på 1,8 miljoner pund. Arbetsgivare förlorade 1,7 miljoner pund, i huvudsak till 28 white-collar-anställda. Levi ställer dessa belopp i relation till de genomsnittliga förlusterna vid bostadsinbrott (644 pund), annan inbrottsstöld (578 pund), rån (1 191 pund) samt stöld exklusive bilstöld (150 pund).

Bedrägerierna upptäcktes i regel i samband med internkontroll och internrevision. Enbart i ett fåtal fall skedde det till följd av en extern revision (gäller större företag). För mindre företag och enskilda personer upptäcktes brotten i omkring hälften av fallen genom egna undersökningar. Resterande andel uppdagades genom upplysningar från bank, näringslivsorganisationer, affärskontakter med flera. Majoriteten av offren (88 procent) kontaktade själva polisen. Enbart hälften av de drabbade informerade andra (affärskontakter, grannar, vänner, branschorganisationer etc.) om att de blivit utsatta för brott.

Ärlighet i affärer – stärks genom anmälan

Totalt dömdes 56 procent av white-collar-bedragarna och 75 procent av "blue-collar"-bedragarna till fängelse. Den genomsnittliga strafftiden för white-collar-bedragarna uppgick till 25 månader (London) respektive 15 månader (Cardiff), jämfört med 13 och 11 månaders fängelse för blue-collar-bedragarna. Omkring hälften av offren tyckte att straffen var milda eller mycket milda, medan resten betraktade dem som rimliga. Enbart 40 procent av företagen och 56 procent av de enskilda personerna reste krav på ekonomisk ersättning. 70 procent av offren ansåg att deras medverkan hade bidragit till ett bättre framtida skydd för andra, och till att lagar upprätthölls. Flertalet ansåg att principen om ärlighet i affärer hade stärkts genom att de medverkat. När det gäller motiven för anmälan utföll svaren så här:

- 1) få tillbaka pengarna
- 2) avskräcka andra från att i framtiden begå bedrägerier mot företaget
- 3) förhindra förövaren att upprepa sitt brott
- 4) på grund av social förpliktelse.

Levi framhåller att varken vedergällnings- eller kompensationsmotiven var särskilt framträdande. I stället hänvisade man ritualistiskt till att det var en del av företagets policy samt hänvisade till allmänna avskräckningsargument.

En ofta framhållen orsak till varför företag inte anmäler är rädslan för skadlig publicitet. Levi fann inget stöd för denna uppfattning i sitt material. En tredjedel av företagen uppgav att det hade förekommit mediareportering, men majoriteten ansåg att denna var juste. Beträffande erfarenhet av tidigare bedrägerifall uppgav ett av nio företag att det hade utsatts för negativ mediauppmärksamhet till följd av bedrägeriet man drabbats av.

Levi berör tesen om att företag som offer har juridiska fördelar framför enskilda personer (jämför Hagan 1980/1993). Han menar att hans data inte ger stöd åt ett sådant påstående. I stället är det så, att bedrägerier "mot änkor och föräldralösa barn" väcker större medial och politisk uppståndelse, och att de därmed knappast kommer att vara förfördelade i förhållande till organisationer. Levi tar också upp frågan om företag betraktas som klandervärda offer (*victim precipitation*), det vill säga idén om att offret genom sitt eget agerande framkallar brottet. Han finner visst stöd för en sådan uppfattning i det att polisen rättfärdigar sin passivitet gentemot kreditkortsföretag med argument av typen:

- företag med djupa fickor
- företag som försummar att vidta preventiva åtgärder
- företag som genom sin vägran att ändra rutiner (till exempel hanteringen av kopior på kortavdrag) försvårar det polisiära arbetet.

Avslutande diskussion

I tidigare arbeten nämndes och listades förvisso olika offerkategorier, som en given konsekvens av definitionsval och avgränsningar i enlighet med gällande juridiska brottsbeskrivningar. Forskning om ekobrott med denna traditionella inriktning förekommer förstås alltså. Men klart är att uppmärksamheten på offer och skadeverkningar inom ekobrottsforskningen ökat under framför allt 1980- och 1990-talen. Offerbetoningen i senare arbeten tenderar att i högre grad inkorporera ett viktimologiskt perspektiv, och viktimologiska begrepp och klassificeringar blir allt vanligare. Ett aktuellt exempel är att den av Levi (1999) redigerade antologin om *Fraud* i två volymer, i en del samlar ett tiotal artiklar under rubriken *Patterns of Fraud Victimization*.

Tar man del av senare offerinriktade studier påminns man om vissa inslag i definitionsdebatten. Ett tydligt exempel gäller själva offerbegreppet. Är det brottsoffer i striktare mening – enskild eller juridisk person – som ska studeras? Eller ska även offer för orättvisor och omoral i en vidare betydelse omfattas? (jämför Croall ovan). Här finns en uppenbar motsvarighet till diskussionen om ekobrottsligheten i begreppsligt avseende ska inskränkas till en fråga om kriminalitet i straffrättslig mening, eller om den ska utsträckas till att även gälla illegala men ej straffrättsligt reglerade handlingar samt en vidare krets av avvikelser, oegentligheter, misskötsamheter, dålig affärsetik etc. Denna diskussion finner man hos Grant Stitt och David Giacomassi (1995), som argumenterar för tillämpningen av ett offerbegrepp med vid innebörd. Om företagsbrottslighet definieras så att den även innefattar överträdelse av civilrättslig och administrativ lagstiftning, blir det ologiskt att begränsa intresset till brottsoffer i strikt mening, hävdar de. I linje därmed föreslås begreppet företagsskador i stället för företagsbrott. Därmed betonar de skadekriteriets roll för begreppsliggörandet av offer.

Andra pläderingar för ett vidare offerbegrepp, och därmed också ett begreppsliggörande av brott i vidare termer än rent straffrättsliga, finner vi hos Ezzat Fattah (1992) som hävdar att viktimisering genom brottsangrepp kvalitativt inte skiljer sig från andra typer av viktimisering. Skador är skador oavsett om de orsakas av olyckor, försummelse eller en överlagd brottslig handling, oavsett om de till sin natur är fysiska, sexuella, psykiska, eller ekonomiska och oavsett om de förorsakas av individer, organisationer, företag, regeringar eller genom samhället i stort. Även Elisabeth Szockyj och Nancy Frank (1996) menar att skadeverkningar i högsta grad drabbar, även då angreppet inte är kriminaliserat. De föreslår en offerdefinition som säger att offer är man när man blivit utsatt för en fientlig handling som ett resultat av orättvisa.

Inom den traditionella viktimologin förekom begreppet *victim precipitation* ofta under 1970-talet. Föreställningen om att offret genom sitt eget handlande provocerade fram eller på annat sätt framkallade brottsangreppet, var en idé som låg till grund för åtskilliga offerstudier. Så småningom blev begreppet alltmer omtvistat och föll i vanrykte, inte minst då det användes i forskningen om relationerna mellan offer och brottsling vid sexualbrott. Som framgått av genomgången ovan förekommer det i den viktimologiska ekobrottslitteraturen,

till exempel när man skyller på hälsomyndighetens senfärdighet (Vaughan 1980), när man klandrar köpare för att inte uppfylla sin plikt att kontrollera den köpta varan (Croall 1995) och av poliser som rättfärdigar en passiv hållning genom att skylla på kreditkortföretagens ovilja att förändra regler och praxis (Levi 1992).

Geis (1975) menar emellertid att manschettbrottsligheten sällan baseras på interaktion av det brottsframkallande slag som avses med begreppet *victim precipitation*. Som ett mer fruktbart alternativ föreslår han begreppet *victim responsiveness* ("offer-responsivitet"). Han menar att nyckelfrågorna har att göra med sådant som offrets medvetenhet, offrets vrede över den oförrätt det utsatts för, de åtgärder som offret vidtar för att bättre skydda sig framöver samt de eventuella aktioner som det medverkar till i syfte att få även andra former av manschettbrott kriminaliserade. Det är attityder och handlingar som dessa som Geis menar att den viktimologiska ekobrottsforskningen ska koncentrera sig på, utöver elementära uppgifter som insamling och sammanställning av demografiska data om ekobrottsoffer. Geis maning har dock klingat tämligen ohörd.

Merparten viktimologisk ekobrottsforskning är inriktad på enstaka brotstyper som drabbar enstaka offerkategorier, exempelvis bedrägerier mot enskilda konsumenter. Samtidigt visar Vaughan (1980), Shapiro (1984), Weisburd et al. (1991) och Levi (1992) att de mer komplexa ekobrotten kännetecknas av relativt stora sociala och ekonomiska skadeverkningar samt flera och multipla offer (organisationer såväl som kombinationer av organisationer och enskilda personer). Offerinriktad forskning om denna mer mångsidiga och svårgenomträngliga ekobrottslighet är dock underrepresenterad.

Shichors (1989) klassificeringsförsök är nog ett av de mest ambitiösa när det gäller att analytiskt särskilja skilda sorters skadeverkningar och olika slags offer. Indelningen i olika viktimiseringskategorier (primär, sekundär, tertiär) samt differentieringen av direkta och indirekta offer ger ett analytiskt schema för bland annat större studier av det slags ekobrottslighet som – kort- och långsiktigt och på skilda sätt – samtidigt drabbar många och olika grupper av offer.

Lästips

För dem som vill fördjupa sig i skade- och offerproblematiken rekommenderas följande kapitel och artiklar:

Schlegel, K. och Weisburd, D. red. (1992). *White-Collar Crime Reconsidered*. Boston: Northeastern University Press. (del 2 i antologin samlar artiklar under rubriken *Victimization*)

Shichor, D. (1989). Corporate Deviance and Corporate Victimization: A Review and Some Elaborations. *International Review of Victimology*. Vol. 1:67–88.

Levi, M. (1999). red. *Fraud: Organization, Motivation and Control. Vol. 1. The Extent and Causes of White-Collar Crime*. Aldershot: Ashgate/Dartmouth. (Del 1 samlar artiklar under rubriken *Patterns of Fraud Victimization*).

Motåtgärder: utformning, implementering och effekter

Frågor som präglat

Begreppet motåtgärder är samlingsterm för en rad mycket olikartade reaktioner mot ekonomisk brottslighet. Härri ryms ett spektrum av både preventiva och reaktiva insatser som exempelvis kan anta formen av myndighetsbaserade reglerings-, tillsyns- och kontrollinsatser. Inom rättsområdet vidtas en mängd åtgärder, såsom beslut och tillämpning av ny lagstiftning, revidering av befintliga lagar med avseende på giltighetsområde och straffnivåer, utredningar av ekobrott som anmäls av olika tillsyns- och kontrollmyndigheter etc. Men begreppet motåtgärder refererar också till mer generella satsningar med sikte på grundläggande villkor för kontrollåtgärdernas utformning och effektivitet (organisationsstruktur, olika yrkesgruppers kunskap och kompetens samt formerna för och graden av samordning och samarbete). Motåtgärder kan därtill också avse initiativ, rekommendationer och faktiska åtgärder vid sidan av rättssystemet och myndighetssfären. Det kan handla om företagsinterna strategier eller reaktioner med ursprung inom bransch- och näringslivsorganisationer, nationellt såväl som internationellt.

Givet denna heterogena materia är den forskning som avhandlar motåtgärdernas olika dimensioner också både omfattande och svåröverskådlig. Hellre än att försöka ge en översiktsbild som fångar en del av de grova dragen och utvecklingslinjerna inom detta område, riktas här sökarljuset mot ett mindre antal frågeställningar och meningsbrytningar som sedan länge satt sin prägel på denna del av forskningsfältet. Frågan om företags eventuellt privilegierade ställning tas upp, liksom rättssystemets påstådda partiskhet till förmån för högstatuspersoner och frågan om olika åtgärdstyper i relation till olika slags ekobrott. Forskning om alternativ till straffrättsligt grundade ingripanden presenteras och diskuteras, exempelvis olika modeller för egenkontroll och den massmediala publiciteten som informell och formell sanktion. Avslutningsvis ges röst åt forskare som med olika utgångspunkter och med olika argument kritiserat de senaste decenniernas avreglerings- och egenkontrolltrend.

M

arshall B. Clinard och Peter C. Yeager (1980).
Corporate Crime.

Clinards och Yeagers *Corporate Crime* är en av få studier av företagsbrott som är baserad på ett stort och vittomfattande empiriskt material. Med företagsbrott avser Clinard och Yeager brott som begås av anställda/ägare till gagn för företaget, eller brott som begås av företaget i egenskap av juridisk person. Vidare definieras företagsbrott som varje straffbar handling som ett företag begår oavsett om straffbarheten är grundad i straffrättsligt, civilrättsligt eller administrativt regelverk.

I studien görs en systematisk analys av processer som 25 federala instanser företog mot USA:s 477 största tillverkningsföretag, antingen påbörjade eller avslutade mellan 1975 och 1976. Utöver detta görs också en mer begränsad studie av de 105 största företagen inom grossisthandeln, detaljhandeln och tjänstesektorn. Clinard och Yeager urskiljer sex huvudsakliga typer av överträdelser bland företagen: miljööverträdelser, illegala handelshinder, överträdelser av finansiell art, olydnad mot domstol eller myndighet samt illegala handlingar relaterade till produktion och arbetskraft.

I studien framkommer att rättsliga processer företogs mot 60 procent av undersökningens företag, och att 42 procent av företagen var involverade i två eller flera processer mellan 1975 och 1976. Studien visar också att en liten andel av de undersökta företagen stod för en oproportionerligt stor andel av alla anklagelser. Vidare var tre fjärdedelar av alla anklagelser riktade mot de största företagen, något som även gällde för de allvarligaste anklagelserna. Lagöverträdelser var också jämförelsevis vanligare inom vissa branscher. Företag inom olje-, läkemedels- och fordonsindustrin var mer benägna att begå illegala handlingar än företag inom andra branscher, något som också gällde för de grövsta överträdelserna.

Av studiens resultat framgår också att straffpåföljderna sällan var hårda. Detta gällde även för de allvarligaste överträdelserna. Av studiens 1 529 sanktioner var hela 44 procent varningar, 23 procent var "future effect orders" (som i de flesta fall endast innebar att företagen skulle upphöra med sina illegala aktiviteter), och 7 procent var retroaktiva påbud där man krävde att företagen rättade till de skador som man vållat. Tre fjärdedelar av sanktionerna innebar således inte några egentliga straff. Endast i en fjärdedel av fallen bestod sanktionerna av böter, och här handlade det sällan om några större belopp. Det fanns inte heller något positivt samband mellan bötesbelopp och företagsstorlek. Medianen på bötesbeloppet låg på 750 dollar för de minsta företagen, 1 650 dollar för de mellanstora företagen och på 1 000 dollar för de största företagen.

Clinard och Yeager menar att det kan finnas flera förklaringar till de milda straffpåföljderna vid företagsbrott. "Hårda" sanktioner är resurskrävande, och myndigheter och rättsliga instanser har ofta mycket knappa resurser i förhållande till de inte sällan organisatoriskt komplexa företagsbrotten. Stora företag har däremot ofta en betydande makt, politiskt såväl som ekonomiskt, att influera och påverka politiker och

myndigheter. Detta sker på olika sätt, bland annat genom seminarier och middagar arrangerade av industrin i syfte att få politiker att anamma ett affärsperspektiv på företagens problem. En dylik påverkan kan också ske i den dagliga kontakten med myndighetspersoner som har till uppgift att kontrollera företagen. Dessa myndighetspersoner får också ofta attraktiva erbjudanden om jobb från de företag som de övervakar, vilket inte sällan resulterar i en anställning vid något av företagen. Clinard och Yeager menar att sådana karriärvägar kan leda till en okritisk hållning gentemot företagen från kontrollmyndigheternas sida.

Milda sanktioner mot storföretagen

Sutherland (1949) satte fingret på de problem som är förenade med att utforma effektiva motreaktioner mot manschettbrottslighet. Utifrån egna forskningsresultat hävdar han att de amerikanska storföretagens illegala överträdelser behandlas mildare av rättsapparaten, jämfört med andra typer av illegala överträdelser. Vidare gör han gällande att storföretagens överträdelser uppfyller de juridiska kriterierna om att handlingar som kränker och vållar skada ska bemötas med straffrättsliga sanktioner. Trots detta "prövas" dessa överträdelser sällan av straffrättsliga domstolar, utan i stället av administrativa instanser eller inom det civilrättsliga systemet.

Att storföretagens brott betraktas och hanteras annorlunda än traditionella brott förklaras av att storföretagens överträdelser begås av högstatuspersoner med en betydande politisk och ekonomisk makt, den rättshistoriska skillnaden mellan fysiska och juridiska personers ställning när det gäller kriterier om uppsåt och ansvar, en historisk trend mot icke straffande sanktioner samt att allmänhetens harm över lagöverträdelser som sker i utövandet av affärsverksamhet är diffus och oorganiserad. Sammantaget leder detta till att manschettbrottsligheten inte betraktas och bedöms som "riktig" kriminalitet, varken av dem som begår brotten, deras kolleger eller av samhället i stort.

Den första och faktiskt enda studien av företagsbrott som grundar sig på ett vittomfattande empiriskt material, efter Sutherlands epokgörande undersökning, är Clinard och Yeagers *Corporate Crime* (1980). De gör, precis som Sutherland, en systematisk analys av USA:s största tillverkningsföretag. Utöver detta företas också en mer begränsad studie av landets största företag inom tjänstesektorn och handeln. I likhet med Sutherland definierar de företagsbrott som varje straffbar handling som ett företag begår, oavsett om straffbarheten vilar på straffrättsligt, civilrättsligt- eller administrativt regelverk.

Hårda sanktioner resurskrävande

Clinard och Yeagers slutsatser påminner i mångt och mycket om dem som Sutherland drog trettio år tidigare: straffpåföljderna är sällan hårda mot företag som handlar illegalt, och detta gäller även för de allvarligaste överträdelserna. Endast i en fjärdedel av fallen bestod sanktionerna av böter, och det handlade sällan om några större belopp. Att straffpåföljderna är så milda har bland annat sin orsak i att "hårda" sanktioner är resurskrävande, menar Clinard och Yeager. Myndigheter och rättsliga instanser har ofta mycket knappa resurser i förhållande till de organisatoriskt komplexa företagsbrotten, medan storföretagen har en betydande politisk och ekonomisk makt att påverka politiker och myndigheter. Av Clinards och Yeagers studie framgår också att enskilda chefer och direktörer ytterst sällan råkar ut för några straffrättsliga påföljder vid företagsbrott. Det kan finnas flera orsaker till detta, menar författarna. Förutom att det handlar om personer med hög social status framhålls faktorer som diffusa skadeverkningar och offerskap, svårigheter att fastställa orsaker och ansvar i

komplexa organisationsmiljöer samt att själva brotten ofta är betydligt mer komplexa än konventionella brott.

De ovan redovisade studierna indikerar att storföretagen och deras direktörer sällan får några stränga straffpåföljder vid företagsbrott. Detta betyder dock inte att alla ekobrott bemöts med lika milda sanktioner. Coleman (1998) menar att straffpåföljderna ofta är hårdare för andra typer av ekobrott än företagsbrott. Han refererar till en studie av Wheeler, Weisburd och Bode (1982) som visar att personer dömda för brott mot konkurrenslagarna mycket sällan fick några fängelsestraff, medan personer dömda för skattebrott och finansbedrägerier löpte betydligt större risk att dömas till fängelse. John Hagan och Ilene Nagel (1982) redovisar likartade observationer och menar att brott mot allmänheten, till exempel bidrags- och skattebedrägerier, bedöms hårdare än bedrägerier riktade mot privata intressen. Ett annat belägg för tesen att straffpåföljderna ofta är hårdare för andra typer av ekobrott än företagsbrott är, enligt Coleman, att endast 56 personer i USA dömdes för företagsbrott mellan åren 1975 och 1976, medan betydligt fler personer fälldes för andra typer av ekobrott under motsvarande tidsperiod.

Slipper de mäktiga undan?

När det gäller frågan om rättssystemets partiskhet gentemot personer med hög social status har det alltsedan Sutherland hävdats, att denna kategori skulle komma undan med lindrigare straff än andra gärningsmän. Särbehandlingen har relaterats till omständigheter som att högstatuspersoner kan dra nytta av sina resurser i form av bättre anseende och högre utbildning. De kan anlita mer kvalificerat försvar och utnyttja det faktum att en del domare har lättare att identifiera sig med personer med högre social status. I den forskning som refererats i andra kapitel framgår att flera studier genererat motsägande resultat. Redan Geis (1967) kunde visa att industridirektörerna som trixade med illegal prissättning dömdes till påföljder som knappast överensstämde med Sutherlands påståenden. Ännu tydligare har vederläggande indikationer presenterats i studier av Weisburd et al. (1991), Levi (1992) och Calavita, Pontell och Tillman (1997).

Tar man del av den forskning som mer explicit skjutit in sig på hypotesen om rättssystemets klassmässiga partiskhet, framträder en mer splittrad bild. John Hagan, Ilene Nagel och Celesta Albonetti (1980) visar på basis av data från tio federala distriktsdomstolar att manschettbrottslingar fick relativt lindriga straff. Inverkande variabler var volymen av ekobrottsfall, förekomsten av uppgörelser mellan den tilltalade och åklagaren samt manschettbrottslingens utbildningsnivå. I domstolsdistrikt med stor volym fall och med vad författarna kallar en proaktiv praxis förelåg högre sannolikhet för milda påföljder, framför allt för högutbildade lagbrytare men även för åtalade utan collegeutbildning.

Positiva samband mellan utbildningsnivå, uppgörelser om åtalpunkter/erkännanden och milda straff har senare bekräftats av Albonetti (1998 a). Hon

har i studier (1998 b) baserade på domstolsstatistik från 1990-talet (N=7 079) också visat att kvinnor åtalade för manschettbrott döms till mildare straff än män. Även i denna studie bekräftas att uppgörelser med åklagaren före rättegång ger mildare straff.

Minst åtalsrisk för företagsägare

Hagan och Nagel (1982) finner i en studie av ekobrottsdomar (en distriktsdomstol i New York) över åren 1963 till 1976 stöd för tesen att manschettbrottslingar generellt kommer lindrigare undan. I en studie baserad på kanadensiska rättsdata om finansbedrägerier åren 1966 till 1983, tillämpar John Hagan och Patricia Parker (1985) ett relationellt klassbegrepp (individens strukturella position inom arbetslivsfältet) i stället för en socio-ekonomisk statusgradering. De menar att variabeln social klass, operationaliserad på detta sätt, kan förklara den typ av manschettbrott som begås, såväl som variationen i utdömda straff. Deras resultat pekar på att företagsägare (arbetsgivare) var den grupp som genomgående löpte minst risk att ställas till svars och dömas (i jämförelse med företagsledare, enmansföretagare och arbetare). Shapiros (1985) studie av finansbedrägerier visar att förövare med låg status löpte mindre risk att bli ställda inför rätta för mindre förseelser, men större risk att bli åtalade för allvarigare lagöverträdelser. Högstatuspersoner anklagade för kriminella handlingar dömdes inte till fängelsestraff i större utsträckning än lågstatuspersoner, trots att deras brott ofta var grövre.

...men det är inte alltid fallet

Wheeler, Weisburd och Bode (1982) presenterar resultat som pekar i en annan riktning. Baserat på data om 510 personer dömda för olika manschettbrott (samma brottstyper som i Weisburds et al. /1991/ studie) under perioden 1976-1978, konkluderar de att sannolikheten för fängelsestraff ökade med den tilltalades yrkesmässiga status. Vidare säger deras resultat att de variabler som främst inverkade på domslut om frihetsberövande påföljder var brottets allvarsgrad, brottsrubricering, den åtalades karaktär, den åtalades kön och ålder samt domstolsdistrikt. Det betyder kort sagt att undersökta domstolar bedömde manschettbrottsligheten utifrån samma kriterier som övrig brottslighet.

Michael Benson och Esteban Walker (1988) kunde dock inte reproducera Yaleforskarnas resultat. Tvärtom, baserat på en något modifierad modell applicerad på data om 189 åtalade manschettbrottslingar vid en federal domstol, kom de fram till närmast motsäggande slutsatser. De drog slutsatsen att socio-ekonomisk status inte hade något samband med påföljdens stränghet. Sannolikheten att dömas till fängelse var inte större för åtalade med hög social status. Inte heller dömdes de till längre straff än åtalade med lägre social status.

Benson (1989) hävdar på basis av en studie av 174 dömda manschettbrottslingar (åren 1970 till 1980) att klasspositionen betydde mer för informella sanktioner – till exempel avsked från arbetet – än för formella sociala kontrollåtgärder som utdömda frihetsstraff.

Dilemma för domare

Kenneth Mann, Stanton Wheeler och Austin Sarat (1980) intervjuade sammanlagt 51 federala distriktsdomare angående deras inställning till att döma manschettbrottslingar. Domarna uttryckte i hög grad en upplevd spänning mellan å ena sidan krav på utdömande av frihetsberövande straff i syfte att avskräcka, och å andra sidan att inte ta till straff som kunde tänkas ha en nedbrytande effekt på den tilltalade om denne var tidigare ostraffad. Vidare försökte man undvika påföljder som drabbade tredje part – familj, arbetsgivare – och tog hänsyn till att man hade att göra med åtalade personer som i förhållande till merparten åtalade faktiskt kunde betala utdömda böter. Överväganden som dessa ledde ofta till påföljder som prioriterade kompensation för offren och någon form av återställande av den skada som den åtalade förorsakat, snarare än straff som svarade mot kraven på avskräckning.

Strängare syn – hårdare sanktioner

Det har hävdats att synen på ekonomisk brottslighet skärpts, i synnerhet sedan mitten på 1970-talet, och i den kriminalpolitiska forskningen talas om en Watergate-effekt (Katz 1980; Cullen, Maakestad och Cavender 1987; Savelsberg 1994). Forskning om påföljdspraxis baserad på amerikanskt rättegångsmaterial ger stöd för en sådan tolkning. Hagan och Nagel (1982) hävdar att ekobrottsåtalerna ökat signifikant under perioden 1963 till 1976. John Hagan och Alberto Palloni (1986) framhåller att efter 1975 (efter Watergate) ökade sannolikheten för att åtalade som fälldes för manschettbrott skulle dömas till fängelse (dock till kortare fängelsestraff jämfört med lågutbildade personer som dömdes för andra typer av brott).

Nya lagar och större resurser för brottsbekämpning

Även i kölvattnet på 1980-talets "affärsbedrägeriskandaler" kan vi notera en förnyad våg av social mobilisering till förmån för kriminaliseringar, straffskärpningar, inrättandet av specialenheter inom polis och åklagarväsendet med mera (Levi 1987a; b). Ett tydligt exempel är de motåtgärder som vidtogs i samband med uppdagandet av de omfattande finansbedrägerierna inom delar av det amerikanska sparbankssystemet under slutet av 1980-talet (Calavita och Pontell 1994; Calavita, Pontell och Tillman 1997). När de brottsliga inslagen i bankkrisen på allvar började uppmärksammas 1989 ökade justitiedepartementets budget för finansbedrägerier kraftigt, nya lagar stiftades och straffsatserna skärptes. Större utredningar om misstänkta finansbedrägerier ökade dramatiskt och från oktober 1988 till april 1992 åtalades mer än 1 100 personer i större "sparbanksfall", och av de 667 åtalade som våren 1992 hade dömts fick 78 procent fängelsestraff. Calavita och Pontell (1994) tolkar denna kraftansamling som en reaktion från statens sida när en omfattande och allvarlig brottslighet hotar det finansiella systemets grundvalar, och därigenom också hotar vitala statliga intressen.

J oachim Savelsberg (1994). *Constructing White-Collar Crime. Rationalities, Communication, Power.*

I det forna Västtyskland började den ekonomiska brottsligheten uppmärksammas under slutet av 1960-talet. Mellan år 1972 och 1978 verkade en federal kommission, och ekobrottsfrågan diskuterades livligt i rättsvetenskapliga kretsar. År 1974 togs ett nytt rättsstatistiskt program i bruk för att beräkna omfattning och förändringar av den ekonomiska brottsligheten. 1976 antogs den första lagen om bekämpning av ekonomisk brottslighet (*Erstes Gesetz zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität*). År 1978 presenterades ett förslag till en ny lag – den andra – mot ekonomisk brottslighet. Under fyra år debatterades detta lagförslag livligt innan förbundsdagen antog det i modifierad form.

Det är denna konfliktprocess, med dess sam- och motverkande aktörskonstellationer, som utgör Savelsbergs studieobjekt. De aktörsgupper som studeras är media (Die Zeit och Der Spiegel), näringslivsorganisationer (med det Tyska Industriförbundet i spetsen) och expertkommittén som utformade lagförslagen samt politiska partier i den tyska förbundsdagens två kamrar. I metodologiskt avseende utgörs studien av en argumentationsanalys (*cognitive maps*) byggd på drygt 500 tidningsartiklar, utredningsmaterial och politiska dokument samt intervjuer med tolv av expertkommitténs ledamöter.

Den ekobrottslighet som den andra lagen tog sikte på var olika former av konkurrensinskränkande åtgärder, databrottslighet, finansbedrägerier samt en rad förhållanden av arbetsrättslig och arbetsmiljörättslig natur. Härutöver fanns kontroversiella förslag om utökat straffrättsligt ansvar för företagsledning och företagsböter riktade mot juridiska personer.

Savelsberg framhåller att åtgärdsförslagen mot konkurrensinskränkande förfaranden möttes av en intensiv lobbyverksamhet från näringslivsorganisationernas sida, och när dessa delar av lagförslaget antogs av förbundsdagen hade de i hög grad förändrats och urvattnats. Förslag om åtgärder med udden riktad mot entreprenörer, företagsledning och anställda med toppbefattningar utsattes också för intensiv moteld och röstades så småningom ned.

Det var betydligt lättare att vinna brett gehör för åtgärder riktade mot databrottslighet. Savelsberg pekar på två skäl till denna skillnad:

- 1) Databrottslighet utgör ett angrepp mot en allt viktigare grundförutsättning för modern varu- och tjänsteproduktion.
- 2) Databrottslingar är sällan identiska med chefer eller befattningshavare högre upp i företagshierarkin.

En stabil majoritet uppnåddes även för åtgärdsförslag med syfte att komma åt vilseledande och bedrägliga förfaranden inom finansmarknaderna, trots att dessa innebar begränsningar för ett annars hyllat entreprenörskap. Överlag tyder Savelsbergs

resultat på att de konservativa – i jämförelse med det socialdemokratiska partiet – var betydligt mindre benägna att godkänna förslag som innebar kriminalisering av entreprenörsbeteenden. Politisk enighet uppnåddes i fall som gällde centrala funktioner för modern teknologi och ekonomiska institutioner och i fall där aktörer från lägre sociala skikt utgjorde målgruppen.

Savelsberg diskuterar också den massmediala problematiseringen av ekonomisk brottslighet i förhållande till rättsdata. Han konstaterar uppenbara diskrepanser med avseende bland annat på gärningsman och offer. I medias framställning var ekobrottslingen en person med hög social status (företagare, direktör eller högre tjänsteman), men enligt den begränsade kriminalstatistiken på området förelåg inga skillnader mellan den dömda ekobrottslingen och övriga brottslingar med avseende på makt och klassposition. På liknande sätt kontrasterades medias bild av offren – oftast relativt maktsvaga grupper som konsumenter, hyresgäster, anställda, immigranter, gäldenärer etc. – mot de offer som oftast förekom i det rättsliga sammanhanget – staten och andra offentliga intressen (till exempel allmänna försäkringsbolag).

10 års fängelse och 600 miljoner dollar i böter

Även rättegångarna och domarna mot några av den amerikanska finansmarknadens största 80-talsnamn talar för en skärpt attityd. Det gäller aktiemäklaren och företagsuppköparen Ivan Boesky som 1986 dömdes till tre års fängelse, 50 miljoner dollar i böter och 50 miljoner dollar i skadestånd för insideraffärer (Rosoff, Pontell och Tillman 1998). Detta trots att Boesky samarbetade med den amerikanska finansinspektionen och agerade som federal agent med uppdrag att säkra bevis mot misstänkta kolleger. Michael Milken – ”skräpobligationernas” okrönte konung – verksam inom Wall Street-företaget Drexel Burnham Lambert, och med kontroll över drygt 60 procent av en marknad med en årsomsättning i storleksordningen 200 miljarder dollar när han stod på topp, dömdes 1990 till tio års fängelse och 600 miljoner dollar i böter för bedrägerier och skattebrott. Fängelsestraffet reducerades så småningom på grund av gott uppförande och samarbete med åklagarmyndigheten i andra rättsfall. I efterföljande civila skadeståndsmål nåddes förlikningar som innebar att Milken betalade 500 miljoner dollar till olika fonder (Coleman 1998; Rosoff, Pontell och Tillman 1998).⁸

Samtidigt som man noterar dessa fakta finns skäl att betona att även om sanktionerna var ovanligt hårda mot den amerikanska finanskrisens ekobrottslingar, så var fängelsestraffen ändå milda om man jämför med vanliga ”gatubrottslingar” (inbrottstjuvar och biltjuvar). Observationen att ekobrottslingars fängelsestraff i regel är kortare än vad som gäller för andra kategorier av dömda har gjorts av flera ekobrottsforskare (till exempel Hagan och Palloni 1986; Manson 1986; Weisburd et al. 1991; Levi 1992). Calavita, Pontell och Tillman (1997) framhåller att fängelsestraffen som under motsvarande tidsperiod (slutet av 1980-talet/början av 90-talet) ådömdes vanliga gatubrottslingar ofta var längre, trots att summorna vid dessa brott nästan aldrig nådde upp till en halv miljon dollar – den genomsnittliga summan för bankkrisens bedrägeribrott. Av denna anledning menar författarna att det är viktigt att den framtida ekobrottsforskningen tar fasta på Sutherlands klassiska frågeställning: vari består den skiljaktiga behandlingen av manschettbrottslingar och vanliga gatubrottslingar, och hur kan vi förklara skillnaden?

Självreglering

Många affärsrelaterade brott är komplexa. Dessutom har dessa överträdelser ofta en privat och sluten karaktär. Därför menar en del forskare att straffrättsliga processer är mindre lämpliga, eftersom kraven på bevisföring är höga. Coleman (1998) anser att civila processer ofta är att föredra, eftersom kraven på

⁸ Abolafia, M. (1996) presenterar en intressant tolkning av turerna kring Milken, vilka företags- och finansintressen som slutligen såg sig hotade av dennes expansion och därför gick till motattack.

bevisföring då ofta är lägre. Clarke (1990) rekommenderar offentlig registrering av affärslivets aktörer, upprättande av riktlinjer för god affärssed inom olika områden, sanktionsmöjligheter i form av uteslutning, rehabilitering (tidsbegränsad avstängning) samt gottgörelse i form av ekonomisk kompensation till drabbade parter.

Mjukare metoder med information och utbildning

Den australiske kriminologen John Braithwaite har i sin forskning bland annat inriktat sig på de statliga organ som har till uppgift att övervaka att företagen håller sig inom lagens ramar. Hans uppfattning är att det finns uppenbara problem med att komma tillrätta med den affärsrelaterade brottsligheten enbart med hjälp av straffrättsliga åtgärder (Braithwaite 1993). Utöver de problem som nämnts ovan, är företagen ofta resurstarka och har därför goda möjligheter att försvara sig. Braithwaite menar också att det är svårt att med straffrättsliga medel komma åt de företagsinterna faktorer, strukturella såväl som kulturella, som ger upphov till företagsbrott. Hans konklusion är att statliga kontrollorganisationer i första hand ska försöka arbeta med mer "mjuka" åtgärder gentemot näringslivet, inte minst förebyggande åtgärder i form av information och utbildning.

Braithwaites ståndpunkt är att staten har störst möjligheter att nå sina mål genom att se till att företagen utövar självreglering (self-regulation). Han hävdar att denna kontrollstrategi är minst betungande både för skattebetalarna och för de reglerade företagen. Med exempel hämtade bland annat från läkemedelsindustrin argumenterar han för att företagens interna normsystem ofta kan erbjuda ett bättre skydd än detaljerade statliga regleringar, särskilt för konsumenterna. Han anser att en alltför detaljerad statlig kontroll kan leda till en för allmänheten farlig konformism som innebär att företagens ansvar begränsar sig till det som regleringarna föreskriver. Dessutom kan en alltför strikt och detaljerad statlig kontroll hämma nya organisatoriska och tekniska/vetenskapliga innovationer, inte minst för ökad produktsäkerhet.

Mer engagerade anställda minskar brottsrisken

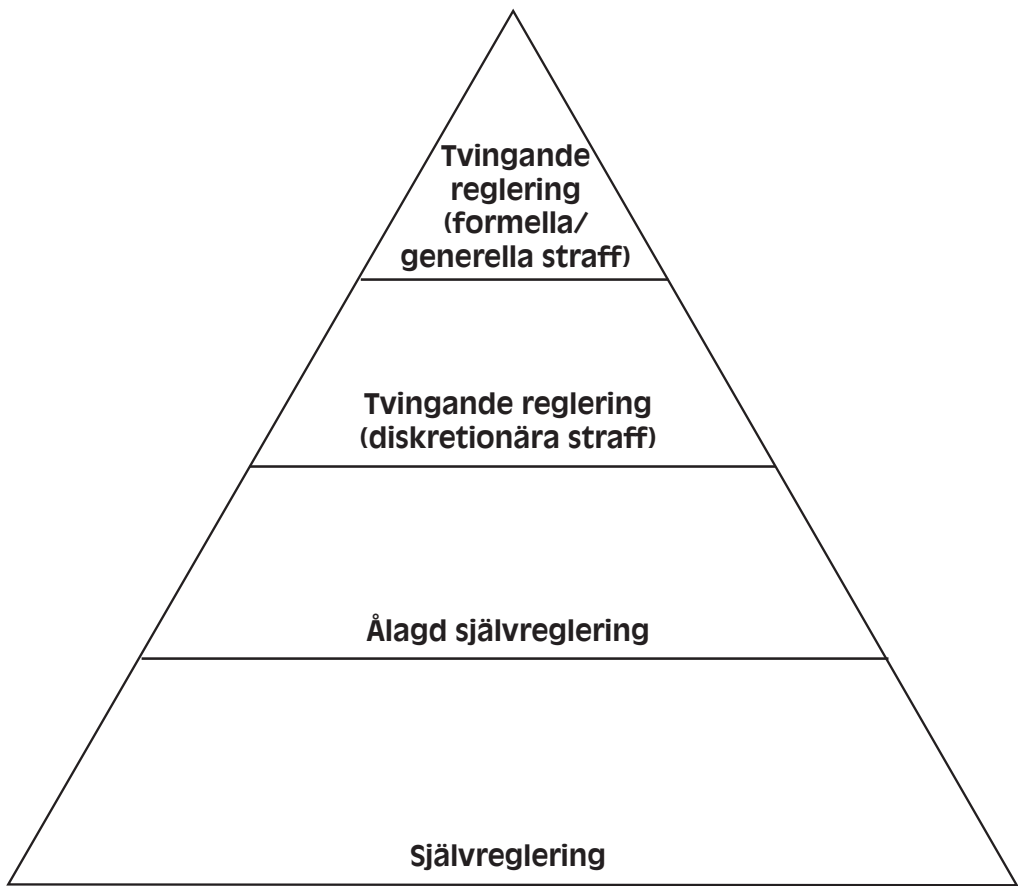
Braithwaite (1984) pekar på ett flertal företagsinterna omständigheter som kan stävja inte bara illegala överträdelser, utan även misskötsamhet i allmänhet. För att skapa en ökad produktsäkerhet förespråkas exempelvis inrättandet av speciella enheter för kvalitetssäkring, med professionell och kompetent arbetskraft. Om de anställda ges möjligheter till påverkan i sitt arbete och om de får information om den egna arbetsinsatsens syfte och mening, skapas ett ökat engagemang hos arbetskraften och därigenom minskas också risken för lagöverträdelser orsakade av slarv på grund av psykologisk alienation. En effektiv självreglering förutsätter dock att företagsledningen får kännedom om eventuell vanskötsel. Detta är viktigt av två skäl, enligt Braithwaite (1984:355):

För det första, när den högsta företagsledningen får kännedom om brott varigenom man uppnått vissa enheters mål, men som inte ligger i företagets överordnade intresse, kommer företagsledningen att sätta stopp för brotten. För det andra, när den högsta företagsledningen tvingas känna till aktiviteter som man hellre hade förblivit ovetande om, kommer det många gånger att tvinga dem, inte minst för att rädda sitt eget skinn, att sätta stopp för brotten.

Reformprogram för misskötta företag

Om denna självreglering av någon anledning inte skulle fungera, menar Ayres och Braithwaite (1992) att det är viktigt att de statliga kontrollorganen har möjlighet att vidta åtgärder, i första hand något som de kallar för "ålagd självreglering" (*enforced self-regulation*). Det innebär att misskötta företag åläggs att genomgå ett reformprogram. Om sådana ålagda självregleringsåtgärder ska fungera tillfredsställande är det viktigt att företagen själva är med och utformar reglerna, anser författarna. Reglerna ska sedan ratificeras av berörda kontrollorganisationer, och varje regelbrott bör betraktas som en "lagöverträdelse". Inom företagen ska det också inrättas interna kontrollgrupper som övervakar att reglerna efterlevs och som rekommenderar disciplinära åtgärder mot anställda som bryter mot reglerna. Ayres och Braithwaite betonar att det är viktigt att de interna kontrollgrupperna har en lagstadgad skyldighet att rapportera till berörda statliga kontrollorgan om företagen inte kommer tillrätta med överträdelserna, så att de statliga kontrollorganen i dessa fall har möjlighet att vidta strängare åtgärder. Exempel på hårdare åtgärder är rättsprocesser eller hot om rättsprocesser, negativ publicitet, indragna licenser, produktionsstopp vid arbetsplatser eller hård press på finansiella institutioner och leverantörer att undandra sitt stöd och engagemang för det kritiserade företaget.

Ayres och Braithwaite använder en pyramidmetafor för att beskriva den åtgärdslogik de förespråkar, både med avseende på enskilda företag och i fråga om mer generella regleringsstrategier. I båda fallen finns en bred, bärande bas av frivillighet och dialog. Ovan beskrivna former av självreglering och mer tvingande allmän reglering uttrycks i figuren på nästa sida.

Ayres och Braithwaites (1992:39) pyramid över förhållandet mellan olika regleringsformer.

Massmedias roll

Studier har visat att negativ publicitet är ett fruktat sanktionsmedel bland direktörer och affärsmän, eftersom det kan resultera i förluster för företag, både i fråga om inkomster, i prestige och respekt (Clinard och Yeager 1980; Brenner och Molander 1977). En i sammanhanget ofta citerad studie är Brent Fisse och John Braithwaites (1983) undersökning av publicitetens effekter vid större företagskriser, där en del omfattade uppenbar företagsbrottslighet. Det empiriska materialet utgjordes av intervjudata inhämtade vid 17 större amerikanska och australiska företag. Resultaten visar att det i första hand var andra än ekonomiska effekter som drabbade hårdast och som gjorde att företagsledare ville undvika en upprepning. Dit räknades sådant som prestigeförlust (för företaget och individuellt), moralisk nedgång, distraktion som hindrade fortsatt arbete och förödmjukelser i samband med erlagda vittnesmål. Fisse och Braithwaite noterar att ansträngningarna att vidta förändringar varierade, men alla gjorde

J ohn Braithwaite (1984). Corporate Crime in the Pharmaceutical Industry.

Braithwaite presenterar en omfattande och innehållsrik studie av företagsbrottslighet inom den internationella läkemedelsindustrin. Delar av det empiriska materialet insamlades genom intervjuer med 131 företrädare för 32 transnationella läkemedelsföretag (där 20 av världens största ingick). Intervjuerna gjordes huvudsakligen i USA, men också i Australien, Mexiko, Guatemala och Storbritannien. En andra informationskälla utgjordes av dokument av olika slag: utskrifter från domstolsförhör, kongressutfrågningar och myndighetsförhör samt skriftväxlingar mellan företag och kontrollmyndigheter.

Braithwaite definierar företagsbrott i Sutherlands anda. Han gör ingen åtskillnad mellan handlingar som är förbjudna och straffbara enligt straffrättsliga, civilrättsliga eller administrativa regelverk. De brott han undersöker är mutbrott, slarv och förfalskning av testresultat, bristfälligt och osäker tillverkningsprocess, brott mot antitrustlagar, vilseledande marknadsföring, dumpning av läkemedel i tredje världens länder samt ekonomiska bedrägerier. För varje brottskategori illustrerar Braithwaite med kända fall, till exempel neurosedynkastrofen (negligering av testresultat), och han belägger den omfattande utbredningen av olika lagöverträdelse. När det gäller mutbrott, är frekvensen sådan att få andra branscher kan konkurrera. Ur fallgenomgångarna abstraheras två mer generella typer av företagsbrottslighet: 1) brott som kan återföras på bristande eller icke-existerande normer och anvisningar för olika arbetsprocedurer, och 2) brott som kan återföras på ett beslut att kompromissa och dagtinga med sådana normer och anvisningar. Ansvar för den första typen av överträdelse åligger företaget, medan både individer och företag bär ansvar för den senare.

En viktig fråga för Braithwaite är hur den sociala kontrollen av läkemedelsföretagens verksamhet faktiskt ser ut, och hur den bör se ut för att vara som mest effektiv, det vill säga skydda och tillvarata konsumenternas intressen utan att förhindra och försvåra företagets produktutveckling. Han konstaterar att reglering och kontroll i hög grad blivit en förhandlingsfråga mellan företag och kontrollmyndigheter. Antalet fall som förts vidare till domstol i USA sjönk från 550 år 1947 till 50 per år i slutet av 1970-talet. Braithwaite argumenterar för en sammansatt och mångsidig kontrollstrategi, där straffrätten utgör en tvingande yttre ram. Mer verksamma och effektiva instrument utgörs dock av egenkontroll eller självreglering (kvalitetssäkring) inom företagens olika verksamhetsområden, resursstarka tillsynsmyndigheter med ett brett register av förhandlings- och påtrykningsinstrument, starka konsumentgrupper som håller ett öga på både industrin och myndigheterna samt massmedial granskning som resulterar i information till konsumentgrupper såväl som sanktioner i form av negativ företagspublicitet. Braithwaite pläderar också för striktare produktansvar och nödvändigheten av att bötesbelopp och straffavgifter överstiger värdet av den illegalt gjorda vinsten. Han diskuterar också en lång rad konkreta alternativa åtgärder mot oegentligheter på olika företagsnivåer, till exempel att låta aktieägarna betala böterna och låta företaget – med redovisningsplikt inför domstol – straffa eller avskeda anställda lagöverträdare.

något. Risk för straffsanktioner tycks, enligt författarna, inte utgöra ett nödvändigt villkor för igångsättningen av förändringsprocesser (enbart i fem fall förekom straffrättsliga domar). I stället var det i samband med massmedial exponering på grund av brottsmisstankar som förändringsåtgärder initierades, i syfte att övertyga myndigheter om att åtal var obehövlige. Eftersom ett företag inte vill riskera att få förändringsåtgärderna klassade som ett spel för gallerierna var reformerna inte bara kosmetiska, resonerar Fisse och Braithwaite. Därför är publicitet en ovärderlig form av social kontroll, även om den varken leder till fällande domar eller direkta ekonomiska avbräck för företaget.

Effektiv social kontroll genom skamkänsla

Till grund för många tankegångar om beteendepåverkan genom negativ publicitet ligger Braithwaites (1989) mer allmänna tes om att den effektivaste formen av social kontroll är den som får lagöverträdaren att uppleva skam till följd av sitt handlande. Enligt detta synsätt gäller det att utveckla sociala processer och mekanismer som skambelägger utan att stöta ut. Det görs bäst med informella kontrollmedel, och Braithwaite jämför organisationers roll med familjers när det gäller att hantera sociala avvikelser (manschett- respektive tonårsavvikelser).

En omfattande publicering av formella sanktioner och rättsprocesser som vidtagits mot misskötsamma företag kan också ha andra funktioner än offentlig statusdegradering. Den kan även användas för att varna potentiella konsumenter för vilseledande marknadsföring, defekta produkter och konsumentbedrägerier i allmänhet. Härtill kan publiceringen ha ett värde genom att den informerar om den statliga kontrollapparatusens operationer och gör det möjligt för allmänheten att förstå det grundläggande syftet med denna kontroll (Clinard och Yeager 1980).

Publicering i media alternativ till straffrättsliga sanktioner

Braithwaites (1984) studie av den multinationella läkemedelsindustrin visar att publicering i allt större utsträckning kommit att användas som ett formellt sanktionsmedel av de amerikanska kontrollorganen som övervakar denna bransch, och då inte sällan som ett alternativ till straffrättsliga sanktioner. Straffrättsliga sanktioner anses vara alltför tids- och resurskrävande för att komma tillrätta med vissa typer av överträdelser, såsom vilseledande eller falsk marknadsföring. I stället använder sig kontrollorganen i allt större utsträckning av en strategi som man kallar för "korrigerande annonsering". Detta kan till exempel innebära att ett läkemedelsföretag tvingas att korrigerar en vilseledande reklamkampanj genom att i en ny annonskampanj specificera vad det var som var orimligt i den tidigare kampanjen. Korrigerande annonsering kan även användas för att göra allmänheten uppmärksam på defekta och felaktiga produkter.

En del har hävdar att publicering, till exempel i form av korrigerande annonsering, som ett formellt sanktionsmedel resulterar i inkomstbortfall och status-

gradering för de sanktionerade företagen (Clinard och Yeager 1980). Dyliga sanktioner kan leda till en nedgång i försäljningen, speciellt om de resulterar i en opinionsbildning som antar formen av konsumentbojkott. I vissa fall torde det dock vara mindre effektivt att använda sig av publicering som formellt sanktionsmedel. Clinard och Yeager (1980) menar att många företagsbrott är så komplexa att allmänheten har svårt att förstå vad de handlar om, medan andra företagsbrott inte är relaterade till konsumtionsvaror och därför är av mindre intresse för konsumenterna.

Olika motargument

Braithwaite har här fått relativt stort utrymme därför att han kan ses som en exponent för misstron mot straffrättsliga åtgärder mot ekonomisk brottslighet, och som en uppslagsrik förespråkare för olika kombinationer av reglerings- och kontrollformer. I det följande ges plats åt några forskare som med olika perspektiv och argument problematiserat och kritiserat satsningen på administrativa regleringsstrategier.

Både bistå och kontrollera – myndighetens svåra roll

Snider (1990; 1995) menar att en omfattande dokumentation visat på de svårigheter och problem som olika tillsynsmyndigheter har, när de samtidigt ska både bistå och kontrollera företag. Det gäller oavsett om myndigheterna tillämpar en expertmodell eller en mer traditionell rättslig styrningsstrategi. Ett välkänt problem är det som brukar benämnas *agency capture*, det vill säga att myndigheten blir de kontrollerade företagens fånge genom att anpassa sig till och anamma företagets intressen och perspektiv. Denna symbios upprätthålls genom personalövergångar i båda riktningarna. Eftersom företagsvärlden har behov av juridisk och administrativ expertis, och eftersom den betalar bättre, är det vanligt att myndighetspersoner går över till de företag som de tidigare kontrollerat. Åtskilliga myndighetspersoner har därtill en bakgrund inom industrin och har därmed en grundlagd förståelse för de överväganden som följer från företagsperspektivet.

Andra problem som Snider tar upp är tillsynsmyndigheternas preferenser för milda, informella sanktioner, tendensen att diskriminera svaga och perifera organisationer medan marknadsledande och starka företag bemöts med följsamhet samt de ekonomiska sanktionernas obefintliga betydelse (viten som uppgår till bråkdelar av företagets omsättning och vinster).

Om nu dessa svårigheter och problem är välkända, varför fortlever då denna anpassnings- och jämningspolicy? Den brittiske rättssociologen Roger Cotterrell (1992) sammanfattar på basis av en genomgång av forskningsläget en del av skälen:

- otillräckliga resurser i förhållande till en resursstark motpart
- en begränsad sanktionsrepertoar (dominans för låga vitesbelopp)

- intern osäkerhet beträffande myndighetens auktoritet (besvärlig position mellan det politiska fältet och det privata näringslivet)
- otillräckligt stöd från andra instanser, till exempel rättssystemet
- bristen på tydligt och starkt stöd från allmänheten
- både tillsynsmyndigheter och företag verkar i en miljö av komplexa och delvis oöverblickbara omständigheter.

Snider (2000) fäster också uppmärksamheten på ideologiska faktorer. Hon menar att det under 1980-talet bildats ett kraftfält av nyliberalism (avregleringar), rational choice-modeller, självregleringsideal och serviceinriktade tillsynsmyndigheter. Detta är ingen självklar och naturlig utvecklingsprocess, utan ett resultat av en medveten satsning från inflytelserika grupper inom näringsliv, politik och vetenskap. En konsekvens av detta paradigmskifte (jämfört med 1960- och 70-talens betoningar) är att företagsbrottsligheten hamnat på undantag. Den ekobrottslighet som intresserar företrädarna för en nyliberal marknadsidéologi är den som begås av enskilda personer och illegala organisationer. Organisations- och systemburna oegentligheter som förekommer i utövandet av en legitim verksamhet definieras bort, påstår Snider.

Straff i syfte att fördöma

Kip Schlegels (1990) kritik löper längs en annan argumentationslinje. Han tar avstamp i ett rättsfilosofiskt perspektiv och pläderar för "rättvisa straff". Termen rättvisa straff hör hemma inom en straffteori som brukar kallas nyklassisk. Kärnan i denna är betoningen av handlingen och handlingens konsekvenser (skadan eller risken för skada). Handlingen, och inte gärningspersonens karaktäristika, ska bestämma brottets svårhet och förkastlighet, vilket i sin tur ska avgöra straffvärdet. Straffmätningen ska stå fri från individualpreventiva hänsynstaganden och allmänpreventionen är tänkt att verka genom kriminaliseringen av olika handlingar, inte via straffutmätningen. Denna vedergällande strafftanke har sedan 1970-talet fått en dominerande ställning bland de flesta stater i västvärlden. Schlegel applicerar dessa tankegångar på företag som agerar skadeverkande. Han betonar att straffrättsliga sanktioner inte är begränsade till eventuella kontroll- och avskräckningseffekter, vilket kritikerna vanligen tar sikte på. Det är minst lika legitimt att använda straff i syfte att demonstrera samhällets moraliska fördömanden av både handlingssätt och lagbrytare. Men en förutsättning är förstås att företagsbrottslighet definieras och värderas som en handling som gör den handlande förtjänt av ett straff som står i proportion till handlingens skadebringande effekter. Hur ska man exempelvis värdera svårhet och förkastlighet i en handling som illegal prisreglering, vilken gör att företag kan tjäna stora summor samtidigt som varje enskilt offer bara drabbas av en blygsam ekonomisk förlust?

Ett annat problem som Schlegel tar upp är hanteringen av skuldfrågan i organisationsmiljöer. Som redovisats i tidigare kapitel kan det vara minst sagt svårt att klarlägga ansvars- och skuldrelationerna i sådana miljöer. Samtidigt är kopplingarna mellan skuld – handling – skada avgörande länkar i det nyklassiska

perspektivet. Men trots dessa och andra svårigheter menar Schlegel att fördelarna med vedergällande straffprinciper överväger, och att den teoretiska och empiriska forskningen om straffrättsliga åtgärder bör ta fasta på dessa utgångspunkter.

Avslutande diskussion

Detta kapitel har diskuterat ett antal frågeställningar som berör olika sidor av det som brukar benämnas motåtgärder. Frågorna gäller om företag (organisationer) i rättsliga sammanhang har en privilegierad ställning gentemot enskilda personer, om rättssystemet tar särskild hänsyn till så kallade högstatuspersoner, alternativ till straffrättsligt grundade ingripanden – till exempel negativ massmedial publicitet – och frågor om formella respektive informella sanktionsformer. Avslutningsvis har exempel getts på den kritik som riktats mot de senaste decenniernas avreglerings- och egenkontrolltrend. Samtliga frågeställningar har varit och är föremål för åsiktsbrytningar och motstridiga uppfattningar. Meningsskiljaktigheterna kan ofta föras tillbaka på skiljaktiga värdemässiga och normativa grundvalar. En viktig distinktion att uppmärksamma är huruvida olika aktörer utgår från en effektivitetsgrundval eller en rättvisgrundval i sina pläderingar för olika motåtgärder och handlingsprogram.

Oenhetliga definitioner ger olika tolkningar

Men meningarna går också isär när det kommer till redovisning och tolkning av empiriskt baserade forskningsresultat. Inte sällan beror detta på att de undersökningar som gjorts, exempelvis av rättssystemets eventuella partiskhet gentemot personer med hög social status, uppvisar oenhetliga definitioner av grundbegreppen, ställer delvis olika frågor till olikartade populationsurval och tillämpar olika datainsamlings- och analysmetoder. Om man med beaktande av vad som hittills sagts ändå försöker sammanfatta och bedöma forskningsläget beträffande nämnda frågeställningar kan följande framhållas:

- Det finns belägg för tesen om en i rättsliga sammanhang privilegierad ställning för företag (organisationer) i förhållande till enskilda personer, men det betyder inte att alla ekobrott bemöts med lika milda sanktioner. Viss forskning indikerar att skattebrott och andra brott mot allmänheten bedöms hårdare än bedrägerier riktade mot privata intressen.
- Resultaten från den forskning som prövat hypotesen om rättssystemets klassmässiga partiskhet går i motsatta riktningar. En del resultat tyder på positiva samband mellan hög social status och milda straffpåföljder, medan vissa resultat, tvärtom, tyder på att sannolikheten för hårdare straff ökar med den tilltalades yrkesmässiga status. Andra resultat säger att domstolarna behandlar ekobrottslingar utifrån samma kriterier som gäller för konventionell brottslighet, det vill säga utslagsgivande faktorer är brottets allvarsgrad, brottsrubriceringen, kön, ålder, den åtalades karaktär samt domstolsdistrikt.

- Synen på ekonomisk brottslighet tycks ha skärpts sedan mitten på 1970-talet (post-Watergate). 1980- och 90-talen uppvisar – i affärsbedrägeriernas- och bankkrisernas kölvatten – ett flertal konkreta exempel på en skärpt ingripande-praxis såväl som hårdare straffutmätning.
- Åtskilliga ekobrottsforskare hävdar att civilrättsliga processer och administrativa sanktioner är att föredra framför straffrättsliga åtgärder. Den australiske kriminologen John Braithwaite har i flera arbeten (bland annat baserade på studier av den internationella läkemedelsindustrin) utvecklat argument och modeller för en "självreglerande" åtgärdslogik. Där utgör företagets frivilliga självreglering den primära nivån, medan rättssystemets tvingande regler och formella straff utgör den samlade kontrollstrategins sista instans – att tillgripa när övriga åtgärder varit verkningslösa.
- Ett flertal studier har visat att negativ publicitet är ett fruktat sanktionsmedel bland företagsägare och direktörer, eftersom den kan resultera i förluster för företaget, både i fråga om inkomster, prestige och respekt. Enligt Fisse och Braithwaite (1983) är risken för straffsanktioner inte ett nödvändigt villkor för att ett företag ska vidta önskvärda förändringar. Även vid publicitet utan ett sådant överhängande hot tenderar företag att reformera sin verksamhet. Därför är publicitet en stark form av social kontroll, resonerar de, även om den inte leder till fällande domar eller direkta ekonomiska avbräck.
- Två olika linjer av argument mot de senaste decenniernas teoretiska och ideologiska omsvängningar till fördel för avregleringsargument, självregleringsideal och serviceinriktad myndighetstillsyn kan urskiljas. En linje betonar den politisk-ideologiska grundvalen för denna omsvängning i kombination med ett framhållande av forskningsbaserade uppgifter om den nyliberala strategins brister och tillkortakommanden. En linje hämtar argument från ett rättsfilosofiskt perspektiv med "rättvisa straff" på programmet och som gör gällande att straff är ett legitimt medel att använda (även i fråga om företagsbaserad brottslighet) i syfte att demonstrera samhällets moraliska fördömande.

Forskningsresultaten är anglosaxiska

De relaterade forskningsresultaten härrör från en anglosaxisk kontext (Nordamerika och i viss mån Storbritannien och Australien).

Huruvida de också är giltiga för exempelvis EU-länderna undandrar sig rapportförfattarnas bedömning. För svenskt vidkommande kan dock några försiktiga reflektioner göras:

- Förhållandet att bedöma skattebrott jämförelsevis hårt gäller också här (Lindgren 2000; 2001).
- Synen på ekonomisk brottslighet har skärpts under 1990-talet (Lindgren 2000).
- Pläderingen för självreglerande åtgärder (näringslivets egenkontroll) har förekommit sedan 1980-talets mitt (Lindgren 2000).

Samtidigt kan man konstatera att bankkrisens rättsliga efterspel blev tämligen magert (Larsson 2001), och att det saknas forskning om rättssystemets eventuella klassmässiga partiskhet, den negativa publicitetens faktiska verkan samt jämförelser beträffande implementeringen av olika sociala kontrollformer.

Lästips

För dem som vill fördjupa sig i diskussionen om motåtgärdernas utformning, tillämpning och effekter rekommenderas:

Ayres, I. och Braithwaite, J. (1992). *Responsive Regulation. Transcending the Deregulation Debate*. New York: Oxford University Press.

Levi, M. red. (1999). *Fraud: Organization, Motivation and Control. Vol. 2: The Social, Administrative and Criminal Control of Fraud*.

Aldershot: Ashgate/Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).

Nelken, D. red. (1994). *White-Collar Crime*. Aldershot: Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).

Del 3 samlar artiklar under rubriken *Responding to White-Collar Crime*.

Schlegel, K. (1990). *Just Deserts for Corporate Criminals*. Boston: Northeastern University Press.

Reflektioner om framtidens ekobrottsforskning

Ett oenhetligt forskningsfält

I detta avslutande kapitel uppmärksammas och begrundas en del inslag och kännetecken inom den internationella ekobrottsforskningen.

Först fokuseras studieobjektet, det vill säga näringslivsanknutna regelbrytande handlingar och aktiviteter samt samhällets reaktion på dessa sociala företeelser. Det har framgått att det rör sig om en variationsrik uppsättning förfaranden, som ofta resulterar i tydliga eller mer diffusa skadeverkningar för enskilda eller många offer. Brotten är svåra att upptäcka, inte minst då de begås i skydd av och med hjälp av en legal organisation. Därtill är förfaringsätten många gånger komplicerade, oöverblickbara och svårbegripliga. Orsaks- och ansvarsrelationer kan vara besvärliga att komma åt. Därför är brotten ofta svårutredda. De ställer bland annat krav på långa utredningstider och specialistkompetens. Åtminstone emellanåt begås brotten av gärningsmän med hög social status och därmed förknippad förmåga att mobilisera motstånd mot utredande myndigheter och rättsväsende.

Den oenhetliga karaktären blir inte mindre av att forskare tar sig an denna komplexitet med olika begrepp och ansatser, baserade på olika teoretiska perspektiv. Olika inriktningar betonar olika dimensioner hos kunskapsobjektet, och begreppen refererar till specifika särdrag, alternativt gemensamma grunddrag. Begreppet ekonomisk brottslighet är exempelvis betydligt vidare än begreppen manschettbrottslighet, yrkesbaserad brottslighet och företagsbrottslighet. Det förstnämnda sammanfattar och framställer kunskapsobjektet i en mer odifferentierad betydelse, medan de andra begreppen används i syfte att starkare urskilja en viss beskaffenhet hos fenomenet.

Variationen i begreppsanvändning och perspektivval är förstås inget unikt för ekobrottsforskningen. Konkurrens och motsättningar mellan olika ansatser och synsätt är snarare att betrakta som ett normaltillstånd hos dagens samhällsvetenskap. Inom ekobrottsforskningen exponeras i synnerhet motsättningar mellan sociologiska/kriminologiska begrepps- och teoritraditioner å den ena sidan och rättsvetenskapliga å den andra. I det längre tidsperspektivet utgör dessa skiljaktigheter en tydlig huvudmotsättning, även om konkurrens från företagsekonomiska och rättsekonomiska perspektiv under senare tid gjort sig gällande.

Motsatsförhållandet mellan ett sociologiskt/kriminologiskt förhållningssätt och ett rättsvetenskapligt kommer främst till uttryck i den efterhängsna frågan om brottskriterier, det vill säga om ekonomisk brottslighet ska begränsas till att handla om straffrättsligt sanktionerade förfaranden eller också inbegripa regelbrott som sanktioneras utifrån civilrättslig och administrativ lagstiftning. Merparten av den forskning som denna rapport behandlar argumenterar för en vidare avgränsning, även om betydelsefulla empiriska studier, till exempel av Weisburd et al. (1991), opererar med en snävare, juridiskt grundad brottsbestämning. Det betyder att meningsmotsättningar i denna och andra frågor inte strikt följer disciplinära gränser. I likhet med att det finns sociologer som anlägger operationella, juridiska definitioner finns det rättsvetare som är influerade av stipulativa, sociologiska definitioner, till exempel Delmas-Marty (1980).

Meningsbrytningar av detta slag gäller inte bara begreppsloggörandet av kunskapsobjektet utan är påtagliga också inom andra delområden. Det gäller i synnerhet temat om motåtgärder. Här spelar normativ teori en viktig roll, vilket innebär att positioneringen skärps. Forskarnas ståndpunkter är i detta fall tydligt präglade av normativa preferenser. Valen av förespråkade åtgärdsstrategier låter sig knappast verifieras empiriskt, utan underbyggs av argument om till exempel rättvisa eller effektivitet – värden som är i grunden omtvistade och därmed konfliktladdade.

Meningsmotsättningar inom och mellan discipliner

Perspektivkonkurrens och meningsmotsättningar förekommer också inom respektive disciplin. När det gäller sociologi och kriminologi är ekobrottsfältet genomsyrat av samma skiljaktigheter som gäller för dessa ämnestraditioner i sin helhet. Det man kan observera inom ekobrottsforskningen är välkända, riktningbaserade distinktioner, exempelvis betoningar av processer på mikro-nivå eller strukturer på makronivå, relationerna mellan individuellt handlande eller sociala strukturer som hindrar respektive möjliggör, antaganden om en given rationalitet som handlingarnas grundval eller gensvar om att denna rationalitet är infogad i och präglad av sociala och kulturella förhållanden.

Som framgått i genomgången av orsaksteorier är skilda teoretiska grundantaganden, nivåval och frågor om relevant analysenhet av stor betydelse för teorigenereringen inom fältet. Ekobrottsforskningen reflekterar också relativt nya problematiseringar och en kritik av befästa huvudspår inom respektive disciplin. Exempel på det är den feministiska kritiken av att det i huvudsak är män som forskar om mäns angelägenheter och den viktimologiska kritiken mot en invand gärningsmannabetoning.

En konsekvens av vad som hittills sagts om ekobrottslighetens heterogenitet, disciplinära motsättningar och ämnesbundna skiljaktigheter är att olika forskare fokuserar olika aspekter av studieobjektet. En tillkommande faktor av betydelse för vad som ska undersökas och vad som kan sägas är valet av material och metod. I inledningskapitlet konstaterades kortfattat att ekobrotts-

forskningen skiljer sig från annan brottsforskning i fråga om datamaterial, metodval, analys- och tolkningsstrategier. Frånvaron av kriminalstatistik, offerundersökningar av surveytyp och självdeklarationsstudier påtalades särskilt. Dominansen av fallstudier är uppenbar. Fallstudiemetodiken betraktas inte som "det näst bästa", utan framhålls tvärtom som den mest lämpade formen och strategin, givet frånvaron av systematiska registerdata av god kvalitet (Geis 1991; Vaughan 1992 b).

Forskare som baserar sina studier på större, kvantitativa material, med ursprung i exempelvis data om personer dömda för ekobrott (Weisburd et al. 1991; Gottfredson och Hirschi 1990), möts av invändningar och kritik – i synnerhet om de har anspråk på att därmed säga något generellt om manschettbrottslighetens sociala karakteristika. Huvudinvändningen är att myndighetsbaserade registerdata är ensidiga och skeva. De fångar in en enklare typ av ekonomisk brottslighet, och de återspeglar primärt myndigheternas strategier, ambitioner och effektivitet. Framför allt Shapiros (1984) forskning om den amerikanska finansinspektionens verksamhet påvisar hur kontrollorganens metoder för att upptäcka och utreda brott är avgörande för vilken typ av brott och vilken typ av brottsling som avslöjas. Weisburd et al. (1991) drar slutsatsen att variationen är stor i fråga om hur olika ekobrott upptäcks. Även om en stor del blir kända genom olika myndighetsinsatser, eller i vissa fall genom uppgifter från informanter, upptäcks och anmäls åtskilliga ekobrott av dem som direkt utsätts för dem, det vill säga offren själva. Det gäller i synnerhet olika slags bedrägerier och brott som bankförskingring.

Några utvecklingslinjer

Sutherlandtraditionen är fortfarande stark, trots en omfattande kritik angående oklara distinktioner mellan det straffbara och det omoraliska, begreppslik inkonsistens samt ofruktbar betoning av social status. Den parallella problematiseringen av de maktstarkas brottslighet och samhällets ovilja, alternativt oförmåga, att ta itu med de välsituerades självsvåldighet, träffar mitt i prick på övergripande samhälleliga kontroverser, fångade i begreppspar som arbete och kapital, politik och marknad, jämlikhet och frihet, rättvisa och effektivitet etc. Sutherlands arbete är därför en given utgångspunkt för dem som anlägger ett konfliktperspektiv i sin samhällsforskning, oavsett om detta betonar klasser och exploatering eller gruppbaseade värden och intressen.

En del empiriskt inriktad ekobrottsforskning har emellertid genererat resultat som starkt ifrågasätter delar av Sutherlands budskap. Främst kan nämnas genomslaget för Yaleforskarnas arbete, till exempel Weisburd et al. (1991) och Wheeler, Weisburd och Bode (1982), som visat att ekobrottsligheten har en annan social spridning än vad Sutherland tänkte sig, och att rättssystemet inte demonstrerar någon påstådd exklusiv social hänsyn. Resultat som dessa har både verifierats och falsifierats av annan forskning. Den här rapporten har lyft fram studier och

genomgångar av bland andra Shapiro (1984), Levi (1992) och Croall (1995) som lutar åt samma håll när det gäller brottslighetens sociala sammansättning, och studier av bland andra Geis (1967) och Calavita, Pontell, Tillman (1997) som vederlägger tanken på ett rättssystem som tjänar överklassens sak. Trots kritiken om ensidiga och skeva data och trots förekomsten av åtminstone delvis motsatta resultat, så finns det sammantaget tillräckligt med forskningsrön som ger fog för en kritisk inställning till delar av Sutherlandarvet. Inte minst viktigt är att beakta vilket slags ekonomisk brottslighet man talar om, med avseende på omfattning, komplexitet, social lokalisering etc.

En annan viktig, sentida tendens är argumenten – teoretiska och empiriska – för att distinktionen mellan ekobrottslighet och organiserad brottslighet inte längre är hållbar. Ekobrottslighet är inte enbart ett fenomen begränsat till det legala näringslivet och den legala yrkesutövningen. Den är i viss utsträckning också en gränsöverskridande företeelse som med likgiltighet inför legalitetsfrågor söker nya tillfällen, nya tekniker och nya partners i sin jakt på ekonomisk vinning.

När det gäller ekobrottsforskningens teoretiska riktningar kan man notera att den interaktionistiska socialpsykologiska traditionen liksom anomitraditionen fortfarande är vital. Inslag från dessa äldre traditioner integreras med inslag från andra teoretiska riktningar, exemplifierat av Colemans (1998) integrativa teori, där interaktionsmomenten förbinds med strukturell konfliktteori, och Vaughans (1992 a) integration av anomitemat med modern organisationsteori. Organisationsteorins ökande betydelse är ett tydligt exempel på en teoretisk inbrytning inom forskningsfältet. Detsamma kan sägas om rational choice-teorier, feministisk teoribildning med fokus på kvinnor som offer för företagsbrottslighet samt den viktimologiska ansatsens utbredning.

Gränsöverskridande forskning ger bättre resultat

Exempel har getts på fruktbara integrativa ansatser. Däremot kan man konstatera att det är mycket ont om egentliga tvärvetenskapliga satsningar. Antologier och utgivna konferensrapporter är ofta enformiga med avseende på medverkande discipliner. Antingen är det så att de bara rymmer bidrag från till exempel sociologer och kriminologer, eller så samlar de företrädare från flera ämnestraditioner som var för sig presenterar ämnesspecifik forskning. Bortsett från forskare som parvis representerar olika discipliner, exempelvis juridik-professorn Brent Fisse och kriminologen John Braithwaite (1993), har vi inte funnit några exempel på egentlig tvärvetenskaplig forskning om ekonomisk brottslighet.

Genomgången indikerar att koncentrerade forskningssatsningar ger goda resultat. Det visar exemplet *Yale Studies on White-Collar Crime*, vid Yale-universitetet i USA. Här skapades en forskningsmiljö, federalt finansierad av *National Institute of Justice*, i syfte att utveckla ekobrottsforskningen i teoretiskt och empiriskt avseende. Under ledning av Stanton Wheeler (*Professor of Law and the*

Social Sciences) har enskilda forskare och forskargrupper under 1980- och 1990-talen producerat ett stort antal monografier och artiklar. Förutom Wheeler, har många av senare decennierna mer namnkunniga amerikanska ekobrottsforskare varit verksamma här, till exempel Susan Shapiro, David Weisburd, Nancy Bode, Kenneth Mann, Austin Sarat och Jack Katz. I presentationen har upplägg, datamaterial och resultat från framför allt Weisburds et al. och Shapiros betydelsefulla studier redovisats. Yalegruppen har tydligt demonstrerat fruktbarheten av att forskare arbetar med samma dataurval och i olika studier ställer olika frågor till ett och samma material. *Yale Studies on White-Collar Crime* är det bästa exemplet inom internationell ekobrottsforskning på vilka goda effekter en bra centrumbildning kan ha.⁹

Andra exempel på fruktbara amerikanska forskningsmiljöer är University of California at Irvine, med Gilbert Geis i huvudrollen. Här har, vid sidan av Geis egen produktion av inflytelsrika arbeten, ett flertal framgångsrika forskare fått sin skolning och producerat uppmärksammade studier, exempelvis Gary Green, Kitty Calavita, Paul Jesilow, Henry Pontell, John Braithwaite.

I Frankrike har juridikprofessorn Mireille Delmas-Marty lett en forskargrupp som i ett omfattande arbete studerat två teman som annars sällan kopplas samman: ekonomisk brottslighet och brott mot mänskliga rättigheter. Projektet har genererat sex volymer (Delmas-Marty 1995–1997) med redogörelser och analys från olika delar av världen (Europa, Asien, den islamska världen) och med betoning av den internationella grundvalen hos dagens ekobrottslighet och rättighetskränkningar. En volym (1996) ägnas särskilt åt de internationella institutionernas roll – FN, OECD, Världsbanken, Internationella valutafonden med flera.

Det är också möjligt att ge exempel på enskilda forskare som tillsammans med kolleger och/eller doktorander svarat för en omfattande produktion inom forskningsfältet, till exempel den australiske kriminologen John Braithwaite, den kanadensiske kriminologen John Hagan och den brittiske kriminologen Michael Levi.

En blick framåt

Denna rapport har påtalat vissa brister och angett vissa behov och utmaningar för den framtida ekobrottsforskningen. Det är anmärkningsvärt att det saknas nationsspecifika upprepningar av en del klassiska studier, såsom Sutherlands (1949) och Clinards och Yeagers (1980). Sådana reproduktioner skulle kunna läggas till grund för mer systematiska jämförelser. Med tanke på forskningsfältets drygt femtioåriga historia är det också anmärkningsvärt att behovet av större komparativa studier, där jämförelserna kan gälla nationer, branscher

⁹ För en kritisk granskning av Yale-projektet, se Johnson och Leo (1993/1999).

eller brottstyper, inte alls är tillgodosett. Svårigheterna är förstås många när det gäller denna typ av projekt. De är dock i princip inte större inom ekobrottsforskningens område än vad som gäller för brottsforskningen i allmänhet, eller för den komparativa välfärdsforskningen eller den komparativa arbetsmarknadsforskningen. De endisciplinära betoningar som tidigare uppmärksammats antyder dessutom behovet av tvärvetenskapliga projekt, som bättre än hittills skulle kunna beskriva, ge förklaringar till och förmedla en fördjupad förståelse av ekobrottslighetens sammanhängande dimensioner.

Den svenska ekobrottsforskningen är kvantitativt mycket begränsad och ännu outvecklad i teoretiskt och empiriskt hänseende. Förhoppningsvis har denna genomgång och diskussion av teman i internationell ekobrottsforskning visat att det finns idéer, ansatser och empiriska resultat värda att hämta och utveckla i ett nationellt forskningssammanhang som förhoppningsvis blir alltmer internationellt orienterat.

Antologier och databaser

Det finns ett antal klassiska texter om ekonomisk brottslighet (manschettbrottslighet, företagsbrottslighet, yrkesbaserad brottslighet, affärsbedrägerier etc.), och det tillkommer då och då texter som tämligen omgående påverkar forskningsfältet (i teoretisk och/eller empirisk mening). Nedanstående antologier innehåller sammanställningar av sådana texter.

Geis, G., Meier, R. och Salinger, L. red., (1995). *White-Collar Crime. Classic and Contemporary Views*. New York: The Free Press (3rd ed.).

Levi, M. red., (1999). *Fraud: Organization, Motivation and Control. Vol. 1. The Extense and Causes of White-Collar Crime*. Aldershot: Ashgate/Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).

Levi, M. red., (1999). *Fraud: Organization, Motivation and Control. Vol. 2. The Social, Administrative and Criminal Control of Fraud*. Aldershot: Ashgate/Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).

Mars, G. red., (1996). *Occupational Crime*. Aldershot: Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).

Nelken, D. red., (1994). *White-Collar Crime*. Aldershot: Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).

Orland, L. red., (1995). *Corporate and White-Collar Crime: An Anthology*. Cincinnati: Andersons Publishing Company.

Passas, N. red., (1995). *Organized Crime*. Aldershot: Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).

Passas, N. red., (1999). *Transnational Crime*. Aldershot: Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).

I fråga om bibliografier är standardverket:

Liebl, H. (1985). *Internationale Bibliographie zur Wirtschaftskriminalität/ International Bibliography on Economic Crime*. Pfaffenweiler: Centaurus-Verlagsgesellschaft. En uppdaterad andra del av samma författare och med samma titel, utgiven på samma förlag, utkom 1993.

En till formatet mindre, men å andra sidan bättre uppdaterad bibliografi är:

Christophersen, J. G. (1999). *Økonomisk kriminalitet. En bibliografi over internasjonal litteratur*. Oslo: Det Kriminalitetsforebyggende Råd.

När det gäller databaser kan rekommenderas **Criminal Justice Abstracts** (nåbar bland annat via Polishögskolans bibliotek (www.police.se/gemensam/phs/bibl.htm). För externa användare krävs användarnamn och lösenord för att komma åt CJA. Den indexerar material från 1968 och framåt, och posterna är i allmänhet försedda med utförliga abstracts.

Tyskt material kan sökas via databasen delbanco (www.delbanco.de) som också medger on-line-beställningar. Via delbanco når man även franska databaser, till exempel nationalbibliotekets databaser. En annan tysk databas är KrimDok-online (www.ifk.jura.uni-tuebingen.de), och en fransk databas som medger både sökningar och on-line-beställningar är alapage (www.alapage.com).

Referenser

- Abolafia, M.** (1996). *Making Markets. Opportunism and Restraint on Wall Street*. Cambridge: Harvard University Press.
- Albonetti, C.** (1998 a). Direct and Indirect Effects of Case Complexity, Guilty Pleas, and Offender Characteristics on Sentencing for Offenders of a White-Collar Crime. *Journal of Quantitative Criminology*. Vol. 14:353–378.
- Albonetti, C.** (1998 b). The Role of Gender and Departures in the Sentencing of Defendants Convicted of a White-Collar Offense Under the Federal Sentencing Guidelines. I: Ulmer, J. T. (red.) *Sociology of Crime, Law and Deviance (Vol. 1)*. Greenwich, CT: Jai Press.
- Albrecht, H-J.** (1999) Forschungen zur Wirtschaftskriminalität In Europa. Konzepte und Empirische Befunde. I: Bauhofer, S., Queloz, N. och Wyss, E. (Hrsg). *Wirtschaftskriminalität/Criminalité économique*. Chur/Zürich: Verlag Rüegger.
- Asch, P. och Senca, J.** (1969). Is Collusion Profitable? *The Review of Economics and Statistics*. Vol. 58:1–12.
- Aubert, V.** (1952). White-Collar Crime and Social Structure. *American Journal of Sociology*. Vol. 58: 263–271.
- Ayres, I. och Braithwaite, J.** (1992). *Responsive Regulation. Transcending the Deregulation Debate*. New York: Oxford University Press.
- Ball, R.** (1996). The Logic of Definition Applied to Various Definitions of White Collar Crime. I: Helmkamp J, Ball R. och Townsend K. (red.) *Definitional Dilemma: Can and Should There Be a Universal Definition of White-Collar Crime?* Morgantown, West Virginia: National White Collar Crime Center.
- Bandura, A.** (1973). *Aggression: Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Baumbusch, R.** (1992). *Recent Developments in Economic Crime*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Baumhart, R.** (1961). How Ethical Are Businessmen? *Harvard Business Review*. Vol. 39:5–176.
- Belbot, B.** (1995). Corporate Criminal Liability. I: Blankenship, M. B. (red.) *Understanding Corporate Criminality*. New York: Garland Publishing Inc.
- Belke, R. och Oehmichen, J.** (Hrsg.) (1983) *Wirtschaftskriminalität. Aktuelle Fragen des Wirtschaftsstrafrechts in Theorie und Praxis*. Bamberg: Bayerische Verlagsanstalt.

- Benson, M.** (1989). The Influence of Class Position on the Formal and Informal Sanctioning of White-Collar Offenders. *Sociological Quarterly*. Vol. 30:465–479.
- Benson, M. och Walker, E.** (1988). Sentencing the White-Collar Offender. *American Sociological Review*. Vol. 53:294–302.
- Bernard, T.** (1984). The Historical Development of Corporate Criminal Liability. *Criminology*. Vol. 22: 3–17.
- Bonger, W.** ([1916]1969). *Criminality and Economic Conditions*. Utdrag ur och med förord av Turk, A. Bloomington: Indiana University Press.
- Box, S.** (1983). *Power, Crime, and Mystification*. London: Tavistock Publications.
- Braithwaite, J.** (1984). *Corporate Crime in the Pharmaceutical Industry*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Braithwaite, J.** (1989). *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Braithwaite, J.** (1993). Transnational Regulation of the Pharmaceutical Industry. I: Geis, G. och Jesilow, P. (red.) White-Collar Crime. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 525:12–30.
- Braithwaite, J. och Fisse, B.** (1990). On the Plausibility of Corporate Crime Theory. I: Laufer, W. S. och Adler, F. (red.) *Advances in Criminological Theory*, Vol. 2. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Brenner, S. och Molander, E.** (1977). Is the Ethics of Business Changing? *Harvard Business Review*. Vol. 55:59–70.
- Brickey, K.** (1997). *Corporate and White-Collar Crime. Selected Cases and Statutes*. New York: Aspen Law & Business.
- Burton, J. Jr.** (1966). An Economic Analysis of Sherman Act Criminal Cases. I: Clabault, J. och Burton, J. Jr. (red.) *Sherman Act Indictments, 1955–1965: A Legal and Economic Analysis*. New York: Federal Legal Publications.
- Calavita, K. och Pontell, H.** (1994). The State and White-Collar Crime. Saving the Savings and Loans. *Law and Society Review*. Vol. 28:297–325.
- Calavita, K., Pontell, H. och Tillman, R.** (1997). *Big Money Crime. Fraud and Politics in the Savings and Loan Crisis*. Berkeley: University of California Press.
- Castells, M.** (1998). *End of Millennium. The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. III*. Oxford: Blackwell.
- Clarke, R. V. och Felson, M.** (1993) Introduction: Criminology, Routine Activity, and Rational Choice. I: Clarke, R. V. och Felson, M. (red.) *Routine Activity and Rational Choice. Advances in Criminological Theory*. Vol. 5. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Clinard, M. och Quinney, R.** (1967). *Criminal Behavior Systems. A Typology*. New York: Holt, Reinhart and Winston.
- Clinard, M. och Quinney, R.** (1973). *Criminal Behavior Systems. A Typology*. New York: Holt, Reinhart and Winston.
- Clinard, M. och Yeager, P.** (1980). *Corporate Crime*. New York: The Free Press.
- Coleman, J. W.** (1987). Toward an Integrated Theory of White-Collar Crime. *American Journal of Sociology*. Vol. 93:406–439.

- Coleman, J. W.** (1992). The Theory of White-Collar Crime: From Sutherland to the 1990s. I: Schlegel, K. och Weisburd, D. (red.) *White-Collar Crime Reconsidered*. Boston: Northeastern University Press.
- Coleman, J. W.** (1998). *The Criminal Elite. Understanding White-Collar Crime*. New York: St. Martin's Press (4th ed.).
- Collins, J. och Schmidt, F.** (1993). Personality, Integrity and White-Collar Crime: A Construct Validity Study. *Personnel Psychology*. Vol. 46:295–311.
- Cotterrell, R.** (1992). *The Sociology of Law. An Introduction*. London: Butterworths (2nd ed.).
- Cressey, D.** (1953). *Other Peoples Money: A Study of the Social Psychology of Embezzlement*. Glencoe, Illinois: Free Press.
- Cressey, D.** (1988). The Poverty of Theory in Corporate Crime Research. I: Laufer, W. och Adler, F. (red.) *Advances in Criminological Theory, Vol. 1*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Croall, H.** (1989). Who Is the White-Collar Criminal? *British Journal of Criminology*. Vol. 29: 409–426.
- Croall, H.** (1992). *White-Collar Crime. Criminal Justice and Criminology*. Buckingham: Open University Press.
- Croall, H.** (1995). Target Women: Women's Victimization and White-Collar Crime. I: Dobash, R., Dobash, R. och Noaks, L. (red.) *Gender and Crime*. Cardiff: University of Wales Press.
- Cullen, F., Makestad, W. och Cavander, G.** (1987). *Corporate Crime under Attack. The Ford Pinto Case and Beyond*. Cincinnati: Anderson Publishing Co.
- Davies, P., Francis, P. och Jupp, V.** (red.) (1999). *Invisible Crimes. Their Victims and Their Regulation*. London: Macmillan Press.
- Daly, K.** (1989). Gender and Varieties of White-Collar Crime. *Criminology*. Vol. 27: 769–793.
- Delmas-Marty, M.** (1980). White-Collar Crime and the EEC. I: Leigh, L. H. (red.). *Economic Crime in Europe*. London: The Macmillan Press.
- Delmas-Marty, M.**, red. (1995–1997). *Criminalité Économique et Atteintes à la Dignité de la Personne*. Vol. 1–6. Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Delord-Reynal, Y.** (1983). Les Victimes de la Delinquance d'Affaires. *Victimology*. Vol. 8: 68–79.
- Denzin, N.** (1977). Notes on the Criminogenic Hypothesis: A Case Study of the American Liquor Industry. *American Sociological Review*. Vol. 42:905–920.
- Edelhertz, H.** (1970) *The Nature, Impact and Prosecution of White-Collar Crime*. Washington, D.C.: Department of Justice.
- Elias, R.** (1993). *Victims Still. The Political Manipulation of Crime Victims*. Newbury Park: Sage.
- Erman, M. och Lundman, R.** (red.) ([1978]1996). *Corporate and Governmental Deviance. Problems of Organizational Behavior in Contemporary Society*. New York: Oxford University Press.

- Faberman, H.** (1975). A Criminogenic Market Structure: The Automobile Industry. *The Sociological Quarterly*. Vol. 16:438–457.
- Fattah, E.** (1992). Victims and Victimology: The Facts and the Rhetoric. I: Fattah, E. (red.) *Towards a Critical Victimology*. New York: St. Martin's Press.
- Fisse, B. och Braithwaite, J.** (1983). *The Impact of Publicity on Corporate Crime*. Albany: State University of New York Press.
- Fisse, B. och Braithwaite, J.** (1993). *Corporations, Crime and Accountability*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault, M.** (1984). *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv förlag.
- Friedrichs, D.** (1996). *Trusted Criminals. White Collar Crime in Contemporary Society*, Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Geis, G.** (1967). The Heavy Electrical Equipment Antitrust Cases. Price-Fixing Techniques and Rationalizations. I: Clinard, M. och Quinney, R. (red.) *Criminal Behavior Systems. A Typology*. New York: Holt, Reinhart and Winston.
- Geis, G.** (1975). Victimization Patterns in White-Collar Crime. I: Drapkin, I. och Viano, E. (red.) *Victimology: A New Focus, Volume V. Exploiters and Exploited: The Dynamics of Victimization*. Lexington: Lexington Books.
- Geis, G.** (1991). The Case Study Method in Sociological Criminology. I: Feagin, J., Orum, A. och Sjöberg, G. (red.) *A Case for the Case Study*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Geis, G.** (1992). White-Collar Crime: What Is It? I: Schlegel, K. och Weisburd, D. (red.) *White-Collar Crime Reconsidered*. Boston: Northeastern University Press.
- Geis, G.** (1995). A Review, Rebuttal, and Reconciliation of Cressey and Braithwaite and Fisse on Criminological Theory and Corporate Crime. I: Laufer, W. S. och Adler, F. (red.) *Advances in Criminological Theory, Vol. 6*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Geis, G. och Goff, C.** (1994). Edwin H. Sutherland's White-Collar Crime in America: An Essay in Historical Criminology. I: Beirne, P. (red.) *The Origins and Growth of Criminology. Essays on Intellectual History, 1760-1945*. Aldershot: Dartmouth.
- Goff, C.** (1995). Due Process and the Nova Scotia Herbicide Trial. I: Pearce, F. och Snider, L. (red.) *Corporate Crime: Contemporary Debates*. Toronto: University of Toronto Press.
- Gottfredson, M. och Hirschi, T.** (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Green, G.** (1997). *Occupational Crime*. Chicago: Nelson–Hall Publishers.
- Gross, E.** (1978). Organizational Crime: A Theoretical Perspective. I: Denzin, N. (red.) *Studies in Symbolic Interaction*. Greenwich: JAI Press.
- Hagan, J.** ([1980]1993). The Corporate Advantage: A Study of the Involvement of Corporate and Individual Victims in a Criminal Justice System. I: Baumgartner, M. P. (red.) *The Social Organization of Law*. San Diego: Academic Press (2nd. ed.).

- Hagan, J., Nagel, I. och Albonetti, C.** (1980). The Differential Sentencing of White-Collar Offenders in Ten Federal District Courts. *American Sociological Review*. Vol. 45:802–820.
- Hagan, J. och Nagel, I.** (1982). White-Collar Crime, White-Collar Time: The Sentencing of White-Collar Offenders in the Southern District of New York. *American Criminal Law Review*. Vol. 20:259–289.
- Hagan, J. och Parker, P.** (1985). White-Collar Crime and Punishment: The Class Structure and Legal Sanctioning of Securities Violations. *American Sociological Review*. Vol. 50:302–316.
- Hagan, J. och Palloni, A.** (1986). 'Club Fed' and the Sentencing of White-Collar Offenders Before and After Watergate. *Criminology*. Vol. 24:603–621.
- Hay, G. och Kelley, D.** (1974). An Empirical Survey of Price-Fixing Conspiracies. *Journal of Law and Economics*. Vol. 17:13–39.
- Hechter, M. och Kanazawa, S.** (1997) Sociological Rational Choice Theory. *Annual Review of Sociology*. Vol. 23:191–214.
- Jesilow, P., Klempner, E. och Chiao, V.** (1992). Reporting Consumer and Major Fraud. A Survey of Complaints. I: Schlegel, K. och Weisburd, D. (red.) *White-Collar Crime Reconsidered*. Boston: Northeastern University Press.
- Johnson, D. och Leo, R.** ([1993]1999) The Yale White-Collar Crime Project: A Review and Critique. I: Levi, M. (red.) *Fraud: Organization, Motivation and Control*. Vol. 1. *The Extense and Causes of White-Collar Crime*. Aldershot: Ashgate/Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).
- Justitiedepartementet** (1993). *Effektiva ekobrottsbekämpning. Rapport från regeringens ekobrottsberedning*. Ds 1996:1. Stockholm: Fritzes.
- Kaiser, G.** (1995). Victimological Research: Looking Backward and Ahead. *Studies on Crime and Crime Prevention*. Vol. 4: 220–235.
- Katz, J.** (1980). The Social Movement Against White-Collar Crime. I: Bittner, E. och Messinger, S. (red.) *Criminology Review Yearbook*. Vol. 2:161–184. Beverly Hills: Sage.
- Keeble, J.** (1991). *Out of the Channel: the Exxon Valdez Oil Spill in Prince William Sound*. New York: Harper Collins.
- Kitch, E.** (1983). Economic Crime Theory. I: Kadish, S. (red.) *Encyclopedia of Crime and Justice*. New York: The Free Press.
- Kramer, R.** (1982). Corporate Crime: An Organizational Perspective. I: Wickman, P. och Dailey, T. (red.) *White-Collar and Economic Crime. Multi-disciplinary and Cross-National Perspectives*. Lexington: Lexington Books.
- Larsson, B.** (2001, under utgivning). *Bankkrisen, medierna och politiken. Offentliga tolkningar och reaktioner på 90-talets bankkris*. Göteborg Studies in Sociology No 3. Göteborg: Department of Sociology, Göteborg University.
- Lemert, E.** (1997). *The Trouble With Evil. Social Control at the Edge of Morality*. Albany: State University of New York Press.
- Leonard, W. och Weber, M.** (1970). Automakers and Dealers: A Study of Criminogenic Market Forces. *Law and Society Review*. Vol. 4:407–424.

- Levi, M.** (1987 a). Crisis? What Crisis? Reactions to Commercial Frauds in the United Kingdom. *Contemporary Crises*. Vol. 11:207–221.
- Levi, M.** (1987 b). *Regulating Fraud. White-Collar Crime and the Criminal Process*. London: Tavistock Publications.
- Levi, M.** (1992). White-Collar Crime Victimization. I: Schlegel, K. och Weisburd, D. (red.) *White-Collar Crime Reconsidered*. Boston: Northeastern University Press.
- Levi, M.** (1994). Masculinities and White-Collar Crime. I: Newburn, T. och Stanko, E. A. (red.) *Just Boys Doing Business? Men, Masculinities and Crime*. London: Routledge.
- Levi, M.,** red. (1999). *Fraud: Organization, Motivation and Control. Vol. 1. The Extense and Causes of White-Collar Crime*. Aldershot: Ashgate/Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).
- Levi, M.,** red. (1999). *Fraud: Organization, Motivation and Control. Vol. 2. The Social, Administrative and Criminal Control of Fraud*. Aldershot: Ashgate/Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).
- Liljeström, R. och Dahlström, E.** (1981). *Arbetarkvinnor i hem-, arbets- och samhällsliv*. Stockholm: Tidens förlag.
- Lindgren, S-Å.** (1998) *Om brott och straff. Från sociologins klassiker till modern kriminologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindgren, S-Å.** (2000). *Ekonomisk brottslighet. Ett samhällsproblem med förbindelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindgren, S-Å.** (2001). Staten – ett brottsoffer med särställning. I: Åkerström, M. och Sahlin, I. (red.) *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.
- Mann, K., Wheeler, S. och Sarat, A.** (1980). Sentencing the White-Collar Offender. *American Criminal Law Review*. Vol. 17:479–500.
- Manson, D.** (1986). *Tracking Offenders: White-Collar Crime*. Washington D.C.: Government Printing Office.
- Mars, G.** ([1982]1999) *Cheats at Work. An Anthropology of Workplace Crime*. Aldershot: Ashgate/Dartmouth.
- Mars, G.,** red. (1996). *Occupational Crime*. Aldershot: Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).
- McGuire, M. och Edelhertz, H.** (1980). Consumer Abuse of Older Americans: Victimization and Remedial Action in Two Metropolitan Areas. I: Geis, G. och Stotland, E. (red.) *White-Collar Crime. Theory and Research*. Beverly Hills: Sage
- Messner, S. och Rosenfeld, R.** (1994). *Crime and the American Dream*. Belmont (CA): Wadsworth.
- Meštrović, S.** (1991). *The Coming Fin de Siècle. An Application of Durkheim's Sociology to Modernity and Postmodernity*. London: Routledge.
- Mills, C. W.** ([1956]1971). *Makteliten*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Mintzberg, H.** (1983). *Structure in Fives: Designing Effective Organizations*. Englewood Cliffs (N.J.): Prentice Hall.

- Moore, E. och Mills, M.** (1990). The Neglected Victims and Unexamined Costs of White-Collar Crime. *Crime & Delinquency*, Vol. 36: 408–418.
- Müller, R., Wabnitz, H-B och Janovsky, T.** (1997). *Wirtschaftskriminalität. Eine Darstellung der typischen Erscheinungsformen mit praktischen Hinweisen zur Bekämpfung*. München: Verlag C.H. Beck.
- Müller, W.** (1999). *Aktuelle Probleme des § 263a StGB*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Nelken, D.**, red. (1994). *White-Collar Crime*. Aldershot: Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).
- Nelken, D.** (1997). White-Collar Crime. I: Maguire, M., Morgon, R. och Reiner, R. (red.) *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Clarendon Press (2nd ed.).
- Orland, L.**, red. (1995). *Corporate and White-Collar Crime: An Anthology*. Cincinnati: Anderson Publishing Company.
- Passas, N.**, red. (1995). *Organized Crime*. Aldershot: Dartmouth (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).
- Passas, N.**, red. (1999). *Transnational Crime*. Aldershot: Dartmouth. (The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology).
- Paternoster, R. och Simpson, S.** (1993). A Rational Choice Theory of Corporate Crime. I: Clarke, R. V. och Felson, M. (red.) *Routine Activity and Rational Choice. Advances in Criminological Theory. Vol. 5*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Pearce, F. och Snider, L.** red. (1995). *Corporate Crime. Contemporary Debates*. Toronto: University of Toronto Press.
- Pearce, F. och Tombs, S.** (1998). *Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry*. Aldershot: Ashgate/Dartmouth.
- Peppin, P.** (1995). Feminism, Law, and the Pharmaceutical Industry. I: Pearce, F. och Snider, L. (red.) *Corporate Crime: Contemporary Debates*. Toronto: University of Toronto Press.
- Perrow, C.** (1986). *Complex Organizations: A Critical Essay*. New York: McGraw-Hill.
- Pfeffer, J. och Salanick, R.** (1978). *The External Control of Organizations: The Resource Dependence Perspective*. New York: Harper & Row.
- Poveda, T.** (1994). *Rethinking White-Collar Crime*. Westport: Praeger.
- Punch, M.** (1996). *Dirty Business. Exploring Corporate Misconduct. Analysis and Cases*. London: Sage.
- Queloz, N.** (1999). Criminalité économique et criminalité organisée: Comment les différencier? I: Bauhofer, S., Queloz, N. och Wyss, E. (Hrsg). *Wirtschaftskriminalität/Criminalité économique*. Chur/Zürich: Verlag Rüegger.
- Reiss Jr. A. och Tonry M.** (1993). Organizational Crime. I: Tonry M. och Reiss Jr. A. (red.) *Beyond the Law. Crime in Complex Organizations*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Riedel, M.** (1968). Corporate Crime and Interfirm Organization: A Study of Penalized Sherman Act Violations. *Graduate Sociology Club Journal*. Vol. 8:74–97.
- Rosoff, S., Pontell, H. och Tillman, R.** (1998). *Profit Without Honor. White-Collar Crime and the Looting of America*. Upper Saddle River (N.J.): Prentice Hall.
- Ruggiero, V.** (1996). *Organized and Corporate Crime in Europe. Offers that Can't Be Refused*. Aldershot: Dartmouth.
- Savelsberg, J.** (1994). *Constructing White-Collar Crime. Rationalities, Communication, Power*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Schlegel, K.** (1990). *Just Deserts for Corporate Criminals*. Boston: Northeastern University Press.
- Schrager, L. och Short Jr. J.** (1977). Toward a Sociology of Organizational Crime. *Social Problems*. Vol. 25:407–419.
- Sellin, T. och Wolfgang, M.** (1964). *The Measurement of Delinquency*. New York: John Wiley & Sons.
- Shapiro, S.** (1984). *Wayward Capitalists. Target of the Securities and Exchange Commission*. New Haven: Yale University Press.
- Shapiro, S.** (1985). The Road Not Taken: The Elusive Path To Criminal Prosecution For White-Collar Offenders. *Law & Society Review*. Vol. 19:253–291.
- Shapiro, S.** (1990). Collaring the Crime, Not the Criminal. Reconsidering the Concept of White-Collar Crime. *American Sociological Review*. Vol. 55: 346–365.
- Shichor, D.** (1989). Corporate Deviance and Corporate Victimization: A Review and Some Elaborations. *International Review of Victimology*, Vol. 1: 67–88.
- Shover, N., Litton Fox, G. och Mills, M.** (1994). The Long-Term Consequences of Victimization by White-Collar Crime. *Justice Quarterly*. Vol. 11:75–98.
- Silk, L. och Vogel, D.** (1976). *Ethic and Profits: The Crisis of Confidence in American Business*. New York: Simon & Schuster.
- Simon, D.** (1996). From White-Collar Crime to Elite Deviance: Reasons for a Paradigm Shift. I: Helmkamp J, Ball R. och Townsend K. (red.) *Definitional Dilemma: Can and Should There Be a Universal Definition of White-Collar Crime?* Morgantown, West Virginia: National White Collar Crime Center.
- Simpson, S. och Elis, L.** (1996). Theoretical Perspectives on the Corporate Victimization of Women. I: Szockyj, E. och Fox, J. G. (red.) *Corporate Victimization of Women*. Boston: Northeastern University Press.
- Smith Jr., D.** (1982). White-Collar Crime, Organized Crime, and the Business Establishment: Resolving a Crisis in Criminological Theory. I: Wickman, P. och Dailey, T. (red.) *White-Collar and Economic Crime. Multidisciplinary and Cross-National Perspectives*. Lexington: Lexington Books.
- Snider, L.** (1990). Cooperative Models and Corporate Crime: Panacea or Cop-Out? *Crime & Delinquency*. Vol. 36: 373–391.
- Snider, L.** (1993). *Bad Business. Corporate Crime in Canada*. Scarborough (Ontario): Nelson Canada.

- Snider, L.** (1995). Regulating Corporate Behavior. I: Blankenship, M. (red.) *Understanding Corporate Criminality*. New York: Garland Publishing.
- Snider, L.** (2000). The Sociology of Corporate Crime: An Obituary (or: Whose Knowledge Claims Have Legs?). *Theoretical Criminology*. Vol. 4:169–206.
- Stitt, B. och Giacomassi, D.** (1995). Assessing Victimization from Corporate Harm. I: Blankenship, M. B. (red.) *Understanding Corporate Criminality*. New York: Garland Publishing.
- Stone, C.** (1975). *Where the Law Ends. The Social Control of Corporate Behavior*. New York: Harper & Row.
- Sutherland, E.** (1940). White-Collar Criminality. *American Sociological Review*, 5:1-12.
- Sutherland, E.** (1945). Is 'White-Collar Crime' Crime? *American Sociological Review*, 10:132-139.
- Sutherland, E.** (1948). Crime of Corporations. I: Cohen, A., Lindesmith, A. och Schuessler, K. (red.) (1956). *The Sutherland Papers*. Bloomington: Indiana University Press.
- Sutherland, E.** (1949). *White Collar Crime*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Sutherland, E.** (1983). *White Collar Crime. The Uncut Version*. New Haven: Yale University Press.
- Swedberg, R.** (1998). Max Weber om marknaden. *Sociologi i Dag*. Vol. 4: 5–17.
- Szockyj, E. och Fox, J.,** red. (1996). *Corporate Victimization of Women*. Boston: Northeastern University Press.
- Szockyj, E. och Frank, N.** (1996) Introduction. I: Szockyj, E. och Fox, J. (red.) *Corporate Victimization of Women*. Boston: Northeastern University Press.
- Sänger, C.** (1999). *Wirtschaftskriminalität im Zusammenhang mit der Wiedervereinigung. Erscheinungsformen und Rechtsprobleme*. Neuried: Ars Una (Deutsche Hochschuleedition, Bd 82).
- Tappan, P.** (1947). Who Is the Criminal? *American Sociological Review*, Vol. 12: 96–102.
- Tiedemann, K.** (1976). Phenomenology of Economic Crime. I: *Criminological Aspects of Economic Crime, Appendix I* (12th Conference of Directors of Criminological Research Institutes). Strasbourg: Council of Europe.
- Vaughan, D.** (1980). Crime Between Organizations. Implications for Victimology. I: Geis, G. och Stotland, E. (red.) *White-Collar Crime: Theory and Research*. Beverly Hills: Sage.
- Vaughan, D.** (1983). *Controlling Unlawful Organizational Behavior. Social Structure and Corporate Misconduct*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Vaughan, D.** (1992 a). The Macro-Micro Connection in White-Collar Crime Theory. I: Schlegel, K. och Weisburd, D. (red.) *White-Collar Crime Reconsidered*. Boston: Northeastern University Press.
- Vaughan, D.** (1992 b). Theory Elaboration: The Heuristics of Case Analysis. I: Ragin, C. och Becker, H. (red.) *What Is a Case? Exploring the Foundations of Social Inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Vaughan, D.** (1996). *The Challenger Launch Decision. Risky Technology, Culture, and Deviance at NASA*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Vaughan, D.** (1998). Rational Choice, Situated Action, and the Social Control of Organizations. *Law & Society Review*. Vol. 32:23–62.
- Vaughan, D.** (1999). The Dark Side of Organizations: Mistake, Misconduct, and Disaster. *Annual Review of Sociology*. Vol. 25:271–305.
- Vaughan, D. och Carlo, G.** (1975). The Appliance Repairman: A Study of Victim-Responsiveness and Fraud. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. Vol. 12:153–161.
- Veblen, T.** ([1899]1992). *The Theory of the Leisure Class*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Vold, G., Bernard, T. och Snipes, J.** (1998) *Theoretical Criminology*. New York: Oxford University Press (4th ed.).
- Waerness, K.** (1982). *Kvinneperspektiver på socialpolitikken*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wahlin, L.** (1999). *Den rationella inbrottstjuven? En studie om rationalitet och rationellt handlande i brott*. Lund: Sociologiska institutionen (Lund Dissertations in Sociology 29).
- Waring, E., Weisburd, D. och Chayet, E.** (1995) White-Collar Crime and Anomie. I: Adler, F. och Laufer, W. (red.) *The Legacy of Anomie Theory. Advances in Criminological Theory*. Vol. 6. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Weisburd, D. et al.** (1991). *Crimes of the Middle Classes. White-Collar Offenders in the Federal Courts*. New Haven: Yale University Press.
- Wheeler, S.** (1983). White Collar Crime: History of an Idea. I: Kadish, S. (red.) *Encyclopedia of Crime and Justice*. New York: The Free Press.
- Wheeler, S., Weisburd, D. och Bode, N.** (1982). Sentencing The White-Collar Offender. Rhetoric and Reality, *American Sociological Review*, Vol. 47: 641–659.
- Yeager, P.** (1993). Industrial Water Pollution. I: Tonry, M. och Reiss Jr., A. (red.) *Beyond the Law. Crime in Complex Organizations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Åkerström, M. och Sahlin, I.** red. (2000). *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.

English Summary

From major swindles to minor fiddles—themes in international white-collar crime research

Authors:

Sven-Åke Lindgren and Christer Theandersson

Published by:

The National Council for Crime Prevention (BRÅ)

P.O. Box 1386

SE-111 93 Stockholm, Sweden

Internet: www.bra.se

Reference:

BRÅ-Report 2000: 23

ISSN 1100-6676, ISBN 91-38-31719-2

Available in Swedish from:

Fritzes kundservice

SE-106 47 Stockholm, Sweden

This report presents and discusses international research into economic crime. The presentation includes concrete research findings as well as both attendant theoretical perspectives and other prominent themes. The principle focus is directed at internationally recognised, empirically based research, primarily produced in the Anglo-Saxon countries.

Terms and definitions

The first chapter examines definitional and terminological issues. Concepts such as white-collar crime, corporate crime, occupational crime, organisational crime, economic crime and so forth suggest that this is a multi-faceted area of research. Besides the history of such conceptualisations, the chapter discusses a number of contentious questions concerning:

- Actor status—are economic offences committed by individuals (physical persons) or organisations (legal persons) or both?
- The crime concept—should research and counter measures be limited purely to acts that contravene the criminal law, or should acts that are sanctioned in accordance with civil and administrative legislation also be included?

- The distinction between white-collar (economic) crime and organised crime —is it theoretically or empirically meaningful to separate these phenomena given the complex nature of the world we live in?
- The relationship between definitions and research objectives and traditions —is it reasonable to talk of “definitional confusion” without taking into consideration the way different questions and interests are rooted in differing disciplinary traditions, philosophical perspectives, theoretical assumptions and favoured methodologies?

Who is the economic offender?

The first point to be made is that economic offences are not solely committed by high status (white-collar) individuals in the course of their occupation. A considerable number of such offences are committed by individuals with a middle class background as well as by persons from the lower (blue-collar) classes. The perpetrators are most commonly men. The gender pattern of economic crime is very similar to that characteristic of what is often termed traditional offending. It should nonetheless be noted that economic crime is generally unlike conventional street crime. The proportion of perpetrators drawn from ethnic minorities, the poor or the unemployed, for example, are considerably smaller among economic offenders. One of the fundamental questions relating to the assessment of research into the character of economic offending is that of the research data and methodology employed. As a rule of thumb, the greater the proportion of court data and material from registers maintained by state agencies, the greater the proportion of unqualified economic offences, and the smaller the proportion of perpetrators conforming to the classical (white-collar) definitions.

Causes and conditions

Causality is one of the most widespread and fertile themes to be found in international research into economic crime. Causal relations are demonstrated at the levels of the individual, the organisation and society at large. Reference is often made to personality characteristics, social learning and rational choice. At the level of the organisation, the factors deemed to be of interest in this context include the size of an organisation, the existence of subcultures, sector-specific modes of conduct and the interplay between organisations and supervisory agencies etc. Conditions referred to at the societal level relate to structural and cultural factors such as social class divisions, social desorganisation, attitudes based on gender roles, and the principles of profit and competition inherent in the economic system. There is a lack of integrated theories combining factors from different analytical levels in a more holistic model. Up to now, the ambition to explain the causes of economic crime has been dominated by the search for a single fundamental and decisive factor.

Victims and harm

The issues of the victims of economic crime and the harm caused by this type of offence have long been accorded a secondary role in economic crime research. It wasn't until the 1980s and 1990s that interest in victimological issues finally began to gain ground. The term victimology refers to studies where the situation of the victim before, during and after the criminal act forms the basis for different problem formulations and approaches. In order to differentiate categories of victims and different sorts of victimization at the analytical level, distinctions are made between direct and indirect victims and between primary, secondary and tertiary harm (affecting individuals, affecting companies and institutions or affecting more complex and diffuse phenomena such as the physical environment or the welfare state). The victimological discussion contains elements and arguments reminiscent of those formulated in the debate on the limits of the economic crime concept. Is one a victim of economic crime only where one has been exposed to the intentional acts of individuals? One counter argument contends that harm is harm, irrespective of whether it is caused by accident, neglect or a premeditated criminal act, irrespective of whether it is of a physical, sexual, psychological or economic nature, and irrespective of whether it is caused by individuals, organisations, companies, governments or by society at large.

Counter measures to reduce economic crime

The term counter measures covers many different activities whose objective is to prevent, reduce or do away with economic crime. The questions addressed in relation to this theme have been and remain the object of deep differences of opinion and conflicting perceptions. The demands and arguments of the actors involved are as a rule based on the principle either of effectiveness or of justice. But opinions also differ when it comes to the interpretation of findings from empirically based research. A summary of the state of the research in relation to a number of current issues finds that:

- There is evidence in support of the thesis that businesses occupy a privileged legal position in relation to private individuals, but this does not mean that all economic crimes are met with only mild sanctions.
- Research that has tested hypotheses relating to the class-based partiality of the judicial system has produced contradictory findings. Some results indicate the existence of a positive correlation between high social status and mild sanctions, while other results show quite the reverse, i.e. the probability of receiving a more punitive sanction increases with the professional status of the accused. Other findings indicate that that the courts deal with economic offenders on the basis of the same criteria that are applied in the context of more traditional crime.

- The view taken of economic crime has become more serious since the mid 1970s (post-Watergate), and the 1980s and 1990s provide several concrete examples of both more stringent intervention practices and more punitive sentencing.
- A number of researchers contend that proceeding through the civil courts and making use of administrative sanctions are preferable to the employment of criminal sanctions—arguments and models favouring a “self-regulatory” logic have become increasingly prominent during the 1980s and 1990s.
- Several studies have shown that negative publicity constitutes a much feared form of sanction among the owners and directors of businesses.
- Two lines of reasoning have evolved to counter the theoretical and ideological shift towards arguments for deregulation, the ideal of self-regulation and service focused agency supervision as witnessed over the last decades. The first of these arguments emphasises the political-ideological basis for the shift as well as providing information on the shortcomings and imperfections of the neo-liberal strategy. The other is based on the idea of “just deserts” and contends that punitive sanctions are a legitimate means (even in relation to corporate offending) of demonstrating the moral censure of society.

The need for interdisciplinary research

The report concludes with a number of reflections. One conclusion is that an already complex research object is not made any less heterogeneous by a research community which approaches this complexity using differing assumptions and employing distinctive theoretical perspectives and conceptualisations. At the same time, the point is made that this variation in the use of conceptualisations and the choice of perspectives is not unique to the study of economic crime. Instead it mirrors the state of contemporary social science research. With regard to current lines of development within research, the continued strength of the Sutherland tradition is noted, despite the existence of research findings which contradict the classical definitions and hypotheses in important respects, and despite the fact that the business community of today is quite different from that which existed when these hypotheses were first formulated during the 1940s. It is further noted that the field still lacks genuinely interdisciplinary research efforts. The Yale Studies on White-Collar Crime are presented as a good example of a productive research environment characterised by a certain degree of interdisciplinary cooperation. In conclusion, attention is called to the need to replicate classical studies and for interdisciplinary, comparative research at the national level.